

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра Біблійних наук

Магістерська робота

ОСОБЛИВОСТІ БОГОСЛОВ'Я КИЇВСЬКОЇ
ЄВРЕЙСЬКОЇ МЕСІАНСЬКОЇ ГРОМАДИ
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО
МЕСІАНСЬКОГО ЮДАЇЗМУ

Студентка 6-го курсу Лідія Москаль

Науковий керівник: Юрій Щурко,

доктор богослов'я

Рецензент: Петро Октаба,

доктор біблійного богослов'я

Львів 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Месіанський юдаїзм як нове явище в сучасному світовому релігійному просторі	8
1.1. Месіанський юдаїзм: проблематика визначення понять.....	8
1.2. Процес становлення сучасного месіанського юдаїзму.....	17
1.2.1. Початки	17
1.2.2. Північна Америка.....	18
1.2.3. Ізраїль.....	20
1.2.4. Західна Європа.....	22
1.2.5. Східна Європа.....	23
1.2.6. Латинська Америка.....	25
1.3. Основні напрямки сучасного месіанського єврейського богослов'я.....	26
Розділ 2. Становлення та богослов'я Київської єврейської месіанської громади	35
2.1. Історія виникнення та формування тотожності Київської єврейської месіанської громади (КЄМГ).....	35
2.1.1. Місія Джонатана Берніса.....	35
2.1.2. Роль церкви Повного Євангелія «Живе Слово», Київ.....	37
2.1.3. Процес становлення КЄМГ та пошук нових форм служіння.....	39
2.2. Структура та основні напрямки служіння КЄМГ.....	43
2.2.1. Членство у КЄМГ.....	43
2.2.2. Структура КЄМГ.....	45
2.2.3. Основні напрямки служіння.....	47
2.3. Богослов'я КЄМГ.....	53
2.3.1. Віровизнання і таїнства КЄМГ.....	53
2.3.2. Розуміння завітів та обрізання в КЄМГ.....	54
2.3.3. Бачення ролі церкви та єврейського народу в останні часи.....	55
2.3.4. Єврейське сприйняття Біблії.....	57

2.3.5. Розуміння шабату. Літургія шабату в КЄМГ	58
2.3.6. Єврейські біблійні свята в КЄМГ	60
3. Місце богослов'я КЄМГ у сучасному світовому месіанському юдаїзмі....	63
3.1. Характерні особливості богослов'я КЄМГ	63
3.2. Богослов'я КЄМГ в різних контекстах та порівняння з основними напрямками сучасного месіанського єврейського богослов'я.....	64
3.2.1 Богослов'я КЄМГ відповідно до категорій Шервіна.....	64
3.2.2. Богослов'я КЄМГ в контексті основних цінностей Хашівену.....	67
3.2.3. Богослов'я КЄМГ та основні напрямки сучасного месіанського єврейського богослов'я.....	71
3.3. Екуменічний потенціал месіанського юдаїзму на прикладі ініціативи ТІСІІ.....	77
3.4. Месіанський єврейський рух та КЄМГ: небезпеки та виклики.....	82
Висновки.....	86
Список використаних джерел і літератури.....	91
Додаток 1.....	100
Додаток 2.....	101

ВСТУП

XX століття в релігійному світі відзначилось активним заснуванням нових рухів та спільнот, багато з яких продовжують розвиватися та впливати на релігійне середовище. Месіанський юдаїзм можна віднести до таких рухів. Він є порівняно новим релігійним явищем, яке набуло активного розвитку у світі з кінця 60-х рр. XX ст. Цей рух перебуває на межі між юдаїзмом та християнством та черпає з обох традицій. На різних континентах швидко зростає кількість месіанських єврейських громад та синагог. Вони заснують союзи та альянси, щоб зміцнювати співпрацю між собою та прямувати до зрілості. Рух відзначається неоднорідністю та динамічністю. Богослов'я руху лише формується і на даний час є мало дослідженим.

Месіанський єврейський рух в Україні поширився на початку 90-х років минулого століття. Мало відомим в релігійному середовищі України є той факт, що найбільша у світі месіанська єврейська спільнота діє у Києві – це Київська єврейська месіанська громада (КЄМГ).

Богослов'я КЄМГ засноване на основі богослов'я протестантської церкви «Живе Слово», але за час становлення та формування громади набуло своїх характерних особливостей, які властиві різним напрямкам месіанського єврейського руху в світі та вписується в цей рух як органічна його частина.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що богослов'я КЄМГ є практично не дослідженим питанням і потребує вивчення. А водночас, громада викликає велике зацікавлення, зокрема, через поєднання в собі єврейської самосвідомості та традицій з християнськими основами віри. Громада виявляє значний екуменічний потенціал, перебуваючи в діалозі та співпраці з різними християнськими деномінаціями. Важливим є також дослідження громади в ширшому контексті світового месіанського єврейського руху, який набуває швидкого розвитку та викликає все більше зацікавлення серед богословів.

Мета цієї праці – дослідити богослов'я КЄМГ та богослов'я основних напрямків месіанського єврейського руху та визначити місце КЄМГ в контексті сучасного світового месіанського юдаїзму.

Мета роботи зумовлює такі завдання, які ми ставимо перед собою:

- 1) дати визначення основних понять, що стосуються месіанського юдаїзму;
- 2) дослідити процес становлення месіанського єврейського руху та основні напрямки його богослов'я;
- 3) вивчити історію виникнення, формування тотожності та богослов'я КЄМГ;
- 4) виокремити характерні особливості богослов'я КЄМГ та проаналізувати його в різних контекстах та в порівнянні з основними напрямками сучасного месіанського єврейського богослов'я;
- 5) виявити екуменічний потенціал месіанського юдаїзму на прикладі міжнародної ініціативи «Назустріч Другому Єрусалимському собору» (Toward Jerusalem Council II – TJСII), до якої входить КЄМГ;
- 6) проаналізувати небезпеки та виклики, що стоять перед месіанським єврейським рухом та перед КЄМГ зокрема.

Для досягнення мети цієї магістерської праці ми будемо використовувати такі методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, класифікація, інтерв'ю та інтернет-опитування.

За допомогою аналітичного методу ми проаналізуємо наукові та інші джерела, які висвітлюють питання месіанського юдаїзму та КЄМГ, зокрема, їхнього богослов'я. За допомогою методу синтезу виокремимо їхні головні аспекти та характерні особливості богослов'я КЄМГ. Метод порівняння застосуємо для зіставлення богослов'я КЄМГ з основними напрямками сучасного месіанського єврейського богослов'я та здійснимо його порівняння відповідно до інших категорій. Метод класифікації буде застосований для визначення, до яких напрямків сучасного месіанського єврейського богослов'я найбільшою мірою можна віднести богослов'я КЄМГ. Метод інтерв'ю ми використаємо для отримання інформації від провідників КЄМГ та пастора

церкви «Живе Слово» про становлення та богослов'я громади. За допомогою методу опитування дізнаємося важливі питання життя КЄМГ зсередини.

Об'єктом нашого дослідження є богослов'я КЄМГ та основних течій месіанського єврейського руху, а предметом – основні аспекти богослов'я КЄМГ та його характерні особливості в контексті сучасного світового месіанського юдаїзму.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 60-х рр. ХХ ст., коли месіанський єврейський рух почав активно розвиватися, і до сьогоднішнього часу. Проте, за необхідності, ми будемо звертати увагу і на події, які відбувалися раніше, оскільки вони дають нам контекстуальне розуміння сучасного месіанського юдаїзму.

Месіанський єврейський рух лише формується, і ще немає достатньо досліджень на його тему. Базовими джерелами, які ми використовували в нашій праці, є дослідження Річарда Гарвея *«Картографія месіанського єврейського богослов'я. Конструктивний підхід»*, в якому він проаналізував сучасний стан месіанського єврейського богослов'я та виокремив вісім основних його напрямків, а також праці Майкла Г. Шіфмана (*«Залишок Ізраїлю повертається»*), Арнольда Фрухтенбаума (*«Ісус був євреєм»*), Давида Стерна (*«Месіанський єврейський маніфест»*), спільна праця Данієля Джастера та Пітера Гокена (*«Месіанський єврейський рух»*), в яких автори дають визначення понять, що стосуються месіанського юдаїзму, та описують історію його становлення, праця Данієля Джастера *«Повернення до коренів»*, в якій він розкриває біблійні основи месіанського руху, тощо.

Основними джерелами для висвітлення питань становлення та богослов'я КЄМГ є інтерв'ю з її лідерами, а саме з Борисом Грисенком (старший рабин КЄМГ), Андрієм Луговським (старійшина громади), Оленою Березою (старша адміністраторка КЄМГ), Валерією Прокошевою (засновницею танцювального служіння), а також з Анатолієм Гаврилюком (пастор церкви «Живе Слово», від якої бере початок КЄМГ). Крім того, ми провели опитування членів КЄМГ, щоб отримати «погляд зсередини» щодо важливих питань життя спільноти.

Серед інтернет-джерел варто відзначити матеріали офіційної інтернет-сторінки КЄМГ, ютуб-канал громади, офіційні сторінки групи «Хашівену» та ініціативи «Назустріч Другому Єрусалимському собору» тощо.

З-поміж додаткових джерел варто виокремити статті Гершона Нерела, Якова Аріеля, Володимира Пікмана, Антуана Леві, матеріали з інтернет-сторінок месіанських єврейських об'єднань, груп та спільнот, тощо.

Магістерська праця складається з вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновку, списку використаних джерел та літератури і двох додатків.

У першому розділі цієї праці «Месіанський юдаїзм як нове явище в сучасному світовому релігійному просторі» звернено увагу на проблематику визначення понять месіанського єврейського руху, його історію становлення в основних регіонах поширення – США, Ізраїлі, Західній та Східній Європах та Латинській Америці, а також представлено вісім основних типів богослов'я месіанського єврейського руху.

Другий розділ «Становлення та богослов'я КЄМГ» описує історію виникнення КЄМГ, зокрема важливу роль американського місіонера Джонатана Берніса та протестантської церкви «Живе Слово» (Київ); розкриває процес розвитку громади, формування тотожності та пошук нових форм служіння; окреслює структуру громади та служіння, які в ній здійснюються; виокремлює характерні риси богослов'я КЄМГ.

У третьому розділі «Місце богослов'я КЄМГ у сучасному світовому месіанському юдаїзмі», який, як і два попередні, складається з підрозділів, виокремлено характерні особливості богослов'я КЄМГ, проаналізовано богослов'я громади відповідно до категорій Байрона Шервіна та в контексті основних цінностей групи «Хашівену», здійснено порівняння богослов'я КЄМГ з основними напрямками сучасного світового месіанського єврейського богослов'я, досліджено екуменічний потенціал КЄМГ на прикладі ініціативи ТІСІ, а також проаналізовано небезпеки та виклики, з якими зустрічається месіанський єврейський рух загалом та КЄМГ зокрема.

РОЗДІЛ 1.

МЕСІАНСЬКИЙ ЮДАЇЗМ ЯК НОВЕ ЯВИЩЕ В СУЧАСНОМУ СВІТОВОМУ РЕЛІГІЙНОМУ ПРОСТОРИ

1.1. Месіанський юдаїзм: проблематика визначення понять

Месіанський юдаїзм є порівняно новим релігійним рухом – його активне зростання спостерігається з кінця 60-х рр. ХХ ст. Рух є неоднорідним, живим та динамічним, має декілька основних течій, перебуває на стадії пошуку власної ідентичності, напрацьовує богословську базу та зростає до зрілості.

Щоб дати визначення поняттю «месіанський юдаїзм», потрібно найперше зрозуміти, кого можна вважати євреєм і хто є месіанським євреєм. Ці питання є одними з найбільш суперечливих навіть у самому Ізраїлі, де досі немає єдиного критерію для визначення «єврейства».

Питання «хто є євреєм?» постало особливо гостро 1950 р., коли Кнесет прийняв Закон про повернення¹, який проголошує право кожного єврея репатріюватися до Держави Ізраїль. Чи повинен критерій визначення єврейства збігатися з критерієм галахи, за якою євреєм є особа, народжена від матері-єврейки, або ж така, що прийняла юдаїзм? Чи євреєм може бути визнаний кожен, хто заявляє про свою приналежність до єврейського народу?² Якщо говорити про прийняття до юдаїзму, то неоднозначним є також і розуміння того, хто може затверджувати це прийняття, адже існують щонайменше три основні течії юдаїзму – ортодоксальний, консервативний та реформований, представники яких мають різні погляди щодо більшості питань.

Відомою є справа «брата Данієля» (№72/62) – Освальда Руфайзена – проти Міністерства внутрішніх справ Ізраїлю. Руфайзен був католицьким монахом, євреєм за народженням. Він вимагав дотримання свого права на репатріацію як єврея, бо відповідно до Галахи він був євреєм (народжений матір'ю-єврейкою). Руфайзен вважав, що не потрібно плутати віру (релігію) з культурою, мовою та

¹ Пор. Закон о Возвращении (1950 г.) // https://knesset.gov.il/laws/ru/LawOfReturn_ru.htm (20.02.2020).

² Пор. Закон о возвращении. Электронная еврейская энциклопедия // <https://eleven.co.il/state-of-israel/government-system/11585> (20.02.2020).

походженням (національністю) і що рішення уряду, прийняте 1958 р., яке стверджувало, що євреєм в Ізраїлі може бути зареєстрований лише той, хто не належить до іншого віросповідання, є незаконним, оскільки в законах про це не йдеться³.

Більшість суддів застосувала суб'єктивно-колективний критерій, відповідно до якого поняття «єврейство» слід тлумачити «так, як ми, євреї, його розуміємо»⁴. Отже, судом було встановлено, що Закон про повернення не може поширюватися на тих, хто перейшов до іншого віросповідання.

В 1970 р. було прийнято поправку до Закону про повернення, згідно з якою євреєм вважається той, хто народжений від матері-єврейки і не перейшов до іншого віросповідання, а також особа, яка прийняла юдаїзм (стаття 4б Закону про повернення)⁵.

Арнольд Фрухтенбауер – один із лідерів месіанського єврейського руху в США – також порушує тему непорозуміннь щодо визначення поняття «єврейства». Він зазначає, що навіть ті, хто вимагає виключно релігійного підходу до цієї проблеми, виявляють непослідовність, бо вимагають вважати євреїв-атеїстів юдеями, не даючи, водночас, права на існування євреям-християнам:

За іронією долі, євреї в Ізраїлі, які вважають себе противниками релігії, також є юдеями в очах тих, хто вимагає встановлення строго релігійного підходу до юдейства. Але ті ж самі люди вилучають зі своїх рядів євреїв-християн, попри те, що з огляду на релігію євреїв-християн і ортодоксальні юдеї мають набагато більше спільного порівняно з ортодоксальними юдеями і євреями-атеїстами⁶.

На думку Фрухтенбаума, релігійне визначення єврейства вже не є актуальним, оскільки багато євреїв не є послідовниками юдаїзму⁷.

³ Пор. Нойбергер Б. *Релігія, государство и политика // Власть и политика в государстве Израиль. Исторические корни и конституционное устройство*. Издательство Открытого университета. Тель-Авив 1997, 118.

⁴ Пор. Нойбергер. *Релігія, государство и политика*, 119.

⁵ Закон о Возвращении (1950 г.)

⁶ Фрухтенбаум А. *Иисус был еврей*. Санкт-Петербург 1998, 5-6.

⁷ Фрухтенбаум. *Иисус был еврей*, 6.

Фрухтенбаум звертає увагу на класичне сіоністське визначення, відповідно до якого євреї – це народ і нація, проте і тут ми стикаємося з проблемою. Фрухтенбауер пише:

Але навіть сіоністи проявляють непослідовність, коли стверджують, що євреї, який повірив в Ісуса, перестає бути євреєм. Ще нікому не вдалося пояснити, як людина може втратити свою національність, повіривши в Ісуса. Адже німці, росіяни, італійці, які прийняли Ісуса своїм Спасителем, далі залишаються в національному сенсі німцями, росіянами та італійцями. Так само повинно бути й у випадку євреїв⁸.

Головну проблему, яка спричиняє плутанину у визначенні поняття єврейства, Фрухтенбаум бачить у відсутності об'єктивного критерію, причиною чого є відхід від джерел, тобто від Писання: «Що далі юдаїзм відходить від Писання, то менш чітким і ясним виявляється визначення. Зрештою, доводиться починати визначення єврейства з вказівки на тих, хто в нього не входить»⁹.

Фрухтенбаум акцентує на біблійному критерії, згідно з яким євреї – це нащадки Авраама, Ісаака і Якова, тобто народ. Ніхто не може перестати бути євреєм, незалежно від того, у що він вірить¹⁰. Відповідно до цього, євреї, який належить до християнської конфесії чи месіанський євреї не втрачають свого єврейства, вони далі є приналежними до народу Ізраїлю.

У цьому дослідженні ми підтримуємо думку, висловлену Фрухтенбаумом, щодо біблійного критерію визначення єврейства.

Пітер Гокен говорить про щонайменше три форми відновлення єврейської ідентичності серед євреїв, які вірять в Ісуса як Месію Ізраїлю в наш час: (1) месіанські євреї; (2) віруючі в Христа євреї всередині християнських церков; (3) приховані віруючі в Ісуса всередині єврейських спільнот Ізраїлю¹¹.

Найменше ми можемо сказати про прихованих віруючих в Ісуса в середині синагог – вони, зазвичай, не заявляють публічно про свою віру в Месію – Ісуса, а сповідують її таємно.

⁸ Фрухтенбаум. *Иисус был еврей*, 6-7.

⁹ Фрухтенбаум. *Иисус был еврей*, 10.

¹⁰ Пор. Фрухтенбаум. *Иисус был еврей*, 12.

¹¹ Пор. Hocken P. *The Challenges of the Pentecostal, Charismatic and Messianic Jewish Movements*. Farnham UK 2009, 113.

Про євреїв усередині християнських церков є набагато більше інформації. Так, наприклад, одним із найвідоміших євреїв-католиків був архієпископ Парижа, кардинал Жан-Марі Люстіже. В інтерв'ю ізраїльській газеті «Едіот ахронот» він говорить: «[...] я не можу відректися від свого єврейства, адже тоді я втрачу власну гідність, те, що перейняв від своїх батьків і від усіх тих, з ким я пов'язаний нерозривними узами – як під час переслідувань, так і в спокійні часи»¹². Не менш відомою є постать Едити Штайн (в ордені кармеліток – Тереза Бенедикта від Хреста, свята Католицької Церкви). Останні відомі її слова були звернені до рідної сестри Рози, теж монахині Кармелю: «Ходімо, щоб померти заради нашого народу»¹³. Папа Іван Павло II в 1987 р. під час беатифікації Едити Штайн сказав, що Церква має віддати шану цій «[...] дочці Ізраїлю, яка під час націонал-соціалістичних переслідувань залишалася вірною Господеві Ісусу як католичка, а як єврейка – своєму народові у вірності та любові»¹⁴.

У наш час існують різні ініціативи, пов'язані з прагненням євреїв, які є членами християнських спільнот, виражати свою тотожність та віднаходити її значення у Церкві. Тут варто виокремити Гельсінські консультації щодо єврейської присутності в Тілі Христа. Це ініціатива групи вчених, що належать до різних церковних традицій та єврейських месіанських віруючих зі США, Ізраїлю, Росії та країн Європи, які регулярно збираються разом, щоб обговорювати присутність євреїв у Тілі Ісуса-Месії¹⁵. Одним із результатів їхніх зустрічей є видання богословських декларацій. У Паризькій декларації вони, зокрема, зазначають:

Як єврейські віруючі в Ісуса, ми підтверджуємо свою ідентичність як частини народу Ізраїлю та Тіла Христа. Ми усвідомлюємо біль, якого це твердження може завдати тим із нашого народу, хто не вірить в Єшуа. Ми також усвідомлюємо нерозуміння, яке може

¹² Інтерв'ю з кардиналом Люстіже, вперше опубліковане в журналі «Символ» № 9 (червень 1983 р.), с. 88-128 // <http://berkovich-zametki.com/Nomer26/Ljustizhe1.htm> (11.03.2020).

¹³ *St. Teresa Benedicta of the Cross (Edith Stein)* // <https://www.ibenedictines.org/2012/08/09/st-teresa-benedicta-of-the-cross-edith-stein/> (12.03.2020).

¹⁴ *Pop. Święta Teresa Benedykta od Krzyża (Edyta Stein) (1891-1942) monaca, Carmelitana Scalza, martire* // <https://www.paraafia-edytastein.pl/o-parafii> (12.03.2020).

¹⁵ Перша зустріч цієї групи відбулася в Гельсінкі, звідси і назва – Гельсінські консультації // <http://helsinkiconsultation.squarespace.com/books/> (20.03.2020).

виникнути в Церкві з нашої заяви про те, що ми продовжуємо бути частиною єврейського народу¹⁶.

Третьою формою єврейської присутності в Тілі Месії є месіанські євреї, яку ми розглянемо докладніше. Річард Гарвей зазначає:

Термін «месіанський єврей» з'явився на початку ХХ століття і став відомим у 1970-х роках як більш відповідне самовизначення тих єврейських віруючих в Ісуса, які не лише заявляли про свою єврейську ідентичність, але й активно брали участь у формуванні месіанських громад, конгрегацій та синагог¹⁷.

Майкл Шіфман вважає, що месіанські євреї є фізичними нащадками патріархів, тобто євреями за народженням (один із батьків або обоє мають бути євреями)¹⁸, але оскільки вони не визнають авторитету рабинської традиції та вірять в Єшуа-Месію, то релігійні лідери не відносять їх до євреїв, стверджуючи, що вони поклоняються чужому богу, відвертаючись від Бога Ізраїлю. Шіфман стверджує:

Однак правда полягає в тому, що месіанські євреї продовжують триматися своєї віри в Бога Авраама, Ісаака та Якова, бачачи в Єшуа з Назарету виконання Божої обітниць послати Месію. В цьому немає відвернення від Бога Ізраїлю; навпаки, це підтверджує той факт, що Його обіцянки є вірогідними¹⁹.

Шіфман стверджує, що сучасні месіанські євреї є спадкоємцями віруючих в Єшуа євреїв перших століть, хоча, це, звісно, не ті самі євреї:

Сучасні віруючі євреї – разом зі своїми попередниками перших чотирьох століть – мають спільну частку у тій самій спадщині. Однак нинішній месіанський рух не є тим самим, який існував протягом першого століття. І юдаїзм, і вся єврейська культура зазнали численних змін [...] Так само, як античний месіанський рух зміг бути свідком для ізраїльтян того періоду, так сучасний рух є свідком Месії для євреїв нашого часу²⁰.

¹⁶ *Helsinki Consultation on Jewish Continuity in the Body of Messiah – 2011 Paris Statement* // <http://helsinkiconsultation.squarespace.com/books/> (22.03.2020).

¹⁷ Harvey R. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach (Studies in Messianic Jewish Theology)*. Milton Keynes: Paternoster 2009, 10.

¹⁸ Поп. Schiffman M. *Resztko Izraela powraca. Odrodzenie judaizmu mesjanistycznego* // <http://www.mesjasz.info/sites/default/files/resztkoizraelapowraca.pdf> 19, 20.

¹⁹ Schiffman. *Resztko Izraela powraca*, 19.

²⁰ Schiffman. *Resztko Izraela powraca*, 35.

Давид Стерн визначає месіанського єврея як людину, «яка народжена євреєм [батьки, або один із батьків якої були євреями – прим. авт.] або навернулася в юдаїзм, є «істинно віруючою» в Єшуа та визнає своє єврейство»²¹. На його думку, месіанський єврей повинен вважати себе на 100% євреєм і на 100% месіанським віруючим. Він пише, що не кожного єврея, який вірить у Єшуа, варто називати месіанським євреєм. Важливим є його самоусвідомлення як єврея. Того, хто ще не має такого самоусвідомлення, можна назвати «потенційним» месіанським євреєм.²²

Сьогодні є різні терміни на позначення євреїв, які вірять Месію. Можуть виникати труднощі щодо розуміння відмінності поняття «месіанський єврей» від інших в чомусь схожих понять, які часом вживаються, як альтернатива. Стерн подає перелік альтернатив для терміну «месіанський єврей» і пояснює своє ставлення до них, показуючи перевагу терміну «месіанський єврей»²³.

Їх, на нашу думку, вдало згрупував і розмістив у таблицю Бенжамін Снайдер²⁴:

Єврейський віруючий (Jewish Believer)	Незрозуміло: віруючий у що?
Месіанський віруючий (Messianic Believer)	Незрозуміло: єврей чи язичник?
Єврейський християнин (Hebrew Christian)	Термін, що вживався раніше, підкреслює етнічну приналежність.
Юдео-християнин (Jewish Christian)	Нейтральний: підкреслює етнічну приналежність, але асоціюється із західним розумінням християнської ідентичності; іноді вчені використовують його для окреслення єврейських віруючих I-IV ст.
Християнський єврей (Christian Jew)	Нагадує термін «єврейський християнин», але не використовується вченими.
Сповнений єврей (Fulfilled Jew)	Незрозуміло: це значить, що єврей «завершує чи виконує свою старозавітну віру».
Біблійний єврей (Biblical Jew)	Негативний: вказує на те, що хтось читає Старий та Новий Завіти і дотримується їх.

²¹ Стерн Д. *Месіанський єврейський маніфест* // <https://kifa.kz/bible/stern/mem/> (08.04.2020)

²² Стерн Д. *Месіанський єврейський маніфест*.

²³ Стерн. *Месіанський єврейський маніфест*.

²⁴ Snyder B. J. *From Jerusalem to Jerusalem: Essential Contours of the Modern Messianic Movement* // Asbury Theological Seminary / The Asbury Journal Wilmore 71 (2016) 85.

	але передбачає відмову від рабинських традицій, чого деякі віруючі в Ісуса євреї не роблять.
Євреї за Ісуса (Jew for Jesus)	Непорозуміння: назва походить від служіння, яке було засноване в 1970 р. Мойше Розеном.
Месіанський єврей (Messianic Jew)	Стосується «євреїв, які йдуть за Ісусом і залишаються вірними своїй єврейській спадщині».

Ще одну альтернативну назву подає Оскар Скарсаун. Він надає перевагу поняттю «єврейські віруючі в Ісуса» (Jewish believers in Jesus). Відповідно до його визначення, єврейські віруючі в Ісуса – це «євреї за народженням або наверненням, які в той чи інший спосіб вірили, що Ісус був їхнім Спасителем»²⁵.

У цій праці ми будемо використовувати терміни «месіанські євреї» та «єврейські віруючі в Ісуса» як синоніми.

Більшість лідерів сучасного єврейського месіанського руху не називають себе християнами і вважають, що слово «християнин» не є відповідним для визначення єврейського віруючого в Ісуса. Це зумовлено декількома причинами: по-перше, така назва може сприйматися як перехід в іншу релігію – від юдаїзму до християнства²⁶; по-друге, негативну роль у сприйнятті цього терміну відіграла спадщина християнського антисемітизму та антиюдаїзму²⁷. По-третє, це поняття було вперше використано для означення віруючих неєвреїв в Антіохії, і, хоча воно використовується в Новому Завіті, однак є загальнозживаним для опису віруючих поган і після зникнення стародавнього месіанського юдаїзму, стало основним терміном, яким описують віруючих членів історичних християнських церков²⁸; по-четверте, термін юдео-християнин, який вживався в перших століттях Церкви, підкреслював слово «християнин» як іменник, а «юдео-» – як відносний прикметник, підкреслюючи

²⁵ Skarsaun O. – Hvalvik R. *Jewish Believers in Jesus: The Early Centuries*. Peabody, Mass. Hendrickson Publishers 2007, 3.

²⁶ Поп. Snyder B. J. *From Jerusalem to Jerusalem: Essential Contours of the Modern Messianic Movement* // The Asbury Journal Wilmore 71 (2016), 86.

²⁷ Поп. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 9.

²⁸ Schiffman. *Resztką Izraela powraca*, 9-10.

«християнин» як рід, а «єврейський» як вид, що також не подобалося месіанським євреям²⁹.

Фаїдра Шапіро також пояснює небажання месіанських євреїв ототожнювати себе з християнами:

[...] месіанські євреї завзято відкидають ярлик «християнський» та ідею, що вони повинні навернутися. Відповідно їхнього способу мислення євреї, який прийшов до віри в «Єшуа» ні до чого не наvertsється і, можна сказати, не «перетворюється» етнічно (у язичника) або релігійно (у християнина). Швидше, залишається вічно єврейським, лише рухається від категорії «невіруючий» до «віруючий», від загубленого до спасенного³⁰.

Одним із найбільш поширених визначень месіанського юдаїзму є визначення, запропоноване Союзом месіанських єврейських спільнот. Відповідно до нього, месіанський юдаїзм – «це рух єврейських конгрегацій та груп, відданих Єшуа Месії, які приймають завітну відповідальність за єврейське життя та ідентичність, що засновані на Торі, виражені в традиції та відновлюються і застосовуються в контексті Нового Завіту»³¹.

Пітер Гокен виокремлює 4 характерні особливості месіанського єврейського руху:

(1) переконання, що для єврейських навернених є правильним та біблійним бути одночасно правдивими євреями та справжніми віруючими в Єшуа; (2) переконання, що для того, щоб бути правдивими віруючими в Єшуа, важливим є формування відмінних єврейських спільнот, переважно у формі месіанських єврейських конгрегацій чи синагог; (3) віра у те, що відновлення видимого єврейського вираження Церкви є пророчим відновленням, яке чинить Святий Дух у наші дні; (4) відчуття того, що месіанські єврейські конгрегації не повинні перебувати під контролем неєвреїв, а повинні формувати власні зразки церковного управління та об'єднання³².

Сам термін «месіанський юдаїзм» часто викликає опір в традиційних єврейських середовищах, оскільки його можна було б застосувати і до основних

²⁹ Поп. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 9.

³⁰ Shapiro F. *Jesus for Jews: The Unique Problem of Messianic Judaism* // Marburg Journal of Religion: Volume 16 (2011) PDF 4 // <https://archiv.ub.uni-marburg.de/ep/0004/article/view/3288/3369> (06.05.2020).

³¹ *The Union of Messianic Jewish Congregations* // <https://www.umjc.org/defining-messianic-judaism> (03.05.2020).

³² Поп. Hocken. *The Challenges of the Pentecostal, Charismatic and Messianic Jewish Movements*, Farnham UK 2009, 102.

течій юдаїзму, бо вони теж є месіанськими, оскільки очікують приходу Месії.

Про це пише Даніель Джастер:

Термін «месіанський юдаїзм» засуджується в зв'язку з його начебто нечесністю, бо хоча термін «Месія» лінгвістично випереджає грецький термін «Христос» – і, отже, цілком виправдано використовується щодо до євреїв, які вірять в те, що Месія Ісус вже прийшов, – хтось може заявити, що всі ортодоксальні євреї або ті, хто визнає Старий Завіт, є месіанськими, бо вони очікують приходу Месії, або, принаймі, настання месіанської ери³³.

Джастер пояснює, що до часу, коли месіанські євреї вибрали цей термін для своєї ідентифікації, він не використовувався жодною іншою течією юдаїзму чи християнства і підсумовує: «Як би там не було, сенс словам надають ті, хто їх використовує. Звідси й еволюція мови»³⁴. І подає своє розуміння месіанського юдаїзму: «Поняття “месіанський юдаїзм” стосується тих євреїв, які йдуть слідом за Ісусом з Назарета і зберігають вірність своїй єврейській спадщині»³⁵.

Критика нового руху з боку основних напрямків юдаїзму пов'язана не лише з питанням термінології. Шапіро пише про загрози, які юдаїзм вбачає в єврейському месіанському русі і які відрізняються від загроз, які юдаїзм вбачає в інших релігійних напрямках:

[...] месіанський юдаїзм – це більше, ніж просто євреї, які дотримуються неправильних поглядів. Це, радше, сприймається як завдання удару навмисного стирання сакралізованої групової пам'яті про страждання і мученицьку смерть. Єврей, який практикує буддизм, не може розглядатися як «зрадник» юдаїзму, оскільки немає історичної ворожнечі між євреями та буддистами. Єресь єврея, який бере участь у буддистських віруваннях чи практиках, є цілком теологічною, а не гострою історичною та етнічною проблемою євреїв, що вірять в Ісуса³⁶.

Небезпека, яку може вбачати юдаїзм у месіанському єврейському русі, на думку Шапіро, полягає в успіху, який мають месіанські євреї, в їхньому активному розвитку та створенні нових конгрегацій. Вона пише: «Месіанський єврей – це не просто навернений, він є додатковим агентом навернення, він

³³ Juster D. *Powrot do korzeni* // http://alijsa.4me.pl/pdf/PK_Juster_Powrot_dokorzeni.pdf (07.04.2020).

³⁴ Juster. *Powrot do korzeni*, 3.

³⁵ Juster. *Powrot do korzeni*, 3-4.

³⁶ Shapiro. *Jesus for Jews*, 12.

здійснює навернення як через активну євангелізацію євреїв, так і через донесення вірогідності свого вибору самим фактом його вчинення»³⁷.

Шапіро стверджує, що юдаїзм і християнство прагнуть зберегти межі, які їх розділяють. А оскільки християнство постало з руху всередині юдаїзму і має з ним певну подібність і спільну спадщину, то для підтримки меж потрібні особливі зусилля. Месіанський юдаїзм у цьому випадку є загрозою для такого розмежування і самим фактом свого існування може стирати ретельно встановлені межі³⁸.

Отже, ми бачимо, що проблема з визначенням основних понять у месіанському юдаїзмі є актуальною і потребує серйозних обговорень та дискусій як на рівні самого месіанського єврейського руху, так і за його межами.

1. 2. Процес становлення сучасного месіанського юдаїзму

1. 2. 1. Початки

Від IV ст. після Христа, коли дороги Церкви і Синагоги остаточно розійшлися, і аж до XVIII ст., тобто впродовж близько 1400 років у нас немає жодних відомостей про ті єврейські месіанські спільноти, які існують³⁹.

Першою історичною подією, яка дійшла до нас, як пише Йоганес Фіхтенбауер, була зустріч наприкінці XVII ст. чотирьох рабинів у Пінчові – поблизу Кракова. Рабини Крокефер і Сендер (обоє з нинішньої Чеської Республіки) і рабин Хайя Чаджон (Туреччина) зустрілися з головним рабином Пінчува, якого називали «Мегалле Амукокот» («той, хто відкриває секрети»). Усі вони були розчаровані становищем єврейського народу і прагнули Божого втручання. Вивчаючи Писання та порівнюючи його з Новим Завітом, вони прийшли до віри в Ісуса, як Месію і Спасителя людства. Вони охрестили один одного, але не приєдналися до жодної християнської церкви, почавши натомість

³⁷ Shapiro. *Jesus for Jews*, 12.

³⁸ Пор. Shapiro. *Jesus for Jews*, 12.

³⁹ Пор. Фіхтенбауер Й. *Містерія оливкового дерева. Об'єднання Церкви задля Христового пришествя*. Львів 2018, 49.

формувати невеликі таємні групи євреїв, які вірили в Месію⁴⁰. У такий спосіб зародилися перші спільноти єврейських віруючих в Ісуса, про які щось відомо.

Наступні події стосуються німецького графа Ніколауса Людвіга фон Цінцендорфа (1700-1760). Цінцендорф активно займався питанням єдності християн, був засновником Моравського руху. Фіхтенбауер пише:

У 1742 р. Цінцендорф зрозумів, що всі його зусилля, спрямовані на християнське примирення, будуть даремними, якщо не звернути увагу на перший поділ Церкви — розкол між євреями та поганями — і не зцілити його [...] він відправив до Амстердама одного зі своїх найближчих співробітників, Самуїла Ліберкуна, щоб запропонувати євреям у цьому місті нову форму євангелізації, в якій вони не були б змушені приймати Хрещення в умовах певної християнської конфесії. Він хотів, щоб Ліберкун навчав тих євреїв, які готові йти за Ісусом як за своїм єврейським Месією, так, щоб вони могли сформувати свої власні месіанські єврейські громади, які Цінцендорф називав «Judenkille» (від гебрійського «Кехіла»). Такий експеримент паралельно відбувався не тільки в Амстердамі, але й у німецькому Геррнгуті⁴¹.

Як зазначає Фіхтенбауер, такі дії Цінцендорфа були великим кроком уперед, проте після його смерті «цей експеримент з об'єднання євреїв та поган завмер»⁴².

1.2.2. Північна Америка

Важливою подією в напрямку формування єврейського месіанського руху було проголошення в 1948 р. незалежності Держави Ізраїль. Але динамічне збільшення кількості членів руху розпочалося у 1967 р. після об'єднання Єрусалиму під час «шестиденної війни»⁴³. Це пробудило національну тотожність і самоусвідомлення євреїв по цілому світі.

Фіхтенбауер стверджує:

Після Шестиденної війни до Ісуса на вернулися тисячі євреїв, переважно студентів університетів. Тут особливою мірою йдеться про США, де рух уже мав засновані громади. Темп в Ізраїлі був повільнішим, але й там це також відбувалося. Схожі тенденції можна було спостерігати в європейських країнах, зокрема в Англії та Франції.

⁴⁰ Пор. Фіхтенбауер. *Містерія оливкового дерева*, 49-50.

⁴¹ Фіхтенбауер. *Містерія оливкового дерева*, 52.

⁴² Пор. Фіхтенбауер. *Містерія оливкового дерева*, 53.

⁴³ Пор. Juster D. – Hocken P. *Zydowski Ruch Mesjanistyczny*. Katowice 2015, 16.

У колишньому Радянському Союзі, після падіння «залізної завіси», тисячі євреїв також повірили в Єшуа. Таким чином, після 1967 року й у всі подальші роки відбулося велике зростання для месіанського юдаїзму⁴⁴.

Велику роль у формуванні єврейського месіанського руху відіграв «Рух Ісуса», який виник у 60-х рр. у США. Гокен розповідає, що багато молодих американських євреїв прийшли до віри в Христа саме через цей рух. Вони не хотіли ставати членами Церкви, прагнучи натомість засновувати свої месіанські синагоги⁴⁵.

Рух Ісуса привів до виникнення ще одного руху – «Євреї для Ісуса: «На хвилі Руху Ісуса в 1970-х рр., змінене від нього гасло “Євреї для Ісуса” використовували на вулицях Сан-Франциско для організації єврейських місіонерів для свого народу»⁴⁶. У вересні 1973 р. Мойше Розен офіційно заснував організацію «Євреї за Ісуса» і був її керівником до 1996 р.⁴⁷ Розен підтримував таку модель євангелізації, яка давала змогу достукатись до молодих людей і вказувала на те, що вірити в Ісуса не значить відрікатися від єврейської тотожності⁴⁸.

Важливою подією, яка вплинула на подальше формування руху стало прийняття у 1975 р. Єврейським християнським альянсом Америки назви «Месіанський єврейський альянс Америки», виразивши таким чином нове бачення візії Альянсу (йдеться про те, що альянс перестав вживати поняття «християнський» для самоідентифікації)⁴⁹.

В 1979 р. був утворений Союз месіанських єврейських спільнот – перше об'єднання конгрегацій єврейських послідовників Єшуа. До виконавчого комітету Союзу були обрані Даніель Джастер, Джон Фішер, Леслі Джейкобс та

⁴⁴ Фіхтенбауер. *Містерія оливкового дерева*, 60.

⁴⁵ Хокен П. *Єврейское мессиянское движение* // Одесские богословские чтения. Выпуск 3: Два Завета единой истории спасения / ред. Доброер А., – Одесса 2007, 18.

⁴⁶ Harvey. *Mapping Jewish Theology*, 4.

⁴⁷ Евреи за Иисуса // <https://cis.jewsforjesus.org/o-nas/> (02.05.2020).

⁴⁸ Пор. Juster – Hocken. *Żydowski Ruch Mesjanistyczny*, 17.

⁴⁹ Пор. Пор. Hocken. *The Challenges of the Pentecostal, Charismatic and Messianic Jewish Movements*, Farnham UK 2009, 100.

Джеффри Адлер⁵⁰. На сьогодні Союз налічує 70 конгрегацій у 8 країнах світу та існує вже понад 40 років⁵¹.

У 1986 р. Месіанський єврейський альянс Америки заснував власне об'єднання конгрегацій, назване «Міжнародний альянс месіанських конгрегацій та синагог». На сьогодні до Альянсу входять 163 єврейські конгрегації (понад 10 із них – українські)⁵². На даний час в США діє близько 300 месіанських єврейських спільнот, більшість з яких належить до одного з двох об'єднань – до Месіанського єврейського альянсу Америки або до Міжнародного альянсу месіанських конгрегацій та синагог⁵³.

1.2.3. Ізраїль

Аналізуючи історію єврейського месіанського руху в Ізраїлі Гершон Нерел наголошує на важливості періоду між 1917 і 1967 р., який відзначився ключовими подіями, що вплинули на подальший розвиток та формування месіанського руху, зокрема, перехід Єрусалиму від одного правління до іншого, проголошення незалежності держави Ізраїль та об'єднання Єрусалима в 1967 р.⁵⁴

Нерел зазначає, що у 1931 р. в Палестині було засновано першу месіанську групу – «Єврейське християнське товариство Палестини». Назву зі словосполученням «єврейське християнське» члени групи прийняли з огляду на неєвреїв, хоча у внутрішніх текстах товариства послуговувалися терміном «месіанські євреї»⁵⁵. З-поміж головних цілей цієї організації варто виокремити такі:

Об'єднати месіанських євреїв у Палестині та Сирії; створити та підтримати міські осередки; колективно свідчити як Синагозі, так і Церкві про здійснення в Ісусі месіанської надії Ізраїлю; представити єврейську думку християнам із поган та Євангеліє євреям [...]»⁵⁶.

⁵⁰ Поп. *The Union of Messianic Jewish Congregations* // <https://www.umjc.org/history> (10.05.2020).

⁵¹ Поп. *The Union of Messianic Jewish Congregations*

⁵² *International Alliance of Messianic Congregations and Synagogues* // <https://iamcs.org/home> (12.05.2020).

⁵³ Поп. Juster D. – Hocken P. *Żydowski Ruch Mesjanistyczny*. Katowice 2015, 11.

⁵⁴ Поп. Nerel G. *From Death to Life: The Restoration of Jewish Yeshua-Believers in the Land of Israel*, 1 (PDF) // http://www.seeisrael.co.il/?page_id=16 (12.05.2020).

⁵⁵ Поп. Nerel. *From Death to Life*, 5.

⁵⁶ Nerel. *From Death to Life*, 5.

У 1933 р. Товариство змінило свою офіційну назву і прийняло нову назву: «Єврейський християнський альянс Палестини та Близького Сходу»⁵⁷.

Велика хвиля алії в 50-60-х рр. привела до зростання кількості месіанських віруючих в Ісуса та ґрунтовнішого самовизначення руху. В 1950 р. було утворено «Союз месіанських євреїв», а у 1954 р. – «Ізраїльський месіанський єврейський союз». Обидві організації проіснували недовго здебільшого через особисті та богословські розбіжності в поглядах (центральним суперечливим питанням була можливість залучення неєвреїв до цих організацій)⁵⁸. Варто сказати, що питання участі неєвреїв у месіанських єврейських спільнотах досі обговорюється в світі. В багатьох країнах, зокрема в країнах колишнього Радянського Союзу, неєвреї також можуть належати до месіанських єврейських спільнот.

В 1958 р. в Єрусалимі була заснована «Ізраїльська месіанська асамблея – асамблея Єрусалиму» – перша месіанська єврейська організація, офіційно зареєстрована в Міністерстві внутрішніх справ Ізраїлю⁵⁹.

З часом все більша кількість спільнот та об'єднань виникали в різних частинах Ізраїлю. З-поміж них варто виокремити Месіанський єврейський альянс Ізраїлю⁶⁰ та Месіанський комітет дії, який став відповіддю на неприявні щодо єврейських месіанських спільнот законодавчі дії Кнесету⁶¹. Зараз в Ізраїлі діють різні месіанські єврейські біблійні школи, формаційні центри та ініціативи, як-от Центр біблійних та єврейських досліджень Каспарі – євангельський ресурсний та освітній центр для навчання, учнівства та наукових пошуків та досліджень, заснований у 1982 р. У цьому центрі месіанські євреї та християни-неєвреї працюють разом для зміцнення та підтримки руху віруючих в Ісуса євреїв в Ізраїлі⁶².

⁵⁷ Nerel. *From Death to Life*, 5.

⁵⁸ Nerel. *From Death to Life*, 7.

⁵⁹ Nerel. *From Death to Life*, 8.

⁶⁰ The Messianic Jewish Alliance of Israel // <https://www.mjai.co.il/> (20.05.2020).

⁶¹ Поп. Juster – Hocken. *Żydowski Ruch Mesjanistyczny*, 22.

⁶² Caspari Center for Biblical and Jewish Studies // <https://www.caspari.com/> (22.05.2020).

Кай Кьяер-Хансен та Боділ Ф. Скотс у своєму дослідженні вказують статистичні дані за 1998 р. щодо кількості месіанських віруючих в Ісуса в Ізраїлі, опубліковані Месіанським комітетом дії. Мова йде про приблизну кількість – 6000 осіб⁶³. Хоча дослідники звертають увагу на те, що різні автори у своїх публікаціях подають різні статистичні дані⁶⁴. Дослідження Центру Каспарі вказує на 5000 месіанських євреїв у 1999 р. в Ізраїлі, однак за останні 20 років цей показник значно зріс. Центр Каспарі опрацьовує нові дані і поки що повідомляє про існування 240 месіанських конгрегацій (це втричі більше, ніж в 1999 р.), що свідчить про істотне збільшення кількості месіанських віруючих в Ісуса⁶⁵.

Гершон Нерел бачить важливе значення та великий потенціал єврейського месіанського руху саме в Ізраїлі:

Поява сучасного руху Єшуа протягом останніх двох століть є невід'ємною частиною есхатологічних та пророчих подій у глобальному тілі віруючих. Саме в Ерец-Ізраїлі, землі Ізраїлю, сучасний рух Єшуа має повний потенціал, щоб оновити і змінити значення поняття Кагалу, яке виникає в Новому Завіті та сприймається як рух єврейської більшості, який охоплює також повсякденне життя. Таким чином, оскільки Вселенська Церква щоразу частіше шукає своє єврейське коріння, тут і зараз цей месіанський рух здатний визріти та оздоровити стосунки між єврейськими та неєврейськими віруючими в Єшуа⁶⁶.

1.2.4. Західна Європа

Важливою подією, що передувала активному пробудженню месіанського юдаїзму в Європі та США, було заснування у Лондоні в 1866 р. Єврейського християнського альянсу Великої Британії⁶⁷. Цей Альянс – найдавніший месіанський союз у світі – тепер називається Британським месіанським єврейським союзом і саме від нього розпочинається сучасний єврейський

⁶³ Пор. Kjer-Hansen K. – Skiott B. *Facts and Myths About the Messianic Congregations in Israel*. Jerusalem 1999, 69.

⁶⁴ Пор. Kjer-Hansen – Skiott. *Facts and Myths About the Messianic Congregations in Israel*, 68-69.

⁶⁵ *How Many Messianic Jews in Israel?* // <https://www.caspari.com/2019/10/07/how-many-messianic-jews-in-israel/> (25.05.2020).

⁶⁶ Nerel G. *Eusebius Ecclesiastical History and the Modern Yeshua-Movement: Some Comparisons* // *Mishkan* 39 (2003), 86.

⁶⁷ Пор. Schiffman. *Resztkta Izraela powraca*, 21.

месіанський рух⁶⁸. В 1915 р. схожий альянс було утворено в США, а у 1925 р. було засновано також Міжнародний єврейський християнський альянс⁶⁹.

У Франції першу єврейську месіанську конгрегацію заснував 1963 р. в Парижі Пол Генаса, який разом із Марцелем Бекрічем став першопрохідцем руху в Західній Європі⁷⁰.

У Великобританії месіанський єврейський рух у наш час зосереджений навколо Лондонської месіанської конгрегації⁷¹. У країні діє також Об'єднання британських месіанських синагог⁷².

З усіх західноєвропейських країн найшвидше єврейський месіанський рух розвивається в Німеччині. Причиною цього є, зокрема, політика уряду, який фінансово допомагає емігрантам єврейського походження. Багато емігрантів приїхали до Німеччини з країн колишнього Радянського Союзу, як-от уродженець Києва Володимир Пікман, який 1995 р. заснував у Берліні єврейську месіанську конгрегацію, з якої згодом виникло багато інших месіанських спільнот⁷³. Фіхтенбауер зазначає, що станом на сьогодні до месіанських єврейських спільнот Німеччини належить приблизно 5000 віруючих (переважно російськомовних)⁷⁴.

1.2.5. Східна Європа

До Другої світової війни у Європі уже існувало декілька єврейсько-християнських спільнот⁷⁵. Серед них варто звернути увагу на Спільноту ізраїльтян Нового Завіту, засновану 1882 р. Йосипом Рабіновичем (1837–1899) в Кишиневі (на той час Молдова була у складі Російської імперії).

Рабінович прийшов до віри в Ісуса-Месію, перебуваючи в Палестині. Він поїхав туди, щоб розглянути варіант переселення в Палестину російських євреїв,

⁶⁸ Пор. *Association of Messianic Congregations* // <http://www.messianicassociation.org/ezine01-uk.htm> (27.05.2020).

⁶⁹ Пор. *The British Messianic Jewish Alliance* // <http://www.bmja.net/history.htm> (27.05.2020)

⁷⁰ Пор. Juster – Hocken. *Żydowski Ruch Mesjanistyczny*, 30.

⁷¹ Пор. Juster – Hocken. *Żydowski Ruch Mesjanistyczny*, 30.

⁷² *Union of British Messianic Synagogues* // <http://www.ubmsonline.co.uk/> (29.05.2020).

⁷³ Пор. Juster – Hocken. *Żydowski Ruch Mesjanistyczny*, 29.

⁷⁴ Пор. Фіхтенбауер. *Містерія оливкового дерева*, 61.

⁷⁵ Пор. Schiffman. *Reszka Izraela powraca*, 21.

які часто ставали жертвами російського антисемітизму. Рабінович так описує свій досвід:

Там, на Оливній горі я знайшов того, про кого писали Мойсей та пророки – Ісуса Месію. Я знайшов істинний спокій для своєї душі. Коли я стояв на Оливній горі, Князь Миру, Господь Ісус Христос відкрився мені як Божий Месія, і коли я спустився з гори, відчув, що моя душа ожила, і прийшло усвідомлення, що в мене є живий Бог, жива Книга і живий народ. З того часу в мене виникло глибоке переконання в тому, що Бог – не Бог мертвих, але живих, «бо у Ньому всі живі»⁷⁶.

Після повернення в Молдову Рабінович заснував Спільноту ізраїльтян Нового Завіту, яка мала свій особливий єврейсько-християнський культ, самостійне управління з окремим храмом та свій цвинтар⁷⁷.

У некролозі Рабіновича Володимир Соловйов так писав про його діяльність:

[...] йому [Рабіновичу – прим. авт] вдалося, не приєднуючись до жодного з існуючих віровизнань, які розділяють християнство, заснувати (в Кишиневі) спільноту новозавітного Ізраїлю з храмом і постійним богослужінням староеврейською мовою. [...] Без сумніву, релігійно-національне діло Рабіновича залишиться живим зерном і передуватиме майбутній єврейсько-християнській єдності⁷⁸.

Після смерті Рабіновича його діяльність продовжила створена ним Єврейсько-християнська асоціація Бессарабії, яку разом з іншими схожими організаціями Європи було знищено під час Другої світової війни⁷⁹.

Після розпаду Радянського Союзу єврейські месіанські спільноти почали активно засновуватися й у країнах Східної Європи. Лідери західних месіанських конгрегацій і протестантських місій приїжджали сюди, щоб поширювати ідеї нового руху. Тут варто зосередитися на діяльності Джонатана Берніса, який у 90-х рр. почав організовувати єврейські музичні фестивалі «Слухай, Ізраїлю» в Санкт-Петербурзі, Москві, Києві, Одесі, Кишиневі, Новосибірську⁸⁰. Плодом фестивалів стало заснування нових єврейських месіанських спільнот, зокрема,

⁷⁶ Рабінович Й. *Иешуа – наш Брат и Господь* // Шелехова Г. – Поздырка Н. *Сборник речей Йосифа Рабиновича*. Кишенев 2014, 38.

⁷⁷ Пор. Рабінович. *Иешуа – наш Брат и Господь*, 19.

⁷⁸ Соловьев В. Некролог Й. Рабиновичу // Шелехова Г. – Поздырка Н. *Сборник речей Йосифа Рабиновича*. Кишенев 2014, 119.

⁷⁹ Пор. Schiffman. *Resztki Izraela powraca*, 24.

⁸⁰ Пор. Juster – Hocken. *Zydowski Ruch Mesjanistyczny*, 28.

Київської єврейської месіанської громади, яка є найбільшою у світі месіанською єврейською спільнотою⁸¹.

У 1996 році Валентин і Тетяна Свйонтек разом з Уейном і Бонні Вілксами заснували Месіанський єврейський біблійний інститут в Одесі⁸². А при Українській євангельській теологічній семінарії в Києві було відкрито бакалаврську програму «Месіанське богослов'я та місіологія», метою якої є «дати якісну базову вищу богословську освіту для ефективного служіння єврейському народу та відновлення єврейських біблійних коренів в Тілі Месії – Церкві»⁸³.

1.2.6. Латинська Америка

Єврейський месіанський рух активно розвивається в Латинській Америці. Для цього були історичні передумови – багато людей, які там мешкають, є нащадками маранів – іспанських та португальських євреїв, які в XVI ст. втекли з території Піренейського півострова на територію колоній, рятуючись від терору «католицьких монархів» та інквізиції (близько 200 тис. з 600 тис. євреїв виїхали з країни, не бажаючи прийняти Хрещення, решта 400 тис. були охрещені)⁸⁴. У наш час від 20 до 25 млн. жителів Південної Америки – нащадки єврейських маранів⁸⁵. Багато з тих, які вже прийняли Ісуса, наново відкривають своє єврейське коріння. В їхніх спільнотах підкреслюється і єврейська тотожність, і віра в Ісуса.

Найбільша єврейська месіанська конгрегація Латинської Америки зараз діє в Белу-Оризонті (Бразилія). Там також діє Єврейський біблійний інститут, що формує лідерів, які б могли засновувати нові конгрегації. В Буенос-Айресі та Аргентині також діють біблійні інститути, на основі яких були засновані єврейські месіанські конгрегації⁸⁶.

⁸¹ Пор. Фіхтенбауер. *Містерія оливкового дерева*, 61.

⁸² *Мессіанський Єврейський Біблійський Інститут* // <https://mjbitalmidim.com/> (03.06.2020).

⁸³ *Українська євангельська теологічна семінарія* // <https://www.uets.net/uk/prohramy/bohoslovnia/mesianska-teolohiia-i-misiolohiia-bakalavrat> (03.06.2020).

⁸⁴ Пор. Фіхтенбауер. *Містерія оливкового дерева*, 64.

⁸⁵ Пор. Фіхтенбауер. *Містерія оливкового дерева*, 65.

⁸⁶ Пор. Juster – Hocken. *Zydowski Ruch Mesjanistyczny*, 29.

Підсумовуючи, можна ствердити, що США та Ізраїль є двома основними осередками, з яких походить єврейський месіанський рух. Імпульс для розвитку руху дали передусім спільноти в США, бо саме там існує багато єврейських месіанських середовищ, однак, з огляду на головну роль, яку в юдаїзмі відіграє Ізраїль та Єрусалим, месіанські конгрегації в Святій Землі мають особливий статус – рух у діаспорі продовжує бути скерованим на Ізраїль та Єрусалим⁸⁷. Країни колишнього Радянського Союзу – третій найбільший осередок єврейського месіанського руху в світі. В інших країнах кількість спільнот є порівняно невеликою (найактивніше розвиваються спільноти в Німеччині, країнах Латинській Америці – Аргентині та Бразилії).⁸⁸ Заснуванню Київської єврейської месіанської спільноти дало поштовх служіння Джонатана Берніса (США). Спільнота також співпрацює і підтримує тісні контакти з єврейськими месіанськими конгрегаціями США, Ізраїлю та Західної Європи.

1.3. Основні напрямки сучасного єврейського месіанського богослов'я

Месіанський юдаїзм перебуває на перетині юдаїзму та християнства і з обох сторін зустрічається з чималими викликами – з боку юдаїзму з несприйняттям, а з боку християнства – з недостатньою обізнаністю з його суттю. Але є ще і внутрішній виклик – питання власної тотожності.

Річард Гарвей зробив ґрунтовне дослідження сучасного стану богослов'я месіанських євреїв. За Харвеєм месіанське богослов'я є богослов'ям, сформованим у діалозі з юдаїзмом і християнством та розвинуте в нову богословську традицію, засновану на наголошенні постійного вибору Ізраїлю та месіанства Ісуса. Месіанське єврейське богослов'я зосереджується на традиційних для юдаїзму «категоріях» Бога, Тори та Ізраїлю, але не обмежується ними, а поширюється, охоплюючи також учення про Єшуа та інші важливі питання⁸⁹. Відповідно до його дослідження, можна виокремити 8 основних типів

⁸⁷ Поп. Juster – Hocken. *Żydowski Ruch Mesjanistyczny*, 10.

⁸⁸ Поп. Juster – Hocken. *Żydowski Ruch Mesjanistyczny*, 28.

⁸⁹ Поп. Harvey R. *Messianic Jewish Theology: A Preliminary Typology* // *Norsk Tidsskrift For Misjonsvitenskap* 3-4 (2019), 70.

богослов'я месіанського єврейського руху. Класифікацію Річарда Харвея ми взяли за основу цієї частини нашої праці.

Тип 1. Єврейське християнство, христоцентричне та реформоване. Одним із ключових представників цього богослов'я є Барух Маоз – уродженець США, один із засновників месіанського руху в Ізраїлі, лідер «Хесед ве-емет» («Милість та Істина») – однієї з найбільших єврейських месіанських спільнот у Рішон-ле-Ціоні. Цей тип богослов'я Гарвей характеризує як «християнське вчення з обмеженим культурним та мовним перекладом на єврейський спосіб»⁹⁰. Гарвей зазначає:

Маоз діє на основі реформованого протестантизму і дуже критично ставиться до рабинського юдаїзму. Його богослов'я має на меті виправити те, що він вважає помилкою месіанського юдаїзму, тобто є компромісом, що полягає у прийнятті рабинського юдаїзму ціною основних принципів християнства⁹¹.

Характеризуючи богослов'я Маоза, Гарвей пише:

Його христологія виражена у Символі віри в його викладі у реформованій догматиці. Закон виконується у Христі, а практикування єврейських звичаїв дозволене лише тоді, коли воно узгоджується з новозавітною практикою. Ключовим богословським питанням є вивищення Ісуса як Месії, унікальність його спасительного діла та виклик, який це ставить перед рабинським юдаїзмом. Не можна дозволити юдаїзму та єврейській ідентичності применшити авторитет Христа, виявлений у Святому Письмі. Ця герменевтична система є синонімом системи протестантської [...]»⁹².

Маоз вважає, що сьогоденній юдаїзм дивиться на такі важливі поняття як гріх, людина, Бог, Закон, Ізраїль, спасіння і вічне життя не так, як навчає Святе Письмо – замість істин Святого Письма встановлені нові – людські – закони і заповіді, які Галаху вважають такою ж авторитетною, як Танах, і це є відхиленням від істини⁹³.

⁹⁰ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 267.

⁹¹ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 267.

⁹² Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 267-268.

⁹³ Маоз Б. *Еврейская принадлежность во Христе // Милость и Истина. №4 // <https://sites.google.com/site/zurnalmilostiistina/home/milost-i-istina-no4> (20.05.2020)*

Гарвей звертає увагу на лояльність Маоза до держави Ізраїль, критичне ставлення до преміленаризму та агностицизм у питаннях есхатології⁹⁴.

Гарвей бачить виклики, які можуть постати перед Маозом у майбутньому:

Викликом для підходу Маоза буде потреба розробити відповідну, послідовну доктрину Ізраїлю та богослов'я культури, яка не буде штучно віддіяти етнокультурну «єврейськість» від релігійного «юдаїзму». Довільне розмежування Маоза між цими двома поняттями є проблематичним і не зустрічається із загальним визнанням⁹⁵.

Тип 2. Диспенсационалістичне юдео-християнство. Головним представником цього напрямку є Арнольд Фрухтенбаум. Фрухтенбаум – уродженець Росії, більшу частину життя провів у США, де 1977 р. заснував у Сан-Антоніо (Техас) місіонерський центр «Аріель». Мета «Аріеля» – через евангелізм та учнівство «дійти до загублених овець Дому Ізраїлю»⁹⁶.

Фрухтенбаум у перші роки своєї діяльності вважав, що юдео-християнин повинен належати до місцевої церкви разом із віруючими неєвреями, але згодом його погляди змінилися і він заснував декілька єврейських месіанських громад⁹⁷.

Аналізуючи богословську систему Фрухтенбаума, Гарвей пише:

Бог Фрухтенбаума – це Бог євангельського протестантизму, виражений способом переглянутого диспенсационалізму, з деяким простором для спекулятивної думки та контекстуалізації. Рабинська або єврейська традиції не використовуються, якщо не підтверджують і не ілюструють біблійне одкровення відповідно до його погляду на диспенсационалістичну герменевтику. Ортодоксальна христологія розглядається крізь призму консервативного євангельського руху. Є окремі спроби вкласти певні думки в єврейський культурний контекст, але шукається буквальний, а не динамічний відповідник. Завіт Авраама сповнюється в Месії, а Тора, що вважається епохою Закону Мойсея, закінчується. Дозволено практикувати ті національні та культурні єврейські елементи, які не суперечать Новому Завіту, але рабинське переосмислення Тори та її претензії на авторитет вважаються помилковими⁹⁸.

⁹⁴ Поп. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 268.

⁹⁵ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 268.

⁹⁶ Поп. *Ariel Ministries History* // <https://www.ariel.org/about/ariel-ministries-history> (03.06.2020).

⁹⁷ Ariel Y. *A different kind of dialogue? Messianic Judaism and Jewish-Christian Relations* // *CrossCurrents* // 2012 Association for Religion and Intellectual Life, 324.

⁹⁸ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 268.

Центром богословської системи Фрухтенбаума є його есхатологія – впевнене очікування швидкого повернення Христа, Вхоплення⁹⁹, Скорботи і Тисячолітнього Царства. Він системно застосовує диспенсационалістичне вчення та метод до екзистенційних питань єврейської ідентичності та віри в Ісуса¹⁰⁰.

Гарвей вважає, що богослов'я Фрухтенбаума орієнтоване на тих, хто шукає зрозумілу богословську систему, оскільки він має чітко визначену богословську базу, герменевтичний метод та есхатологічну схему. До слабких місць диспенсационалізму Гарвей відносить його герменевтичні методи, поєднання в собі раціоналізму, романтизму та історичної свідомості XIX ст., проблему розуміння Ізраїлю та Церкви як двох Божих народів. Ці ідеї, на думку Гарвея, не будуть прийняті більшістю месіанських євреїв, які шукатимуть альтернативних поглядів¹⁰¹.

Тип 3. Ізраїльська національна програма відновлення. Головним представником цієї течії є Гершон Нерел. Нерел – уродженець Румунії, в 1960 р. здійснив алію до Ізраїлю, є співдиректором та викладачем Єрусалимського біблійного інституту та секретарем від Ізраїлю Міжнародного месіанського єврейського альянсу¹⁰².

Нерел здійснив багато історичних досліджень на тему євреїв, віруючих у Христа в Церкві раннього періоду та у XIX-XX ст. Гарвей зазначає, що богословська система Нерела є радше прихованою, ніж явною, і йому ще належить зробити систематичний виклад свого богослов'я¹⁰³.

Він є представником тих, які:

[...] виражають свою близькість до християнства у своєму впевненому визнанні віри та практикують єврейськомовну форму месіанського юдаїзму, закорінену в сучасному ізраїльському суспільстві та культурі, але не надто зосереджуються на рабинській ортодоксії як релігійній системі¹⁰⁴.

⁹⁹ Пер. з англ. Rapture – вхоплення, схоплення, підхоплення (пор. 1 Сол 4:17).

¹⁰⁰ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 268-269.

¹⁰¹ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 269.

¹⁰² Dr. Gershon Nerel // <http://www.naftalitours.com/?CategoryID=167&ArticleID=1610> (08.06.2020)

¹⁰³ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 269.

¹⁰⁴ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 269.

Відповідно до Нерела, те, що зараз відбувається в Ізраїлі – сучасний сіоністський рух, повернення до Святої Землі та відновлення в Ізраїлі групи віруючих в Ісуса – має есхатологічне значення. Ці події закликають до покаяння у суперсесіонізмі та антиюдаїзмі. Вони є пророчим закликом для Ізраїлю та народів і спонукають подивитися на те, що Бог робить сьогодні. Нерел пов’язує єврейську політичну діяльність із християнською есхатологією. Хоча його есхатологія є премінеларистською, він уникає такої її систематизації, як у диспенсціоналізмі¹⁰⁵.

Нерел вважає, що відсутність у месіанському юдаїзмі традицій двадцяти століть, на які слід посилатися, є явною перевагою, оскільки він може розвивати своє богослов’я: «Сам факт, що у спільнот ЖВУ [єврейських віруючих в Єшуа – прим. авт] немає двотисячолітньої традиції, допомагає їм легко знайти міст між собою та моделлю ЖВУ першого століття, зображеною в Новому Завіті»¹⁰⁶.

Тип 4. Новозавітня галаха, харизматична та євангелічна. Представниками цього типу богослов’я є Даніель Джастер і Давид Стерн. Даніель Джастер – уродженець США, активний учасник єврейського месіанського руху починаючи з 1972 р., засновник і перший президент (1979-1986) Союзу месіанських єврейських спільнот, співзасновник Месіанського єврейського біблійного інституту, засновник міжнародного служіння «Тікун»¹⁰⁷, автор понад 15 книг на месіанську єврейську тематику. Давид Стерн народився у США, у 1972 р. повірив в Єшуа як Месію, викладав перший курс «Юдаїзм і християнство» у Фуллерівській богословській семінарії, організував багато месіанських єврейських конференцій, є автором книг «Месіанський єврейський маніфест» та «Єврейський Новий Завіт»¹⁰⁸.

Гарвей називає цей тип богослов’я «галахою Нового Завіту». Це найпопулярніший тип єврейського месіанського богослов’я, який, на думку

¹⁰⁵ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 269-270.

¹⁰⁶ Gershon N. *Modern Assemblies of Jewish Yeshua-Believers between Church and Synagogue, in How Jewish is Christianity? Two Views on the Messianic Movement*. Grand Rapids 2003, 106.

¹⁰⁷ *Tikkun International* // <https://tikkun.tv/> (01.06.2020).

¹⁰⁸ Поп. *About the Complete Jewish Bible* //

<https://web.archive.org/web/20060425183257/http://www.messianicjewish.net/jntp/complete-jewish-bible.html> (12.06.2020).

Харвея, має «світле майбутнє». Йому властиве харизматичне та євангелічне вираження віри та поєднання віри в Ісуса як Месію з єврейською традицією. Він вважає, що ця течія месіанського юдаїзму належить до руху відновлення всієї Церкви¹⁰⁹. Щодо її богослов'я, то Гарвей зазначає:

Віра в Бога і Трійцю впливає з християнської ортодоксії, але перекладається на єврейські форми мислення та вираження. Нікейська христологія знову була поставлена в контекст і виражена в єврейських термінах. Доктрина про Втілення виражається апологетично, в динамічній відповідності до єврейських термінів. Тора переосмислюється у світлі Єшуа, а Усна Тора критично оцінюється у світлі Нового Завіту. Спасіння можливе лише через віру в Єшуа. Проте Ізраїль, як і раніше, є Божим народом, і його майбутнє спасіння є певним¹¹⁰.

Хоча ця течія месіанського юдаїзму є дуже популярною, існують важливі аспекти, на які їй варто звернути увагу. Зокрема на чіткіше вираження теологічної узгодженості та подолання напруги між традицією і новаторством¹¹¹.

Тип 5. Традиційний юдаїзм та Месія. До цього напрямку можна віднести декількох незалежних мислителів, зокрема Джона Фішера та Майкла Шіфмана в США, Аріеля Берковіча, Девіда Фрідмана та Аррі Поулінсона в Ізраїлі. Вони позитивно ставляться як до Тори, так і до рабинської традиції, але без повного її прийняття – рабинська традиція не визнається натхненним Богом засобом збереження єврейського народу. Їм властива преміленарна есхатологія¹¹².

Аналізуючи їхні погляди, Гарвей пише:

Поулінсон вводить у свої думки нову духовність, а Фрідман і Берковіч надають Торі нову орієнтацію, роблячи її доступною щодо засади, якщо не щодо практики також і для народів. Фішер підходить до Тори з огляду на своє єврейське ортодоксальне походження, але дивиться очима новозавітного послідовника Єшуа¹¹³.

На думку Харвея, погляди цих мислителів ще не до кінця систематизовані, але вони можуть стати початком виникнення нових течій месіанського єврейського богослов'я, навіть вилитися у «месіанський хасидизм»¹¹⁴.

¹⁰⁹ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 270.

¹¹⁰ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 271.

¹¹¹ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 271.

¹¹² Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 271-272.

¹¹³ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 272.

¹¹⁴ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 272.

Тип 6. «Постмісійний месіанський юдаїзм». Головним представником цього напрямку є Марк Кінзер – богослов, бібліст, рабин єврейської месіанської конгрегації Zera Avraham («Насіння Авраама») в Енн-Арборі (Мічиган, США), засновник Месіанського єврейського богословського інституту, автор кількох книг з єврейського месіанського богослов'я¹¹⁵.

Згідно з ученням Кінзера, Божа спільнота складається з «невіруючого» Ізраїлю, де Ісуса визнають лише частково, і з Церкви, де Ісус є видимо присутнім. І єврейська, і християнська спільноти віри є посередниками Божого Об'явлення. Кінзер доводить неперервність вибору Ізраїлю Богом та законність месіанського юдаїзму і виступає проти тлумачення Біблії відповідно до теології заміщення. Він виходить поза межі традиційного протестантизму, беручи до уваги єврейські інтерпретаційні традиції, а також вплив критичної та посткритичної біблістики і постліберального богослов'я. Месіанські євреї повинні бути присутні всередині єврейських громад і свідчити там про Месію¹¹⁶.

Гарвей відгукується про «постмісійний месіанський юдаїзм» Кінзера як про вчення, що має потенціал, щоб бути програмною богословською системою. Аналізуючи христологію і Тринітарне богослов'я Кінзера та роль Писання, Гарвей зазначає:

Кінзер розглядає Ісуса як Божественну Особу, але всередині такого юдаїзму, який допускає Божество і Втілення Сина Божого. Історичне формулювання Трійці не вписується в єврейський контекст, оскільки воно пронизане еллінізмом. Необхідні нові, посткритичні формулювання, які виникають з єврейських традицій та можуть бути визнані можливими для розуміння природи Бога. І Писання юдаїзму, і Писання християнства є натхненними, але їх слід тлумачити поза богослов'ям заміщення, беручи до уваги канонічний та суспільний контекст, в якому вони виникли¹¹⁷.

Тип 7. Рабинська галаха у світлі Нового Завіту. Головний представник – Йосип Шулям. Шулям народився в Болгарії в сім'ї сефардських євреїв у 1946 р. Через два роки його родина емігрувала до Ізраїлю, де в молоді роки він прийшов

¹¹⁵ Пор. *Rabbi Dr. Mark S. Kinzer* // <http://ourrabbis.org/main/members/member-profiles/item/15-rabbi-mark-s-kinzer> (08.06.2020).

¹¹⁶ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 273-274.

¹¹⁷ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 273-274.

до віри в Єшуа. Заснував в Ізраїлі служіння вивчення Біблії Netivyah¹¹⁸ («Шлях Господа»), є відомим лектором та автором багатьох книг¹¹⁹.

Аналіючи вчення Шуляма, Гарвей пише, що він використовує джерела ортодоксального юдаїзму, «закликає “дотримуватися галахи месіанських євреїв” та перерізати “пуповину”, яка пов’язує месіанський юдаїзм із християнськими конфесіями»¹²⁰. Шулям трактує Святе Письмо в контексті домінування герменевтичної системи в рамках єврейської традиції та користується містичними традиціями юдаїзму (йдеться про кабалу), які мають перебувати в рівновазі зі Святим Письмом. Він відмежовується від християнства та бачить себе в єврейському соціальному та релігійному просторі¹²¹.

Гарвей трактує богословську систему Шуляма як незавершену, а наслідки його закликати повернутися до галахи як такі, що ще не набрали окресленої форми¹²².

Тип 8. Месіанська рабинська ортодоксія. У цьому типі богослов’я варто виокремити двох представників – Елеазара Брандта та Урі Маркуса.

Гарвей окреслює цей тип месіанського богослов’я як найбільш крайній і такий, що має тенденцію до повернення в юдаїзм¹²³.

В основі богословської системи Брандта – вірність чотирьом основам єврейського буття – Богу, Землі, Народу і Торі. Вірність Торі ставиться понад усе. Месія є передусім Месією Ізраїлю, а не інших народів. Сотеріологія Брандта охоплює весь Ізраїль, тобто євреїв усередині країни і поза її межами, віруючих і не віруючих. Брандт наполягає на поверненні до галахічної ортодоксії та буквальному тлумаченні Писання¹²⁴.

Щодо Урі Маркуса, то Гарвей зазначає, що він приймає рабинську галаху, виступає за читання Писань у контексті рабинської традиції, «погоджується з ортодоксальними єврейськими поглядами щодо неподільності та єдності Божої

¹¹⁸ Netivyah // <https://netivyah.org> (20.06.2020).

¹¹⁹ Joseph Shulam // <https://netivyah.org/about/joseph-shulam/> (20.06.2020).

¹²⁰ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 274.

¹²¹ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 274–275.

¹²² Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 274.

¹²³ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 276.

¹²⁴ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 275–276.

природи, які виключають можливість існування Трійці [...] Ісус – це людський Месія, який не претендував на божественність і не є божественним»¹²⁵.

Розглядаючи ці 8 типів єврейського месіанського богослов'я і його недавню історію можна ствердити, що месіанський юдаїзм перебуває зараз на етапі становлення та пошуку власної ідентичності. Він не є однорідним рухом, а вирізняється різноманітністю форм і напрямків. Йому властиві як такі богословські системи, що практично не відрізняються від євангельського протестантизму, так і такі, що не мають нічого спільного з Церквою і ототожнюють себе з ортодоксальною єврейською спільнотою та синагогою.

¹²⁵ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 276.

РОЗДІЛ 2.

СТАНОВЛЕННЯ ТА БОГОСЛОВ'Я КИЇВСЬКОЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ МЕСІАНСЬКОЇ ГРОМАДИ

2.1. Історія виникнення та формування тотожності Київської єврейської месіанської громади (КЄМГ)

Для написання цього розділу нашої магістерської праці ми провели декілька інтерв'ю з лідерами КЄМГ, зокрема, зі старшим рабином КЄМГ Борисом Грисенком, старійшиною КЄМГ – Андрієм Луговським, старшою адміністраторкою КЄМГ – Оленою Березою та засновницею танцювального служіння – Валерією Прокошевою. Також ми взяли інтерв'ю у пастора церкви «Живе Слово» Анатолія Гаврилюка. Цей розділ значною мірою базується на проведених нами інтерв'ю. Крім інтерв'ю, ми використали доступні матеріали з інтернет-ресурсів КЄМГ – офіційного сайту та ютуб-каналу КЄМГ, а також із офіційної сторінки пасторських ретритів, яку веде КЄМГ, та інші доступні матеріали (записи конференцій, книги, матеріали з інтернет-сторінок закордонних організацій тощо).

Щоб отримати «зріз» громади зсередини, ми провели опитування, в якому взяли участь 32 особи віком від 18 до 60 років. Для цього опитування ми розробили короткий опитувальник і попросили старшу адміністраторку КЄМГ Олену Березу розіслати його членам громади. Олена Береза розіслала опитувальник приблизно 100 членам громади. З них 32 особи його заповнили. 62,5% (20 осіб) тих, хто заповнив – жінки, 37,5% (12 осіб) – чоловіки.

2.1.1. Місія Джонатана Берніса

Київську єврейську месіанську громаду було засновано наприкінці 1994 – на початку 1995 р. після проведення Першого фестивалю єврейської музики та мистецтва «Слухай, Ізраїлю», який у Києві організувала місія Джонатана Берніса¹.

¹ Пор. *Киевская еврейская мессианская община. Наша история* // <https://old.kemokiev.org/aboutus> (03.07.2020).

Джонатан Берніс – єврей, віруючий в Ісуса, який понад 30 років є одним із лідерів єврейського месіанського руху; президент і виконавчий директор Міжнародного служіння «Єврейський голос», засновник і старший рабин (з 1984 до 1993 р.) спільноти «Шма Ізраель» у Нью-Йорку, засновник Месіанського єврейського центру в Санкт-Петербурзі, автор кількох книг, що стосуються месіанської єврейської тематики².

З 1990 р. Джонатан Берніс почав приїжджати в країни, що на той час були у складі Радянського Союзу. У 1992 р. він вперше відвідав Київ. На одному з пасторських ретритів³ КЄМГ Берніс розповів, як у літаку на зворотньому шляху з Києва до США, читаючи розділ 24 Євангелія від Матея він отримав духовний досвід – почув голос Святого Духа. Одними зі слів, які він чітко почув, були: «Повертайся і здобувай мій народ!» Берніс відчитав це як покликання присвятити себе служінню євреям у країнах колишнього Радянського Союзу. Наступні 10 років він присвятив служінню в країнах колишнього Радянського Союзу⁴.

Берніс вважає, що більшість євреїв світу ще не почули Євангеліє. Він закликає своїх співробітників у єврейському служінні:

Ми прийшли в сезон останніх днів, останнього часу, коли Євангеліє поширюється. Але на єврейській ниві, як і раніше, дуже мало робітників. І я прошу всіх тих, кого Бог кличе на ці єврейські поля: нам необхідно молитися про робітників, які би зібрали урожай Ізраїлю. Євангеліє залишається, насамперед для юдеїв, і воно також залишається єдиним Божим планом для спасіння нашого народу⁵.

Місія Міжнародного служіння «Єврейський голос», яку очолює Берніс, полягає в «проголошенні Євангелія найперше євреям, розвитку месіанської єврейської спільноти, залучення Церкви до справ Ізраїлю та єврейського

² Див. *About Jonathan Bernis* // <https://www.jewishvoice.org/about/jonathan-bernis> (01.07.2020).

³ Пасторський ретрит – це зустріч пасторів, месіанських рабинів, лідерів служінь, керівників місій, біблійних шкіл тощо, яка триває кілька днів і яку, починаючи з 2009 р., щороку організовує КЄМГ. На пасторських ретритах розглядаються актуальні питання єврейського месіанського руху та різноманітні аспекти пасторського служіння // <https://pretreat.in.ua/> (03.07.2020).

⁴ Див. *Ключ восстановления всего мира. Часть 1. Джонатан Бернис* // <https://pretreat.in.ua/kljuch-vosstanovlenija-vsego-mira-chast-1-dzhonatan-bernis/> (01.07.2020).

⁵ *Ключ восстановления всего мира.*

народу»⁶. Цю місію «Єврейський голос» виконує через «багатогранне служіння, яке передбачає гуманітарну медичну допомогу, широкомасштабні міжнародні фестивалі, насадження та навчання лідерства, телебачення, друковані засоби масової інформації, цифрові канали та виступи»⁷.

2.1.2. Роль повноєвангеліської церкви «Живе Слово», Київ

Джонатан Берніс та його команда організували Перший фестиваль єврейської музики та мистецтва в Києві з допомогою церкви Повного Євангелія⁸ «Живе Слово» (м. Київ) на чолі з її пастором Анатолієм Гаврилюком⁹. Церква «Живе Слово» – це протестантська харизматична церква, заснована у 1990 р. вихідцями з п'ятидесятницьких церков Києва. Її віровчення базується на віровченні п'ятидесятницьких церков (в основі – Нікейсько-Константинопольський символ віри)¹⁰.

Церква «Живе Слово» на той час уже була знайома з темою месіанського єврейського руху – до неї з проповіддю приїжджав месіанський пастор з Ізраїлю Бенжамін Бергер¹¹. Теми про стосунки Церкви та Ізраїлю порушував Борис Грисенко¹², який на той час був одним із старійшин церкви «Живе Слово». Члени «Живого Слова» брали участь у лекціях на тему ролі Ізраїлю, які проводив Ульф Екман¹³¹⁴.

Фестиваль відбувся у Палаці «Україна». Як зазначає Анатолій Гаврилюк, це було найбільше приміщення для такої події на той час (близько 4000 місць).

⁶ *Who We Are. Our Mission and Vision* // <https://www.jewishvoice.org/about/who-we-are> (03.07.2020).

⁷ *Who We Are. Our Mission and Vision*.

⁸ «Повне Євангеліє» - це термін, який використовується на означення вчення новітніх п'ятидесятницьких та харизматичних церков.

⁹ Анатолій Гаврилюк – пастор церкви «Живе Слово», Київ (з 1990 р.), з 1996 р. – старший єпископ Об'єднання незалежних харизматичних християнських церков України (Повного Євангелія).

¹⁰ Див. Гаврилюк А. П. Аудіоінтерв'ю від 31.10.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

¹¹ Бенжамін Бергер – відомий проповідник, месіанський пастор спільноти «Агнець Божий на горі Сіон», Єрусалим.

¹² Борис Саулович Грисенко – єврей по батькові, служитель церкви «Живе Слово», а з 1994 р. – рабин (а згодом – старший рабин) Київської єврейської месіанської громади.

¹³ Пор. Гаврилюк А. П. Аудіоінтерв'ю від 31.10.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

¹⁴ Ульф Екман – засновник (1983 р.) і пастор (до 2013 р.) позаконфесійної харизматичної церкви «Слово Життя» в Упсалі (Швеція). Ульф Екман проводив конференції та семінари на тему лідерства у багатьох країнах, зокрема у країнах колишнього Радянського Союзу, у Східній Європі та Індії. Заснував біблійні школи та Богословську семінарію, вів телевізійне шоу, що транслювалося багатьма країнами, і написав понад 40 книг та брошур, перекладених на понад 30 мов // <http://www.ulfekman.org/about/?lang=en> (07.07.2020).

На фестиваль зібралося дуже багато людей – «надворі охочих зайти досередини було вдвічі більше, ніж зайшло. Зупинили 2 станції метро»¹⁵. Під час фестивалю було зібрано близько 3000 візитівок із контактною інформацією людей, які хотіли брати участь у схожих подіях у майбутньому.

План щодо заснування месіанської єврейської спільноти в Києві, на думку Гаврилюка, був стратегічним завданням Берніса, який уже під час фестивалю порушував питання про те, хто очолить месіанську громаду, яка буде заснована. Пастор Гаврилюк запропонував на це служіння Бориса Грисенка, оскільки «іншої кандидатури не знав, бо не було таких людей, які би знали єврейську тематику і могли служити євреям»¹⁶. Грисенко не відразу погодився, оскільки не вірив в успішність такого служіння. Згодом погодився очолити це служіння на 4 місяці з певними умовами, а саме: не бути самостійним, а залишитися під покровом своєї церкви; не залишати роботу і не отримувати зарплатню за служіння; через 4 місяці мати можливість відмовитися від цього служіння¹⁷. З того часу і до сьогодні Борис Грисенко є старшим рабином КЄМГ.

Станом на сьогодні:

КЄМГ – це понад 2200 євреїв та неєвреїв, які прийняли Єшуа Га-Машіяха (Ісуса Христа) як особистого Спасителя для кожного і Месію Ізраїлю. А також дочірні громади в Україні та інших країнах. Діяльність громади націлена на пробудження єврейського народу, поширення єврейського месіанського бачення в усьому світі, зокрема через заснування дочірніх громад¹⁸.

Грисенко вважає, що успіх КЄМГ великою мірою зумовлений тим, що для її заснування пастор Гаврилюк відправив одного з головних служителів церкви «Живе Слово» (йдеться про самого Бориса Грисенка, який на той час відіграв важливу роль в церкві – відповідав за домашні групи, а також займався евангелізацією, брав участь у різних служіннях не лише в Україні, а й у Сибіру,

¹⁵ Гаврилюк А. П. Аудіоінтерв'ю від 31.10.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

¹⁶ Гаврилюк А. П. Аудіоінтерв'ю від 31.10.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

¹⁷ Див. *Виступ Бориса Грисенка. Екуменічна месіанська конференція «Єдність Церкви і народу Ізраїлю у Божому задумі», 27.06.2020* // <https://www.youtube.com/watch?v=wN1prx95ufQ&t=5250s>

¹⁸ *Киевская еврейская мессианская община.*

на Уралі, в Магадані тощо). А невеликий успіх месіанського руху загалом вбачає у тому, що:

[...] більшість пасторів, єпископів, церковних лідерів або не вважають, що це [єврейське месіанське служіння – прим. авт.] щось важливе, або не вірять що це може принести якісь реальні плоди. Тому вони не заохочують деяких дійсно досвідчених служителів, підготовлених у цих церквах до того, щоб вони спрямували свою віру, свою активність до єврейського народу¹⁹.

Окрім Грисенка, з благословення пастора Гаврилюка в КЄМГ протягом певного часу перейшли понад 20 служителів церкви «Живе Слово»²⁰, які стали основою команди служителів новоствореної громади.

2.1.3. Процес становлення КЄМГ та пошук нових форм служіння

Після фестивалю Грисенко поїхав до Ізраїлю, де протягом наступних півтора місяця знайомився з месіанськими спільнотами в Ізраїлі. Проте там він не побачив такої моделі месіанської спільноти, яка допомогла б будувати єврейське месіанське служіння у Києві. З Ізраїлю він привіз книжку про єврейські біблійні свята та декілька відеокасет англійською мовою про месіанське єврейське служіння. Літератури про месіанський єврейський рух російською або українською мовами на той час не було. Грисенко зазначає, що розумів, що для розвитку КЄМГ потрібно використовувати досвід служіння, набутий у церкві «Живе Слово», опиратися на Слово Боже, яке має допомогти в побудові єврейської громади та слухати Святого Духа²¹.

В січні 1996 р. до КЄМГ приїхав помічник Берніса, який допоміг зрозуміти деякі питання месіанського бачення. Грисенко консультувався також із пастором Гаврилюком та іншими пасторами та лідерами²². Зрештою, КЄМГ сформувала своє бачення:

¹⁹ Див. *Виступ Бориса Грисенка 27.06.2020.*

²⁰ Пор. *Виступ Бориса Грисенка. Конференція «Єдність Церкви і Народу Ізраїлю у Божому задумі»* Львів, 17.06.2018 // https://www.youtube.com/watch?v=n_errtlv67I&list=PLVj-WA9QFSpTaktYtEgWOурхіU959xGJ&index=9

²¹ Пор. *Виступ Бориса Грисенка, 17.06.2018.*

²² Пор. *Виступ Бориса Грисенка, 17.06.2018.*

1. КЄМГ має бути духовною сім'єю, родиною для всіх її членів, незалежно від національності, статі, віку та інших ознак.
2. КЄМГ повинна бути сповнена Святим Духом, Який має мати свободу діяти через дари і керувати.
3. КЄМГ повинна бути втіленням Божих обітниць, які записані в Його Слові і стосуються відновлення Тіла Месії з його невід'ємною єврейською частиною²³.

Отож на початку своєї історії КЄМГ опиралася на служителів церкви «Слово Життя» і була в тісному контакті з церквою. Але згодом громада почала віднаходити свою тотожність власне як месіанська єврейська громада.

КЄМГ визначила себе як громада, а не як церква чи месіанська синагога з кількох причин. Старійшина КЄМГ Андрій Луговський пояснює, що в Новому Завіті єврейським аналогом до грецького слова «еклезія» є слово «кагал». Перші спільноти вірних називали себе кагалами. Для багатьох людей слово «церква» асоціюється більше зі спорудою, а не з громадою віруючих. Оскільки служіння спрямоване насамперед на євреїв, громада називає себе єврейською. Багато євреїв мають упередження до слова «церква», що пов'язані з гоніннями, які в минулому іноді відбувалися під знаменами церкви. Враховуючи всі ці фактори, КЄМГ ідентифікує себе як «громада» (община, спільнота), а не як церква. Синагога також, за словами Луговського, більше асоціюється зі спорудою, ортодоксальним юдаїзмом та відповідною формою літургії. Луговський вважає, що назва «єврейська месіанська громада» найкраще виражає їхню віру, позицію і спрямованість²⁴.

Як і всі месіанські єврейські громади, КЄМГ почала святкувати суботу (шабат), а не неділю. На суботніх служіннях важливе місце займали пісні прославлення. Спочатку це були традиційні для харизматичних церков пісні, які виконувала група прославлення церкви «Живе Слово». Але ці пісні зазвичай

²³ Пор. Виступ Бориса Грисенка, 17.06.2018.

²⁴ Луговський А. Аудіоінтерв'ю від 10.09.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

не сприймалися євреями, яких запрошували на служіння, і громада почала шукати інші форми прославлення, що є ближчими до єврейської культури.

Досліджуючи історію євреїв в Україні, КЄМГ усвідомила, що саме на українській землі у XVIII ст. почався хасидський рух, який, як наголошує Грисенко, «виробив величезну музичну культуру, яка зараз є відомою у всьому світі. І більшість хасидських пісень та мелодій збудована на біблійних текстах»²⁵. Громада почала активно використовувати на служіннях хасидські мелодії та пісні. Важливе місце в прославленні КЄМГ зайняли нігуни – пісні без слів, розспівування мотиву («най-най-най», «оййойойойой», тощо), які були дуже популярними серед хасидів. Засновником напрямку нігунів в КЄМГ можна вважати Юрія Єфремова²⁶. Також почали співати пісні на ідиші. Це привернуло увагу великої кількості євреїв. Деякі зі старших євреїв ще знали ідиш. Ця культура була для них близькою²⁷.

Грисенко зазначає: «Коли наприкінці 90-х нас відвідав Сід Рот²⁸, це сильно торкнулося його і він зробив такий висновок, що зростання нашої громади пов'язане саме з цим автентичним місцевим єврейським прославленням. Я думаю, що це перебільшення, але це відіграло велику роль»²⁹.

Крім єврейського прославлення, у КЄМГ від початку її існування сформувалася команда танцювального служіння, заснована Валерією Прокашевою. Це служіння зародилося ще у церкві «Живе Слово», але остаточного спрямування і розвитку набуло в КЄМГ. Як зазначає Прокашева, культура єврейського народу нерозривно пов'язана з Богом. В різних місцях Біблії можна зустріти людей, що танцюють (Міріам, Давид, тощо). Під час свят ізраїльський народ танцював і водив хороводи. Танці в єврейській месіанській громаді розуміли як вищу форму прояву радості в Божому народі, «коли

²⁵ Пор. *Виступ Бориса Грисенка на форумі ТЖСІІ // Конференція ТЖСІІ, 1-5 мая 2014, Киев. / Аудиозапис 01.05.14_2_1 // Аудиодиск. Видавництво «Шофар» 2014.*

²⁶ Прокашева В. Аудиоінтерв'ю від 06.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

²⁷ Прокашева В. Аудиоінтерв'ю від 06.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

²⁸ Сід Рот – американський єврей, відомий дослідник чудес, ведучий одного з найпопулярніших в світі телешоу «Це надприродно!»

²⁹ *Виступ Бориса Грисенка на форумі ТЖСІІ.*

людина вже не може стояти на місці»³⁰. Танець для КЄМГ – це молитва рухами, це «невід’ємна частина хвали Бога і це невід’ємна частина культури єврейського народу – така ж, як і пісні»³¹. Єврейські пісні і танці допомагали євреям, які приходили в громаду, більше відкриватися, почуватися у своєму середовищі, що давало змогу служителям громади швидше знаходити з ними спільну мову.

Ще одним важливим нововведенням було успішне створення мережі домашніх груп, попри упередження, що євреї не будуть готові відвідувати домашні групи:

Духовний хребет нашої громади – це домашні групи. У нас зараз понад 230 домашніх груп, і в Києві з цими домашніми групами відбулося щось цікаве. У міжнародному месіанському русі було таке неправильне вірування, що євреї не підуть у домашні групи. Більшість месіанських єврейських громад світу досі вірить у це, хоча в Україні ми спростували цю хибну ідею. У нас від 1999 року завжди значно більше людей щотижня відвідують домашні групи, ніж головні Шабати³².

КЄМГ почала засновувати так звані «затишні доми» – зустрічі, зорієнтовані на дружбу та спілкування з мінімальною духовною програмою (згодом, коли люди освоювалися, «затишні доми» перетворювалися на звичайні домашні групи віруючих). Після організації великих подій (зазвичай це було святкування єврейських свят) зацікавлених людей, які прийшли вперше, запрошували в тимчасові клуби (тривалість існування клубу – 2 місяці), які також були перехідною ланкою для новоприбулих людей. Крім того, діяли постійні клуби за інтересами. Євангелізація євреїв мала свою специфіку і відрізнялася від євангелізації неєвреїв. Грисенко зазначає, що в затишних домах і перехідних клубах не проповідували відразу Єшуа. Євреям, які приходили на зустрічі, давали можливість проявити себе, давали змогу поставити запитання і

³⁰ Див. Прокашева В. Аудіоінтерв’ю від 06.11.2020 р. / інтерв’юєр Москаль Л., CD-ROM.

³¹ Прокашева В. Аудіоінтерв’ю від 06.11.2020 р. / інтерв’юєр Москаль Л., CD-ROM.

³² Пор. *Виступ Бориса Грисенка*, 17.06.2018.

запитували їх самих. Таким чином, поступово переходили до найважливіших питань віри. Така форма діяльності громади існувала від 2002 р.³³

З 2001 р. КЄМГ почала активно проводити курс «Алеф» – «євреїзований» курс «Альфа»³⁴. Згодом цей курс перестав ефективно функціонувати, але кілька років тому знову відновився в громаді – тепер його проводять здебільшого для молоді³⁵.

КЄМГ не залежить від фінансової підтримки інших організацій, зокрема іноземних, здійснюючи свою діяльність за рахунок десятин і пожертв членів громади³⁶.

2.2. Структура та основні напрямки служіння КЄМГ

2.2.1. Членство у КЄМГ

Сьогодні КЄМГ налічує 2200 осіб (євреїв та неєвреїв). Членом громади може стати будь-яка людина (за певних умов), незалежно від національності, хоча діяльність спільноти насамперед «спрямована на спасіння євреїв»³⁷. Андрій Луговський зазначає, що присутність у громаді неєвреїв відповідає Слову Божому, в якому написано, що Тіло Христа складається з двох складових – єврейської та неєврейської³⁸.

Грисенко наголошує:

[...] в нашій громаді є не тільки євреї, бо наша громада є новозавітною. У нас є люди різних національностей, і всі рівні. Старійшини нашої громади стали старійшинами не за національністю, а лише тому, що вони принесли своїм служінням значний плід у Боже Царство [...] Якщо ти – єврей, і прийшов сюди до Бога Ізраїлю, і знайшов свого Спасителя, свого єврейського Месію, і ти думаєш, що ти маєш подвійне благословення, доведи ділом, доведи служінням³⁹.

Говорячи про відсоткове визначення кількості євреїв та неєвреїв у громаді, Луговський називає приблизно рівне співвідношення (50% євреїв і 50%

³³ Пор. Виступ Бориса Грисенка на форумі ТЖСІІ.

³⁴ «Альфа» – це курс, який складається з серії бесід, що освітлюють основні аспекти Християнської віри. Під час кожної зустрічі курсу передбачена вечеря та обговорення в групах// <http://alpha.org.ua/>

³⁵ Пор. Виступ Бориса Грисенка на форумі ТЖСІІ.

³⁶ Пор. Виступ Бориса Грисенка на форумі ТЖСІІ.

³⁷ Луговський А. Аудіоінтерв'ю від 10.09.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

³⁸ Пор. Луговський А. Аудіоінтерв'ю від 10.09.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

³⁹ Пор. Виступ Бориса Грисенка, 17.06.2018.

неєвреїв), звертаючи увагу на те, що в різний період часу це співвідношення могло бути різним⁴⁰.

Відповідно до нашого опитування, в якому взяли участь 32 члени КЄМО, 15 з них (46,9%) відносять себе до української національності, 14 (43,8%) – до єврейської і 3 (9,4%) – до інших національностей.

20 осіб з-поміж опитуваних (62,5%) зовсім не були знайомі з юдаїзмом до приходу в КЄМГ, 12 осіб (37,5%) частково були знайомі з юдейськими традиціями. Осіб, які були практикуючими юдеями до приходу в КЄМГ, серед опитуваних не було.

12 осіб (37,5%) до приходу в КЄМГ відвідували богослужіння в церкві; 11 осіб (34,4 %) відвідували церковні богослужіння не регулярно; 9 осіб (28,1%) не відвідували жодних християнських служінь.

На питання «Чи приналежність до КЄМГ укріплює Ваш зв'язок із єврейським народом?» – 31 особа (96,9%) відповіла «так», 1 особа (3,1%) – «можливо» і жодна особа не відповіла «ні»⁴¹.

Членство в громаді визначається за певними ознаками. Окремої спеціальної події – прийняття у члени громади – немає. Ознаки приналежності до громади: сприйняття себе як частини громади, прийняття її місії та виконання певного служіння для реалізації місії (членами громади можуть бути лише служителі); друга ознака – прийняття духовної влади, духовного авторитету в громаді на своєму місці (тобто з боку лідера домашньої групи, керівника регіону, старійшини, рабина тощо); третя ознака – це давання десятини (десятої частини доходів) в громаду⁴².

Членом громади може бути лише та особа, яка прийняла твілу (хрещення), тобто увійшла в заповіт із Богом, визнала Єшуа своїм Месією та змінила своє життя. Але навіть до прийняття твіли особа може виконувати технічні служіння у громаді – носити апаратуру, накривати на стіл тощо⁴³.

⁴⁰ Луговський А. Аудіоінтерв'ю від 10.09.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

⁴¹ Москаль. Л. Опитувальник для членів КЄМГ (опитування тривало від 04.11.2020 до 07.11.2020 р.).

⁴² Пор. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

⁴³ Пор. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

Є певна особливість щодо прийняття в КЄМГ осіб, які хочуть перейти в громаду з церкви. Для них встановлюється випробувальний термін, під час якого громада дивиться, чи така особа справді «приносить плід» у месіанському служінні, чи просто ходить з одного середовища в інше. Також під час цього терміну сама людина може передумати приєднатися до громади і повернутися назад у церкву.

Специфікою деяких осіб, що приходять в КЄМГ, зокрема, євреїв, може бути те, що вони довгий час приглядаються до громади, беруть участь у зустрічах, не приймаючи рішення стати її членами, оскільки в них можуть бути сформовані певні стереотипи, страх перед хрещенням чи іншими діями, які асоціюються з християнством та певними історичними подіями – антисемітизмом, погромами тощо. Таких людей не вважають частиною громади, до них немає ніяких вимог, але вони можуть відвідувати спільноту стільки часу, скільки їм потрібно, щоб прийняти рішення приєднатися⁴⁴.

2.2.2. Структура КЄМГ

Структура КЄМГ складається з поєднання кількох структур. Від початку заснування громаду очолює старший рабин – Борис Саулович Грисенко. Він очолює Раду старійшин. Рада старійшин на чолі зі старшим рабином є керівним органом громади, який приймає рішення. Зараз до Ради старійшин, крім старшого рабина, входить шестеро осіб⁴⁵. Громада поділяється на коліна (назва «коліно» не має якогось особливого богословського значення, вона вибрана для того, щоб євреї не асоціювали структуру КЄМГ з церковною структурою, яка може декого відлякувати). Колін у спільноті близько десяти. Вони є різними за розмірами – від 120 до 700 членів. Коліна поділені на регіони. До складу кожного регіону входить декілька домашніх груп, які, як правило, створюються за територіальним принципом. Кожен член спільноти входить до її структури,

⁴⁴ Пор. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юєр Москаль Л., CD-ROM.

⁴⁵ Пор. Совет старейшин // <https://old.kemokiev.org/council> (14.07.2020).

немає відокремлених членів, що перебувають поза структурою. Кожну структурну частину громади координує хтось зі старійшин.

Завдання цієї базової структури – забезпечити пастирську опіку кожній людині в громаді, допомогти кожному зростати. У КЄМГ діє система наставництва. Як правило, жінки є наставниками для жінок, а чоловіки – для чоловіків, але бувають і винятки.

Крім базової структури, у громаді існують ще кілька структур, зокрема, молитовна, навчальна та структура служінь. Діє молитовна рада Шомер, яка координує молитовні групи. Члени спільноти, за бажанням, можуть входити в молитовні групи, які спрямовані на підтримку молитовного життя і зростання у ньому⁴⁶.

В КЄМГ функціонують дві структури молитви. Перша з них іде знизу (від домашніх груп) вгору. Для громади важливо, щоб у кожній групі, регіоні, коліні та в кожній групі служіння хтось відповідав за молитву. Крім того, є ще окреме молитовне служіння, до якого належать 20 осіб. Двічі на місяць КЄМГ проводить нічну молитву, яка є спільною для всієї громади. Є також вечірні та нічні молитви, які відбуваються щоночі – кілька людей (є черговість груп) збираються на молитву в офісі громади. Також регулярно відбуваються молитви за рабина. На думку Грисенка, система молитви повинна «просякнути все – всі служіння, всі зібрання і основні напрямки»⁴⁷.

Тричі на рік КЄМГ проводить молитовні ретрити – спеціальні кількадевні виїзди з постом, основною метою яких є «молитовне усамітнення з Богом, посиленій пошук Його обличчя, духовне зростання, спілкування й обмін досвідом між служителями різних громад і церков, віруючих в Єшуа»⁴⁸.

Навчальна структура КЄМГ має декілька рівнів. Перший – школа, де навчають базових основ віри. На другому рівні члени громади освоюють принципи служіння, на третьому – готуються до місій та до навчання інших. КЄМГ має свій тренінговий центр і місіонерську школу. Навчальна структура

⁴⁶ Пор. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

⁴⁷ Пор. Виступ Бориса Грисенка, 17.06.2018.

⁴⁸ Молитвенный ретрит // <https://old.kemokiev.org/retreat> (10.08.2020).

створена для того, щоб допомогти учасникам громади внутрішньо зростати та ефективно служити іншим⁴⁹.

КЄМГ має приблизно 19 дочірних громад, груп і служінь – у США, Росії, Ізраїлі, Польщі, Німеччині, а також одна група є в Норвегії. В Україні дочірні громади діють у Бердичеві, Дніпрі, Одесі, Харкові та інших містах. Єврейська месіанська спільнота отримує статус громади, коли в неї є свій рабин. Така громада є більш самостійною, рабин спрямовує її діяльність. Невеликі групи та служіння, які є територіально відокремленими від КЄМГ, але не мають свого рабина, є більш залежними від КЄМГ. Всі дочірні спільноти мають поділяти спільне бачення і місію та приймати духовне керівництво старшого рабина КЄМГ⁵⁰.

2.2.3. Основні напрямки служіння

Старійшина КЄМГ Андрій Луговський наголошує на тому, що кожна людина, яка прийняла Єшуа як свого Господа і Спасителя є покликаною до служіння. Служіння є способом життя громади⁵¹.

Основні напрямки служіння КЄМГ відповідають місії громади. КЄМГ працює для того, щоб:

[...] кожен єврей пізнав свого Месію; відновлювалася повнота Тіла Месії; відбувся вихід із небіблійних крайнощів християнства та юдаїзму; приходила свобода від антисемітизму, байдужості та іншого небіблійного ставлення до єврейського народу, а також від «гуманізму» та окультної духовності; засновувались та розвивались дочірні месіанські громади⁵².

Одним із питань нашого опитувальника було «Чи Ви здійснюєте служіння в КЄМГ? Якщо так, то яке саме?» 100 % опитаних членів КЄМГ здійснюють служіння. З-поміж вказаних служінь можна виокремити такі: лідер домашньої групи, євангелізація, молитовне служіння, консультант, адміністратор, лідер підліткового табору, опіка, пастирське служіння, команда маркетингу, лідер воркшопу, танцювальне служіння, медіаслужіння, налагодження звуку, клуб

⁴⁹ Пор. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

⁵⁰ Пор. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

⁵¹ Луговський А. Аудіоінтерв'ю від 10.09.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

⁵² Киевская еврейская мессиянская община.

для нових людей, перекладач, служіння літнім саодиноким євреям, технічне служіння тощо⁵³. Дані опитування підтверджують важливе місце служінь у КЄМГ.

Можна виділити два великі напрямки служіння, кожен з яких складається з багатьох піднапрямків: служіння євреям, донесення до них розуміння того, що Єшуа є Месією Ізраїлю і кожної людини та служіння неєвреям, незалежно від конфесійної приналежності чи деномінації. Часом ці напрямки переплітаються, оскільки приблизно половина членів КЄМГ є неєвреями. Розглянемо основні служіння в межах цих двох напрямків⁵⁴.

А) Євангелізація. Андрій Луговський зазначає, що «дійти до людей Євангелієм – це першочергова ціль нашої громади»⁵⁵. Євангелізація в КЄМГ спрямована насамперед на євреїв. Вона відбувається на кількох рівнях. Найширший рівень – це масові євангелізації, в які залучена ціла громада. Вони, зазвичай, відбуваються в період осінньо-весняних єврейських свят. Громада організовує масштабні заходи і вкладає в них великі ресурси.

Найбільшим заходом протягом року є фестиваль Jewish Open Space, який громада організовує в Маріїнському парку в Києві на єврейський новий рік (Рош Га-Шана) впродовж останніх 7 років. Під час фестивалю відбувається два великі концерти – єврейський фольк-концерт вдень і молодіжний концерт ввечері на великій сцені. Під час фестивалю парк поділений на різні локації, де проводяться різноманітні тематичні воркшопи, з допомогою яких можна наблизитись до єврейських традицій і культури, а також освоїти різноманітні навички (мистецькі, танцювальні, іноземних мов, кулінарні, режисерські тощо)⁵⁶. Фестиваль триває понад 12 годин. До його проведення залучається близько 700 волонтерів – служителів КЄМГ. Гостей фестивалю запрошують у різноманітні тематичні клуби, зустрічі яких відбуваються регулярно. Згодом,

⁵³ Опитувальник Москаль Л.(опитування тривало від 4.11 до 7.11.20 р.).

⁵⁴ Пор. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

⁵⁵ Луговський А. Аудіоінтерв'ю від 10.09.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

⁵⁶ Jewish Open Space // <https://jewishpeople.in.ua/> (30.07.2020).

учасників клубів запрошують долучатися до курсу «Алеф», домашніх груп і шабатних служінь.

Громада постійно шукає нові форми та методи євангелізації, оскільки бачить, що ті методи, які використовувалися в 90-х роках чи на початку 2000-х уже не є актуальними. Луговський зазначає, що за останні роки громада сильно «омолодилася», оскільки форма євангелізації спрямована насамперед на молодь. Проте є також заходи, спрямовані на старших людей⁵⁷.

Кожна євангелізація має єврейську складову, відображає єврейську ідентичність – пісні, танці, символіка, пояснення традицій, святкування.

Крім масових євангелізацій кожне коліно та регіон можуть проводити свої євангелізаційні події. Домашні групи також євангелізують. Це відбувається на рівні особистого спілкування з новими учасниками чи гостями груп. Кінцева ціль великих заходів – щоб якнайбільше людей стали учасниками домашніх груп, через які громада набуває для них «обличчя». Саме в групах вибудовуються стосунки дружби, відбувається поглиблення віри та зростання.

Б) Домашні групи. Домашні групи є базовою структурою КЄМГ. Зустрічі в домашніх групах відбуваються щотижня, як правило, в оселях членів громади у вечірній час і тривають приблизно 2 години. До однієї групи може належати 10–12 осіб. Але немає правила, скільки саме людей може бути в групі. Критерієм кількості є те, чи людям комфортно (чи для кожного є місце) і чи кожен має час, щоб висловити свою думку. Коли група розростається – вона ділиться на дві. Щоб заснувалася нова група, достатньо для початку 3-5 осіб. На домашні групи запрошують також осіб, які не є членами громади. В групі вони можуть пізнавати громаду та зростати.

Лідером групи може бути особа, яка є членом громади, пройшла два рівні навчання та була раніше помічником лідера групи, тобто має відповідний досвід.

⁵⁷ Луговський А. Аудіоінтерв'ю від 10.09.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

На початку зустрічі домашньої групи всі її члени спілкуються, діляться новинами, розповідають про дію Бога в своєму житті, а також про те, що вони відкрили, читаючи Слово Боже. Часом є якась спеціальна духовна тема для обговорення. Потім відбувається обговорення проповіді, яка була виголошена під час шабатного служіння останньої суботи. Всі лідери груп наперед отримують короткий конспект проповіді, для того, щоб легше було підготуватися. Закінчується зустріч домашньої групи загальною молитвою та молитвою в намірах членів групи.

Важливою функцією домашньої групи є взаємна підтримка її членів. На зустрічах групи кожен може поділитися своїми труднощами. Якщо хтось не хоче робити цього при всіх, то може розповісти лише лідеру групи. Якщо в когось виникає проблема, група намагається допомогти (чи то фінансами, чи молитвою, чи в інший спосіб)⁵⁸.

В) Соціальні служіння. КЄМГ активно займається соціальним служінням. Члени громади допомагають людям похилого віку, служать у лікарнях, зокрема, опікуються дитячими онкологічними відділеннями, відвідують ув'язнених тощо.

КЄМГ заснувала декілька стаціонарних реабілітаційних центрів – для чоловіків та для жінок з дітьми. Центр для жінок називається «Точка опори». Він приймає жінок з дітьми та вагітних жінок, які перебувають в алкогольній або наркотичній залежності. Центр був заснований у 2009 р. і за 10 років своєї діяльності він допоміг понад 300 жінкам і 100 дітям⁵⁹.

Для чоловіків на базі КЄМГ було створено 4 стаціонарні реабілітаційні центри – два в Київській області, один у Чернігівській і один у Хмельницькій. Перший чоловічий центр було засновано у 2003 р.⁶⁰

В рамках служіння реабілітації залежні та співзалежні особи мають можливість проходити безкоштовні щотижневі консультації «Точка-курс», які тривають 2,5 місяці⁶¹.

⁵⁸ Пор. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 08.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

⁵⁹ Центр реабілітації для жінок з дітьми «Точка Опори» // <https://old.kemokiev.org/rehab/tochka> (20.08.2020).

⁶⁰ Центри для мужчин // <https://old.kemokiev.org/rehab/centersformen> (02.09.2020).

Г) Співпраця з церквами та єврейськими месіанськими громадами. КЄМГ підтримує дружні відносини та співпрацює з різними християнськими церквами незалежно від конфесії (за винятком тих, які себе дискредитували, як, наприклад, «Посольство Боже» чи Духовний центр «Відродження») та єврейськими месіанськими спільнотами, які визнають, що Єшуа є Месією⁶².

Починаючи з 2010 р. громада щороку організовує і проводить п'ятиденні пасторські ретрити. Спікерами та учасниками ретритів є лідери церков, месіанських єврейських громад та спільнот з різних країн світу. КЄМГ запрошує на такі ретрити пасторів, керівників місій, біблійних шкіл та інших лідерів служінь, які:

у своєму служінні зорієнтовані на спасіння євреїв; хто розпочав або має намір розпочати служіння євреям; у кого є питання, пов'язані з цим служінням, або питання, пов'язані з пасторським служінням в цілому; кому потрібне спілкування в колі пасторів⁶³.

У 2020 році в пасторському ретриті взяли участь понад 300 осіб, серед яких 8 єпископів, 78 пасторів і рабинів та 13 керівників місій із 85 міст 17 країн⁶⁴.

Важливою єкуменічною подією було проведення на базі КЄМГ у 2014 р. Форуму міжнародної єкуменічної ініціативи «Назустріч Другому І Єрусалимському собору» для Східної Європи. ТІСІ є ініціативою покаєння та примирення між єврейською та неєврейською частиною Церкви. Борис Грисенко є одним з 13 членів Міжнародної ради лідерів ТІСІ⁶⁵. У форумі, зокрема, взяли участь представники римо- і греко-католицької церков та УАПЦ, а також протестанти різноманітних деномінацій з різних країн світу. Присутній на форумі Патріарх УГКЦ Любомир Гузар зазначив:

⁶¹ Пор. *Работа с созависимыми «Точка курс»* // <https://old.kemokiev.org/rehab/tochkakurs> (02.09.2020).

⁶² Пор. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

⁶³ *Пасторский ретрит* // <https://pretreat.in.ua/> (02.09.2020).

⁶⁴ *Завершилися міжнародний єврейський месіанський пасторський ретрит 2020* // <https://pretreat.in.ua/zavershilsja-mezhdunarodnyj-evrejskij-messianskij-pastorskij-retrit-2020/> (02.09.2020)

⁶⁵ *International Leadership Council* // <https://www.tjcii.org/leaders/> (13.09.2002).

Мені було приємно почути зібрану, скомпоновану інформацію про те, як розглядати, як розуміти питання, що піднімалися на цій конференції. Хоча я поки що не відкрив для себе чогось унікально нового (у мене є певне розуміння месіанського руху), те, що тут звучало, було дуже логічним, зрозумілим, цікавим та корисним. У такій формі я чув це вперше⁶⁶.

У 2016 р. Грисенко був обраним головою Української Міжцерковної Ради⁶⁷ (УМР) і перебував на цій посаді один термін – до 2018 року. Станом на 2020 р. служитель КЄМГ – Андрій Міщенко є секретарем УМР, а Борис Грисенко – відповідальний за Комітет з питань месіанського служіння УМР⁶⁸.

У КЄМГ є спеціальне служіння, яке відповідає за співпрацю між церквами. Разом із християнськими церквами громада проводить конференції та інші заходи, регулярно організовує молитви проти антисемітизму та нацизму в різних містах України.

Уже тричі старший рабин КЄМГ разом із командою служителів був одним із доповідачів єкуменічної месіанської конференції «Єдність церкви та народу Ізраїлю у Божому задумі», яку у Львові організовує католицька спільнота «Живий вогонь».

Г) Інші служіння. Одним із найважливіших служінь КЄМГ, про яке ми вже згадували, є служіння прославлення, яким займаються музичні групи і танцювальні колективи. Зараз у спільноті діє понад 10 груп прославлення і формуються нові.

Для подружніх пар діє «Подружній курс», програма якого базується на матеріалах сімейних консультантів із багаторічним досвідом. Відбуваються семінари для батьків про виховання дітей. КЄМГ проводить табори для дітей і підлітків та активно працює з молоддю.

У громаді розвинуто медіаслужіння – щотижня відбувається онлайн-трансляція шабатів, а також засновано декілька передач, зокрема «Єврейський

⁶⁶ ТЖСІ в Києве: ініціатива покаяння и примирения между евреями и неевреями // <https://old.kemokiev.org/kemonews/673-eksklyuziv-tjc-ii-v-kyeve-initsiativa-pokayaniya-i-primireniya-mezhdu-evreyami-i-neeveyami-foto> (13.09.2002).

⁶⁷ Українська Міжцерковна Рада (УМР) була створена у травні 2003 року з метою сприяння зближенню, взаємодії та єдності християнських церков. На сьогоднішній день до складу Ради входять 16 спілок церков, 6 місій та рухів, 825 українських церков // <https://umrada.org/> (15.09.2002).

⁶⁸ Про УМР // <https://umrada.org/aboutus/> (15.09.2002).

погляд», «Запитай у рабина», «Єврейське питання». Також працює видавництво «Шофар», в якому побачили світ понад два десятка книг на єврейську та єврейську месіанську тематику. Діє інтернет-сайт громади, а також декілька інших сайтів, які спрямовані на зацікавлення євреїв та залучення їх до громади.

2.3. Богослов'я КЄМГ

Богослов'я КЄМГ не є офіційно сформульованим і записаним. Воно лише починає формуватися і виражається, здебільшого, в богословському баченні старшого рабина КЄМГ Бориса Грисенка, який є лідером цієї громади від початку її заснування.

2.3.1. Віровизнання і таїнства КЄМГ

Відповідаючи на запитання «Ким є Єшуа?», Грисенко говорить, що Єшуа є Царем Ізраїлю, Спасителем Ізраїлю, Месією Ізраїлю, Воплоченим Богом Ізраїлю, Сином Божим, Божественною Особою, Головою Тіла Месії – Свого власного Тіла з усіх народів, Суддею, який буде судити все людство, всі покоління⁶⁹.

Про Святого Духа (Руах Га-Кодеш) Грисенко говорить як про Третю Особу Єдиного Бога Ізраїлю, який був вилитий Єшуа, який прийняв Його від Отця⁷⁰.

КЄМГ визнає два таїнства – твілу (Хрещення) та Євхаристію. Твіла відбувається через занурення у воду і є актом встановлення завіту між Богом та людиною.

⁶⁹ Пор. *Кто такой Иешуа? Почему Он — Бог евреев? | Спроси у ребе* // <https://www.youtube.com/watch?v=0gm6mNtuXHW&list=PLbTgLLwXkgs9oEMTIInqrSGfvym2lAfs0K&index=5> (10.10.2020).

⁷⁰ Пор. *Борис Грисенко: Почему Шавуот называют Троицей?* // <https://www.youtube.com/watch?v=n2hP8CacCak> (08.10.2020).

Таїнство Євхаристії КЄМГ розуміє як прийняття Тіла та Крові Христа, а не символу чи спомину, як у більшості протестантських деномінаціях. Це таїнство в КЄМГ відбувається лише кілька разів на рік: під час восьми днів святкування Песаху (Пасхи) – обов’язково у перший день Песаху – під час пасхального седеру (спомин виходу народу Ізраїлю з єгипетського рабства) та в останній або передостанній день Песаху, який є кульмінацією – спомином останнього виходу, що відбувся через Єшуа Месію для Ізраїлю і всього людства. Також Євхаристія звершується на свято Йом Кіпур і на завершення молитовних ретритів (Борис Грисенко робить наголос на тому, що Євхаристія вкінці таких ретритів, які тривають п’ять з половиною днів і поєднані з постом, часто супроводжується чудесами та ознаками дії Святого Духа). Крім того, Євхаристія інколи може звершуватися під час інших особливих подій⁷¹.

2.3.2. Розуміння завітів та обрізання в КЄМГ

Старший рабин КЄМГ навчає, що Новий Завіт прийшов на зміну Старому Завіту і що «скасовані не тільки жертви, приношення і богослужіння в храмі, як необхідна умова дотримання Завіту, замінено не лише священство, але і весь Завіт, і весь Закон»⁷².

Народ Ізраїлю продовжує залишатися народом завіту попри своє відступництво, оскільки вони перебувають в «такому завіті, з якого і вийти не можна»⁷³, бо сам Бог залишився в завіті з ними.

Попри те, що народ Ізраїлю у своїй більшості не прийняв Добру Новину, Старий Завіт уже не є для них актуальним, вони перебувають під Новим Завітом:

[...] навіть невіруючі євреї перебувають (давайте умовно, не будемо говорити «в») під Новим Завітом Бога Ізраїлю з домом Ізраїлю і з домом Юди [...] Немає двох діючих в один і той сам час різних завітів, і це абсолютно справедливо, ясно і чітко⁷⁴.

⁷¹ Пор. Борис Грисенко: *Почему Шавуот называют Троицей?*

⁷² Грисенко Б. *О важности еврейского восприятия Библии. Ч2.* // <https://pretreat.in.ua/o-vazhnosti-evrejskogo-vosprijatija-biblii-chast-2/> (02.09.2020)..

⁷³ Грисенко. *О важности еврейского восприятия Библии.*

⁷⁴ Пор. Грисенко. *О важности еврейского восприятия Библии.*

Грисенко порівнює «невіруючий Ізраїль» зі спадкоємцем, який залишається спадкоємцем навіть тоді, коли нічого не знає про спадщину, «але він же все одно залишається спадкоємцем, спадщина чекає на нього. Так, він може померти, не скориставшись правом успадкування, як більшість євреїв (помирали, помирають і не користуються)»⁷⁵.

Старший рабин КЄМГ звертає увагу на те, що обрізання не є обов'язковим ні для кого в Новому Завіті. Єврей може зробити обрізання, якщо вважає це важливим на знак приналежності до нащадків Авраама, наприклад, коли переїздить до Ізраїлю. Але його не треба розуміти як виконання закону чи заповіді⁷⁶.

2.3.3. Бачення ролі церкви та єврейського народу в останні часи

За словами Грисенка, вчення про останні часи не може бути сформованим без розуміння ролі Ізраїлю, єврейського народу та Єрусалима. Однією з умов великого пробудження, яке має настати у світі в останні часи і привести до неймовірної тшуви (покаяння) є масове покаяння євреїв:

[...] не буде великого пробудження всіх народів, поки не відбудеться масове покаяння євреїв. Поки не буде масового покаяння євреїв, Машіях не повернеться. «Кажу бо вам: Ви не побачите мене віднині, доки не скажете: Благословен той, що йде в ім'я Господнє!» (Мт 23: 39)⁷⁷.

Отже, другий славний прихід Єшуа наступить після масового покаяння єврейського народу:

Тож покайтеся і наверніться, щоб ваші гріхи були стерті; і щоб так прийшли від Господа часи відпочинку, і він прислав призначеного вам Христа Ісуса. Треба було, щоб його прийняло небо аж до часу відновлення усього, про що Бог споконвіку говорив устами своїх святих пророків (Ді 3:19-21)

⁷⁵ Пор. Грисенко. *О важности еврейского восприятия Библии.*

⁷⁶ Пор. Грисенко Б. *Нужно ли сегодня еврею делать обрезание?* / Спроси у ребе // https://www.youtube.com/watch?v=7sDJ5Wmu1S0&feature=emb_logo (10.09.2020).

⁷⁷ Див. *Интервью с «Пасторского ретрита-2010»*. Раввин Борис Саулович Грисенко (Украина, КЕМО). // <https://pretreat.in.ua/intervju-s-pastorskogo-retrita-2010/> (10.10.2020).

Грисенко звертає особливу увагу на роль церкви з інших народів (з неєвреїв) в останні часи. Церква повинна стати повнотою народів – «повнотою того, що виповнює все в усіх» (Еф 1:23). Також на цю тему він цитує послання апостола Павла до Римлян: «засліплення спало частинно на Ізраїлю, поки не ввійдуть погани повнотою» (Рим 11:25).

На думку Грисенка, Церква з інших народів повинна віддати «борг» єврейському народу, оскільки вона сама колись виникла через проповідь та служіння єврейських апостолів, пророків, вчителів, пастирів та євангелістів, які розповсюдили єврейське Євангеліє і передали церкві естафету його проголошення: «церква з різних народів повинна зіграти ключову роль для повернення єврейського народу до свого Царя, до свого Месії, Спасителя, Господа»⁷⁸.

Грисенко зазначає:

Кінцева ціль спасіння євреїв – повернення Єшуа Месії. У Другому посланні Петра 3:12 апостол Петро звертається до «очікуючих і прискорюючих день Божого приходу». Значення цих слів – квапити, підганяти, прискорювати; квапитись, приспішувати, поспішати; старатися, старанно бажати. Служачи спасінню євреїв, ми прискорюємо прихід Машіяха! Для Бога важлива органічна єдність Тіла Месії, яке складається з єврейської складової і віруючих з інших народів⁷⁹.

Коментуючи розділ 11 Послання до Римлян, старший рабин КЄМГ говорить, що для єврейських відламаних гілок буде навіть легше прищепитися до своєї рідної оливки, ніж язичникам (гілкам дикої оливки) прийняти Євангеліє (пор. Рим 11:24). Ця оливка (про яку написано в Рим 11) має бути відновлена як єврейська оливка. Старший рабин КЄМГ вважає, що зараз ми перебуваємо лише на початку цього відновлення. Церква має повернутися обличчям до єврейського народу і дозволити своїй єврейській частині відновити свою єврейськість – йдеться про єврейські месіанські чи єврейські новозавітні громади та про єврейські осередки всередині церков⁸⁰.

⁷⁸ Грисенко. *Интервью с «Пасторского ретрита-2010»*.

⁷⁹ Грисенко Б. *Знаменія последнего времени* // <https://pretreat.in.ua/svjaz-mezhdu-probuzhdeniem-poslednego-vremeni-spaseniem-evrejskogo-naroda-i-vozvrashheniem-messii-boris-grisenko/> (12.10.2020).

⁸⁰ Пор. Грисенко Б. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

Відновлення таких громад і осередків є відновленням єврейської складової в Тілі Месії.

Грисенко також звертає увагу на те, що у свідомості євреїв є багато стереотипів та упереджень щодо Церкви і подолання цих упереджень також є одним із завдань КЄМГ: «[...] наше служіння спасіння євреїв спрямоване на руйнування перешкод між віруючими з євреїв і неєвреїв, на руйнування в єврейській самосвідомості ставлення до християн, як до ворогів»⁸¹.

Великий акцент старший рабин КЄМГ робить на порядку поширення Доброї Новини – «Бо я не соромлюся Євангелії: вона бо – сила Бога на спасіння кожному, хто вірує: перше юдеєві, а потім грекові [...]» (Рим 1:16) – звертаючи увагу на те, що зазвичай у проповідях, цитуючи цей вірш після слів «кожному, хто вірує», ставлять крапку. Але, якщо звертати увагу на порядок, описаний у цьому вірші, то кожна церква має розуміти своє покликання виходити з Доброю Новиною до євреїв, а не лише до інших народів⁸².

2.3.4. Єврейське сприйняття Біблії

У Київській єврейській месіанській громаді великий акцент роблять на єврейському сприйнятті Святого Письма. Попри те, що Біблія має універсальний характер, вона народилася у єврейській культурі, написана євреями і є наскрізь єврейською книгою.

Жоден із авторів Біблії не вважав, що замість народу Ізраїлю Бог вибрав новий великий народ, що нова спільнота людей замінила стару (Церква стала на місце Ізраїлю – теорія заміщення). Народи не покидали язичництво, щоб створити нову християнську релігію, а приєднувалися до Ізраїлю Божого, як дикі гілки прищеплювалися до оливкового дерева (пор. Рим 11)⁸³. Прочитання Біблії в позаєврейському контексті спричинило такі помилкові думки, які мали вплив на історію Церкви та єврейського народу протягом багатьох століть.

⁸¹ Грисенко. *Знамення последнего времени*.

⁸² *Виступ Бориса Грисенка*, 17.06.2018.

⁸³ Див. Грисенко. *О важности еврейского восприятия Библии*. Ч2.

Грисенко проводить паралель із мусульманами, які, живучи серед різних народів, вчать арабську мову та вникають у культуру, щоб могли читати Коран і правильно його розуміти, в той час, як християни не вважають важливим розуміння єврейського контексту Біблії⁸⁴.

Біблія є цілісною книгою. Прочитання Нового Завіту без Старого не дає повного її розуміння: «Коли ми правильно підходимо до Писання, воно відкривається насамперед як жива історія, єдина у всьому, історія стосунків Бога з людством, центральну частину в якому займає історія взаємин Бога з Ізраїлем»⁸⁵.

Грисенко критикує рабинський юдаїзм через його ціннісну градацію (наприклад, через те, що після Тори, замість Пророків чи Писань іде Мішна або Гемара, а Тора в береться в широкому розумінні, як Письмова та Усна Тори. До Тори в широкому розумінні часом включають навіть останні постанови рабинів). Грисенко не вважає праці рабинів, особливо сучасних, нормативними для тлумачення Біблії. Їх можна обмежено використовувати, але перевіряючи за допомогою інших джерел⁸⁶.

2.3.5. Розуміння шабату. Літургія шабату в КЄМГ

Святкування шабату, центром якого є Єшуа, «Господь суботи», (Мк 2:28) є головною подією тижня в КЄМГ. Шабат для КЄМГ є спільним святом – вся громада збирається разом, щоб святкувати.

Як зазначено в книзі, одним з редакторів якої є Грисенко:

Єшуа ніколи не порушував істинного розуміння шабату. Він дорікав законникам, які зробили шабат тягарем замість насолоди. Після смерті і воскресіння Єшуа, віруючі продовжували дотримуватися шабату (Ді 13:44; 17:2; 18:4). Він буде відзначатися навіть тоді, коли будуть сотворені «нове небо й нова земля» – «щосуботи приходитиме всяке тіло, щоб передо мною поклонитися» (Іс 66:22-23)⁸⁷.

⁸⁴ Пор. Грисенко. *О важности еврейского восприятия Библии*. Ч2.

⁸⁵ Пор. Грисенко Б. *О важности еврейского восприятия Библии*. Ч3.// <https://pretreat.in.ua/o-vazhnosti-evrejskogo-vosprijatija-biblii-chast-3/> (02.09.2020).

⁸⁶ Пор. Грисенко. *О важности еврейского восприятия Библии*. Ч2.

⁸⁷ *Еврейские праздники* / ред. Грисенко Б., Кадырова Л. и др. Київ, Шофар 2017, 17.

На питання «Чи Ви святкуєте шабат?», яке ми поставили членам КЄМГ в нашому опитувальнику, 100 % респондентів (32 особи) вибрали відповідь «так». Жодна з опитуваних осіб не вибрала відповідь «ні» або «інколи». З цього можна зробити висновок, що святкування шабату є дуже важливим в житті членів КЄМГ.

На питання «Чи святкуєте Ви неділю?» 87,5 % (28 з 32 опитаних) відповіли «ні», 3,1% (1 особа) відповіли «так» і 9,4 % (3 особи) відповіли «інколи». Тобто всі члени КЄМГ, які взяли участь в опитуванні, святкують шабат, але є невеликий відсоток осіб, які, крім шабату (не замість нього), святкують неділю завжди або інколи⁸⁸.

Метою шабатного богослужіння є насамперед увійти у Божу присутність і перебувати в ній, віддати свої турботи, переживання, все, що людину хвилює, в Божі руки, радіти в атмосфері єдності та сім'ї з іншими членами громади, разом прославляти Бога⁸⁹.

КЄМГ можна віднести до харизматичного руху. Луговський наголошує, що КЄМГ притримується моделі першоапостольських спільнот, які були харизматичними. Харизматичний рух, на думку Луговського, є початком відновлення першоапостольського месіанського руху і зараз він перебуває на стадії формування та розвитку⁹⁰.

КЄМГ не дотримується строгого літургійного плану шабатного богослужіння, як, скажімо, юдеї у синагозі. Кожна зустріч шабату передбачає певний план, який, проте, може змінюватися. КЄМГ вважає себе спільнотою Нового Завіту, в якій вірні можуть діяти, спитаючись більше на ведення Святого Духа, ніж на запланований порядок богослужіння⁹¹. Використовуються певні елементи єврейських традицій, зокрема, запалювання свічок, молитви, спеціальний одяг, використовують шофар тощо.

⁸⁸ Опитувальник Москаль Л. (опитування тривало від 4.11 до 7.11.20 р.).

⁸⁹ Пор. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

⁹⁰ Луговський А. Аудіоінтерв'ю від 10.09.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

⁹¹ Луговський А. Аудіоінтерв'ю від 10.09.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.

Шабатна зустріч громади до карантинних обмежень тривала 5-6 годин⁹². Є такі обов'язкові частини зустрічі: прославлення, свідчення та слово. Прославлення супроводжується танцями, до яких запрошені всі учасники служіння. Свідчення – це розповіді членів громади про чудеса та дію Бога у своєму житті протягом останнього часу. Слово виголошує старший рабин КЄМГ, хтось зі старійшин громади або запрошений гість.

Ерев-шабат (надвечір'я шабату в п'ятницю) члени громади зустрічають зазвичай в колі сім'ї. Дехто запрошує на святкування гостей, щоб вони могли познайомитися з єврейськими традиціями святкування. Часом члени громади збирається на ерев-шабат невеликими групами або регіонами чи колінами. Святкування відбувається за столом, із запаленням свічок, молитвами, піснями, трапезою. Коли громада не має можливості провести суботнє богослужіння спільно (через запланований фестиваль чи іншу велику подію), то всі разом збираються у вечір п'ятниці на святкування ерев-шабату.

2. 3. 6. Єврейські біблійні свята в КЄМГ

КЄМГ відзначає біблійні свята, тобто ті, які описані у Торі і поглиблюють свій сенс в Новому Завіті, зокрема Песах, Шавуот, Йом Троя (Рош Га-Шана), Йом Кіпур та Сукот. Також громада святкує Хануку та Пурім – свята, встановлені на честь перемоги народу Ізраїлю над ворогами.

Суть святкування біблійних свят для єврейського народу полягає не у згадуванні певних подій чи виконуванні обрядів, але в тому, щоб знову особисто їх пережити, щоб ці події відбулися всередині кожного, хто їх святкує⁹³.

Пояснюючи, чому КЄМГ святкує єврейські біблійні свята, Грисенко звертає увагу на те, що в Новому Завіті не були встановлені якісь інші свята, крім тих, про які говорять тексти Старого Завіту. Ісус також не святкував інших

⁹² Коли ввели карантинні обмеження, КЄМГ почали проводити два шабатні служіння приблизно по 4 год. кожне, щоб більше людей мали можливість взяти в них участь.

⁹³ Пор. *Єврейские праздники*, 5-6.

свят, крім тих, які були традиційними для єврейського народу⁹⁴, християнські свята прийшли набагато пізніше. Декілька перших поколінь віруючих в Ісуса – і євреїв, і з інших народів – святкували тільки біблійні свята.

Святкування єврейських біблійних свят дає змогу краще зрозуміти стосунки Бога з Його народом, показує Батьківство Бога; відкриває те, що всі біблійні свята вказують на Месію; дає змогу наблизитися до розуміння історії та традиції євреїв і позбутися стереотипів; дає краще розуміння життя першої Єрусалимської спільноти; навчає та дає інструкцію до дій тощо⁹⁵.

Під час свят наголос у громаді ставиться не лише на їх старозавітне розуміння, а й на їхнє сповнення в Новому Завіті в Ісусі Христі. Так, наприклад, під час Пасхи, мова йде не лише про визволення ізраїльського народу з рабства, об'явлення Єдиного Бога та Його Імені, пробудження віри в народі, явлення слави Божої, тощо, а й про новозавітній контекст – Агнець Божий Ісус бере на себе гріхи людства і приносить себе як досконалу жертву за всіх людей, повністю виконуючи Слово Боже. Під час Пуріму громада радіє не лише згадуючи чудесний порятунок ізраїльтян, описаний в Книзі Естер, а й спасінням, дарованим Ісусом Христом. А радість Пуріму довершується новозавітною радістю у Святому Дусі.

Аналізуючи веб-сайт та ютуб-канал КЄМГ, можна ствердити, що значна кількість матеріалів – проповідей, програм, статей – присвячена поясненню цих свят, що свідчить про їх важливість у духовному житті громади. Під час святкування біблійних свят організовують великі заходи і залучають до громади нових людей. Єврейські свята дають змогу всім охочим познайомитися з ідентичністю ізраїльського народу, а також зрозуміти корені ідентичності Церкви.

Таким чином, Київська єврейська месіанська громада, як спільнота, заснована з допомогою повноєвангельської церкви «Живе Слово», великою

⁹⁴ Пор. Грисенко Б. *О праздниках еврейских и христианских* // https://www.youtube.com/watch?v=eTc16gPttmc&list=PLbTgLLwXkgs93_cz6Kbzjfr4Dncqix5Sy&index=4 (22.11.2020).

⁹⁵ Пор. *Еврейские праздники*, 6-7.

мірою перейняла від неї богослов'я, зокрема, символ віри та харизматичний напрямок богослужінь. Проте є й важливі відмінності КЄМГ від повноєвангельських церков, зокрема, розуміння таїнства Євхаристії; місійна спрямованість насамперед до євреїв; святкування шабату та біблійних єврейських свят, запровадження єврейського танцювального служіння та автентичних хасидських мелодій. Варто також відзначити відкритість КЄМГ на співпрацю з іншими месіанськими громадами та церквами, участь в єкуменічних ініціативах та численні заходи, які КЄМГ організовує для євангелізації євреїв та неєвреїв, а також просвітницькі заходи які допомагають церквам глибше зрозуміти своє єврейське коріння та боротися з проявами антисемітизму, які ще іноді трапляються.

РОЗДІЛ 3.

МІСЦЕ БОГОСЛОВ'Я КЄМГ У СУЧАСНОМУ СВІТОВОМУ МЕСІАНСЬКОМУ ЮДАЇЗМІ

3. 1. Характерні особливості богослов'я КЄМГ

Богослов'я КЄМГ, як і богослов'я основних течій сучасного єврейського месіанського руху, перебуває на початковій стадії формування. З огляду на це нам не вдасться описати цілісну богословську систему КЄМГ, але у цьому розділі ми звернемо увагу на деякі її особливості, які, однак, потребуватимуть детальнішого окреслення та розкриття надалі.

Отож характерною особливістю богослов'я КЄМГ є визнання Апостольського символу віри, що дає розуміння богословського спрямування громади та уможлиблює будівництво відносин єдності КЄМГ із християнськими церквами різних конфесій та деномінацій. Ще однією характерною рисою є розуміння таїнства Євхаристії, як прийняття Тіла і Крові Господа Ісуса Христа, а не як спомину чи символу.

Вираженою характеристикою богослов'я КЄМГ є збереження єврейської тотожності, що проявляється насамперед у еклезіології спільноти – створенні окремої єврейської месіанської громади за прикладом спільнот, заснованих апостолами, а не входження в структури християнських церков. Водночас КЄМГ вважає себе новозавітною громадою, тобто, крім євреїв, її членами можуть бути представники інших народів. Єврейська тотожність КЄМГ проявляється також у святкуванні суботи, а не неділі та біблійних свят Ізраїлю, а не християнських свят. Всі святкування громади відбуваються в новозавітному контексті (з урахуванням новозавітного контексту їхнього сповнення).

Літургія суботи в КЄМГ має свої характерні риси, що теж свідчить про особливості богослов'я громади. Її супроводжують танці, через які громада виражає прославу та поклоніння Богові, а також громада використовує

хасидські напиви – нігуни, що були частиною традиції хасидів на українських землях.

КЄМГ розглядає та тлумачить Слово Боже з урахуванням єврейського контексту, у якому воно було написано. Новий Завіт прийшов на зміну Старому, скасувавши Закон, жертви, богослужіння в храмі тощо. Обрізання та інші колись обов'язкові обряди втратили своє первісне значення.

Важливою особливістю громади є активна євангелізація, скерована насамперед до євреїв, обґрунтовується біблійним уривком Рим 1:16. Євангелізація євреїв здійснюється поступово – через дружбу та запрошення до знайомства з єврейською культурою і традиціями. Питання віровизнання у євангелізаційній діяльності не виносяться на передній план, а розкриваються згодом, коли особи, які зацікавилися громадою, вже до цього відкриті. Інформації про віровизнання КЄМГ немає на офіційному сайті громади та інших інтернет-ресурсах, створених громадою.

Ще одна особливість богослов'я КЄМГ – бачення взаємозалежності між масовим наверненням Ізраїлю до свого Месії та другим пришествям Господа Ісуса. Ключову роль у поверненні Ізраїлю до свого Месії, на думку громади, має відіграти Церква.

КЄМГ є екуменічно спрямованою – активно взаємодіє з християнськими церквами різних конфесій та деномінацій. Бере участь у спільних подіях, ділиться своєю візією про роль Ізраїлю та Церкви в останні часи.

3.2. Богослов'я КЄМГ в різних контекстах та порівняння з основними напрямками сучасного месіанського єврейського богослов'я

3.2.1 Богослов'я КЄМГ відповідно до категорій Шервіна

Річард Гарвей вважає, що месіанське єврейське богослов'я є богослов'ям, яке лише зароджується. Щоб окреслити орієнтири для його розвитку, Гарвей

застосовує категорії Байрона Шервіна¹, а саме – автентичність, узгодженість, сучасність і загальноприйнятність². Ці категорії характеризують «дійсне»³ єврейське богослов'я, але вони також можуть характеризувати будь-яке інше дійсне богослов'я⁴.

За допомогою категорій Шервіна, які Гарвей застосовує до месіанського єврейського богослов'я, ми проаналізуємо богослов'я Київської єврейської месіанської громади на його відповідність трактуванню дійсного богослов'я.

Отже, першою категорією, що характеризує дійсне богослов'я, є автентичність. Гарвей зазначає:

Автентичність месіанського єврейського богослов'я виявляється в тому, що воно походить від єврейської та християнської богословських традицій та перебуває в процесі вираження своєї власної позиції. Воно починає говорити власним «внутрішнім голосом». Його заява про справжність буде визнаною лише тоді, коли воно ефективно реагуватиме на гучніші голоси двох більших богословських традицій, серед яких воно хоче бути почутим. Виявивши та сформулювавши власний автентичний «богословський голос», воно кине виклик проведеним межах, які традиційно відокремили юдаїзм від християнства⁵.

Богослов'я КЄМГ засноване на базі християнської богословської традиції (протестантської), але в процесі формування та пошуку власної ідентичності доповнилося вагомими елементами єврейської традиції, зокрема, святкування неділі було замінене святкуванням суботи. Громада відзначає єврейські біблійні свята та використовує єврейські терміни (Єшуа Га-Машіях, Руах Га-Кодеш, твіла, тшува, мішпаха тощо). На нашу думку, можна говорити про власний «внутрішній голос» богослов'я КЄМГ. Зокрема, КЄМГ має розуміння Євхаристії, не властиве церквам Повного Євангелія; наголошує на важливості відновлення єврейської складової Тіла Месії та важливої ролі церкви з інших народів (неєвреїв) у цьому; КЄМГ притаманний особливий спосіб молитви прославлення під час богослужінь – використання мелодій та наспівів

¹ Рабин Байрон Шервін (1946-2015) – єврейський вчений, етик, доктор історичних наук, професор Чиказького інституту єврейського навчання та лідерства Спертус..

² Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 264.

³ Тут «дійсне» є перекладом з англ. «valid» – дійсне, справжнє, те, що має силу.

⁴ Пор. Sherwin B. *Faith Finding Meaning: A Theology of Judaism*. New York: Oxford University Press, 2009, 49.

⁵ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 264-265.

автентичної традиції хасидизму, який був заснований на українських землях, а також танців.

Друга категорія Шервіна, яку в контексті месіанського єврейського богослов'я пояснює Гарвей, це узгодженість. Гарвей пише:

Узгодженість МСБ навколо двох епістемологічних пріоритетів Месіанства Ісуса та вибору Ізраїлю (єврейського народу) ще належить визначити систематично та всебічно. Ці два ключові твердження, якщо тримати їх у творчій напрузі, дають плідну основу для розробки цілісного богослов'я. Методологічні питання, які треба розв'язати, є значним викликом для такого проекту. Питання природи джерел, норм, методів, змісту та результатів такого систематичного МСБ очікують на всестороннє опрацювання на рівні, який поки що виходить поза межі кожної окремої особистості в месіанському русі⁶.

Богослов'я КСМГ зосереджене навколо понять Месіанства Ісуса та вибору Ізраїлю. Членом громади може бути лише особа, яка через твілу (Хрещення) увійшла в завіт із Ісусом – Месією Ізраїлю. Грисенко наголошує, що Ізраїль є вибраним народом і ніколи не втрачав свого вибранства. КСМГ виступає проти теорії заміщення та бореться з її наслідками. Тіло Месії складається з єврейської та неєврейської частини. Єврейська частина, на думку громади, починає відновлюватися в наші дні. Проте богослов'я КСМГ не є систематизованим чи чітко окресленим. Тому «узгодженість» богослов'я КСМГ перебуває на початковій стадії формування.

Третьою категорією, що визначає дійсне богослов'я, є сучасність. Проте з цієї категорією в МСБ, на думку Річарда Харвея, є проблеми:

Сучасність МСБ також викликає занепокоєння. Праці періоду формування в 1970-х і 1980-х роках не є такими актуальними в новому тисячолітті, коли вони висловлювали думки першопрохідців цього руху. Постформаційні позиції, запропоновані Марком Кінзером та групою Хашівену, ще не мають загальної підтримки. Питання, що бентежать сучасну єврейську громаду та її месіанський контингент, є актуальними, як ніколи. Єврейська ідентичність, виживання єврейського народу, питання Ізраїлю та прихід Месії – це питання, які МСБ має в сучасному контексті вирішувати належним чином, конструктивно та переконливо⁷.

⁶ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 265.

⁷ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 265.

КЄМГ була заснована 26 років тому, коли вже висловили свої думки першопрохідці єврейського месіанського руху, а також прозвучав Месіанський єврейський маніфест Давида Стерна. КЄМГ могла ознайомитися з відомими формами функціонування месіанських спільнот та синагог в Ізраїлі, США та інших країнах. Проте не існує якогось документа, статті чи книги, де було б викладене вчення або принаймні богословські погляди КЄМГ. (У видавництві «Шофар» було видано кілька книг авторства Грисенка про єврейські свята, молитву, духовність тощо, але в них немає систематичного викладу богослов'я). Цей критерій ще потребує опрацювання.

Останнім, четвертим критерієм є загальне прийняття. Гарвей пояснює значення цього критерію, зазначаючи:

Загальне прийняття МЄБ є життєво важливим, оскільки зростання і зрілість месіанського руху залежить від прийняття ним МЄБ у світлі змін потреб і контекстів. Для того щоб МЄБ було прийнятим месіанською спільнотою і більш широкими єврейськими та християнськими спільнотами, з якими воно взаємодіє, воно мусить дати відповіді, які задовольнять майбутні покоління, є доречними для них та стосуватимуться їх⁸.

Поки що рано говорити про загальне прийняття богослов'я КЄМГ, хоча КЄМГ докладає великих зусиль, щоб поширити свою візію, зокрема, про важливість відновлення повноти Тіла Месії через відновлення його єврейської частини та про роль Церкви в цьому процесі. Однак здебільшого ця візія поширюється в колах харизматичних церков Повного Євангелія або інших єврейських месіанських спільнот. Водночас, варто звернути увагу на те, що КЄМГ щоразу активніше входить у діалог та співпрацю зі спільнотами римо-католицької церкви, а також різноманітними екуменічними середовищами (наприклад, ТІСІІ). З іншого боку, поза межами Києва часто взагалі не знають навіть про КЄМГ, тому про загальне прийняття її богословського бачення поки що не йдеться.

3.2.2. Богослов'я КЄМГ в контексті основних цінностей Хашівену

⁸ Поп. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 265.

У цьому параграфі ми звернемо увагу на візію та сім основних цінностей групи Хашівену⁹ і розглянемо богослов'я КЄМГ крізь призму цінностей Хашівену. Група Хашівену є цікавою для нашої праці, оскільки вона має чітке бачення зрілого месіанського юдаїзму, до її складу, крім інших лідерів месіанського єврейського руху, належать богослови, а богословські форуми з одноіменної назвою «Хашівену» є відомими в месіанському єврейському світі.

Історія заснування групи Хашівену розпочалася у 1997-1998 рр., коли рабин Стюарт Даурман зібрав чотирьох месіанських єврейських лідерів – рабина Роберта Ченовета, Марка Кінзера, Пола Заала і Майкла Шіффмана, щоб поговорити про те, як вони разом можуть допомогти розвиватися месіанському єврейському рухові. Їхні перші зустрічі відбулися у Альбукерці, Лос-Анджелесі та Лас Вегасі (США), де вони спільно відповідно до свого бачення сформулювали сім основних цінностей та переконань, які характеризують месіанський юдаїзм. З того часу групою Хашівену було започатковано низку богословських та інших ініціатив, завдяки яким посилилася взаємодія з єврейським та християнським науковими середовищами. Важливою подією стало заснування у 2000 р. групою Хашівену Месіанського єврейського богословського інституту, який став першою і, як зазначено на офіційному сайті групи, єдиною незалежною месіанською єврейською семінарією. З 1999 р. Хашівену проводить богословські форуми, перший з-поміж яких відбувся у Пасадені та об'єднав 70 месіанських єврейських лідерів. З 2017 р. на форумах Хашівену було запроваджено практику колегіального аргументування месіанського єврейського руху. Богословські форуми Хашівену є платформою для спілкування різних груп в межах руху¹⁰.

Група Хашівену, формуючи своє бачення зрілого месіанського юдаїзму, так формулює свою візію:

Хашівену передбачає, що зрілий месіанський юдаїзм є автентичним вираженням єврейського життя, яке підтримує фундаментальну спадкоємність з єврейською

⁹ Слово «Хашівену» з євр. значить «Поверни нас назад» (до Бога), пор. Плач Єремії 5:21 // <https://www.hebrew4christians.com/Meditations/Hashivenu/hashivenu.html> (20.11.2020).

¹⁰ Пор. *Hashivenu. History* // <http://hashivenu.org/history/> (18.11.2020).

традицією. Але це юдаїзм, що живиться вірою в Єшуа з Назарета, якого ми шануємо як обіцяного Месію, та повноту Тори.

Зрілий месіанський юдаїзм – це не просто юдаїзм плюс Єшуа, або Єшуа плюс юдаїзм, а інтегроване і нероздільне ціле, в якому учнівство послідовників Єшуа виражається в традиційних єврейських формах, і в якому сучасне практикування юдаїзму оновлене в Єшуа та силі Духа¹¹.

Хашівену подає 7 основних цінностей та переконань, які описують їхнє бачення месіанського юдаїзму:

(1) Месіанський юдаїзм є юдаїзмом. (2) Тора – це Божий дар єврейському народові. (3) Єшуа є повнотою Тори. (4) Єврейський народ – це «ми», а не «вони». (5) Рабинська традиція є багатогою та яскравою. (6) Істинне благочестя вимагає людської порядності. (7) Зрілість вимагає відкритості та переконання¹².

У першій цінності йдеться про те, що месіанський юдаїзм є насамперед юдаїзмом, тобто співвідноситься з іншими різновидами юдаїзму, а не з християнством, яке має єврейський стиль. Друга цінність говорить про те, що покликання єврейського народу, якому була дана Тора, є особливим і Божа любов до Ізраїлю є унікальною. Третя цінність наголошує на тому, що месіанські євреї входять у стосунки з Богом через наслідування Тори. Заповіді Тори є заповідями Єшуа. Четверта цінність спонукає месіанських євреїв говорити про єврейську громаду від першої особи, маючи на увазі себе, а не когось іншого. Щоб месіанські євреї та їхні нащадки, крім визнання Єшуа Господом (що роблять й інші народи), вважали єврейський народ своїм народом («ми», а не «вони»), а єврейське життя – своїм домом. П'ята цінність окреслює важливість рабинської традиції, яка є частиною спадщини єврейського народу. У цій цінності мова йде також про три стовпи, які зміцнюють і дають опору релігійному життю месіанських єврейських спільнот. Це, насамперед, Тора, авода – практика літургійної молитви та гемілут хасадім – вчинки любові та добра. Шоста цінність звертає увагу на те, що наше добре ставлення до людей є вираженням любові та поваги до Бога. Ставлення до людей не повинно залежати від їхньої релігійної приналежності чи якихось інших причин. В його основі лежить факт, що кожна людина носить в собі

¹¹ *Hashivenu. The vision* // <http://hashivenu.org/> (18.11.2020).

¹² *Values and convictions of Hashivenu* // <http://hashivenu.org/> (18.11.2020).

образ Бога і тому достойна поваги та доброго ставлення. І остання, сьома цінність, наголошує на важливості як стабільних чітких переконань, які вже сформовані, так і відкритості до нового, щоб якнайкраще взаємодіяти з сучасним світом, що швидко змінюється. Хашівену закликає месіанський єврейський рух брати до уваги погляди як церкви, так і синагоги, визнаючи цінність сучасної міждисциплінарної науки¹³.

Розглядаючи богослов'я КЄМГ крізь призму цінностей групи Хашівену, ми звернули увагу на декілька аспектів. З проаналізованих нами матеріалів, що стосуються КЄМГ, та з отриманих інтерв'ю від лідерів громади ми бачимо, що КЄМГ не говорить про себе як про представника юдаїзму, а лише як про єврейську месіанську громаду. КЄМГ має певні характерні для юдаїзму риси: святкування суботи та єврейських біблійних свят, використання єврейської термінології тощо, але, на нашу думку, КЄМГ відповідно до богослов'я та форми і змісту богослужінь є ближчою до християнства (зокрема, протестантизму), ніж до юдаїзму. Щодо значення Тори, як особливого дару Бога єврейському народу, то тут бачення КЄМГ і групи Хашівену є подібними. Третя цінність Хашівену не повною мірою відповідає богослов'ю КЄМГ. Хоча КЄМГ навчає про те, що Єшуа є повнотою Тори, але наголошує на тому, що Новий Завіт прийшов на зміну Старому Завіту і Закон Старого Завіту втратив свою силу. Щодо четвертої цінності, в якій ідеться про ідентифікування месіанських євреїв з єврейським народом, то КЄМГ також дотримується такої позиції. Щодо рабинської традиції, то тут знову думки КЄМГ не збігаються з поглядами групи Хашівену. Грисенко критично ставиться до рабинського юдаїзму, вважаючи, що праці рабинів можна використовувати лише зіставляючи їх із іншими джерелами та що вони не мають нормативного характеру. Шосту цінність КЄМГ цілком поділяє. Це засвідчують численні служіння, які проводить громада, а також те, що кожен член громади є служителем – 2200 осіб, що належать до КЄМГ, певною мірою здійснюють

¹³ Поп. *Values and convictions of Hashivenu* // <http://hashivenu.org/>

служіння – молитовне, харитативне, навчальне тощо. Служіння ближнім є способом життя КЄМГ. Остання цінність Хашівену ще потребує значного розвитку в КЄМГ, оскільки громаді бракує чітко сформульованих богословських переконань, тобто їй бракує напрацьованої фундаментальної бази, відштовхуючись від якої можна було б відкриватися до нових думок та поглядів. КЄМГ бере до уваги погляди Церкви, але ми мало що можемо сказати про те, чи громада бере до уваги погляди Синагоги. Аналізуючи опрацьований матеріал, радше можемо припустити, що громада не веде богословського діалогу з представниками не месіанського юдаїзму (хіба що на рівні окремих осіб).

Розглянувши богослов'я КЄМГ крізь призму основних цінностей групи Хашівену, можемо зробити висновок, що деякі цінності Хашівену збігаються з поглядами КЄМГ (зокрема, 2, 4, 6), інші – не цілком (зокрема, 1, 3, 5, 7), але погляди КЄМГ великою мірою є близькими до поглядів цієї групи.

3.2.3. Богослов'я КЄМГ та основні напрямки сучасного месіанського єврейського богослов'я

У цій частині нашої магістерської праці порівнюємо богослов'я КЄМГ, яке виражається у богословському баченні старшого рабина Київської єврейської месіанської громади Бориса Грисенка, описане в третьому параграфі другого розділу нашої роботи, з богослов'ям представників основних напрямків сучасного єврейського месіанського руху, описаним у третьому пункті першого розділу нашої роботи. Нижче ми виокремили їхні спільні та відмінні риси.

Тип 1. Єврейське християнство, христоцентричне та реформоване.

Спільні риси: Грисенко, як і Маоз, дуже критично ставиться до рабинського юдаїзму. Обоє вважають, що Закон виконується у Христі. Щодо есхатології Маоз є агностиком. Грисенко говорить лише про роль Ізраїлю і Церкву в останні часи, але не конкретизує теми Другого Пришестя, Суду, Божого Царства. В основі богословських поглядів обох – християнська ортодоксія. Маоз підтримує практикування єврейських звичаїв, але тією мірою,

якою вони не суперечать новозавітній практиці. Грисенко також підтримує практикування єврейських звичаїв, зокрема святкування шабату та єврейських біблійних свят тощо.

Відмінності: Грисенко вважає себе месіанським євреєм, а Маоз – християнським євреєм. Тобто Маоз не прийняв головної зміни напрямку самоідентифікації віруючих у Христа євреїв, що відбулася 1975 р. Грисенко є представником харизматичного напрямку богослов'я, Маоз – традиційного реформованого християнства (не харизматичного).

Тип 2. Диспенсационалістичне юдео-християнство.

Спільні риси: в основі вчення обох – євангельський протестантизм, але виражений по різному. У Фрухтенбаума – через диспенсационалізм, у Грисенка – через харизматичний євангелізм. Обоє вважають, що рабинську та єврейську традицію не можна використовувати, якщо вона не підтверджує та не відображає біблійне одкровення. Єврейські звичаї можна практикувати, якщо вони не суперечать Новому Завіту.

Відмінності: перша відмінність, як і у випадку з Маозом полягає у самоідентифікації. Фрухтербаум говорить про себе, як про юдео-християнина, а не месіанського єврея. Певний час Фрухтенбаум не вважав, що юдео-християни мають створювати окремі єврейські месіанські громади, а схилився до того, що вони повинні бути частиною місцевих церков, проте згодом переглянув цю позицію. Також Фрухтенбаум, на відміну від Грисенка, будує свою богословську систему навколо диспенсационалізму. Він вважає, що Тора належить до епохи Мойсея і ця епоха уже закінчилася, а Завіт Авраама виконується у Месії. У Фрухтенбаума яскраво виражена есхатологія – він вірить у швидке повернення Христа, Вхоплення, Скорботу і Тисячолітнє Царство. Грисенко, говорячи про останні часи, звертає увагу на роль масового покаяння євреїв, яке має наблизити прихід Христа, та на роль Церкви, яка повинна давати свідчення євреям, щоб вони розпізнали в Ісусі свого Месію та покалися, але не розкриває своїх поглядів на інші есхатологічні теми.

Тип 3. Ізраїльська національна програма відновлення.

Спільні риси: І Нерел, і КЄМГ посиляється на традиції першоапостольської спільноти, вважаючи себе її наступниками, і розвивають своє богослов'я, відштовхуючись від цієї неї. В основі богослов'я обох – християнське визнання віри. Богословська система Нерела є слабо вираженою. Грисенко також не розкриває широко богословські погляди КЄМГ.

Відмінності: Нерел практикує єврейськомовну форму месіанського юдаїзму, закорінюючись у суспільство та культуру сучасного Ізраїлю, а КЄМГ перебуває в українському контексті та використовує надбання хасидської традиції, яка зародилася на українських землях. Нерел бачить есхатологічні знаки в сучасному сіоністському русі та збільшенні в Ізраїлі числа віруючих в Єшуа євреїв. Грисенко не акцентує на Ізраїлі, але есхатологічний знак для нього – це масове прийняття Ісуса як Месії євреями по всьому світу, яке має відбутися через свідчення Церкви з неєвреїв. Есхатологічні знаки, які бачить Нерел, мають спонукати неєвреїв покаятися в суперсесіонізмі та антиюдаїзмі. КЄМГ зосереджує увагу проведенню молитов проти антисемітизму та нацизму і поширює вчення про це серед лідерів християнських церков. Есхатологія Нерела є премінеларистською. Грисенко не уточнює своїх есхатологічних поглядів. На рабинський юдаїзм Нерел звертає мало уваги, а Грисенко ставиться до нього критично.

Тип 4. Новозавітня галаха, харизматична та євангелічна.

Спільні риси: Джастер та Стерн, як і Грисенко, в основі богослов'я мають християнську ортодоксію, виражену в єврейських термінах. Їм властивий харизматичний спосіб вираження віри. Вони звертають увагу на важливість свідчення Євангелія євреям, яке «має відбуватися з культурною чутливістю, показуючи месіанський рух як частину єврейської громади, а не як щось окреме від неї або поза нею»¹⁴. Вважають, що Ізраїль і далі залишається Божим народом, тобто виступають проти теорії заміщення.

Відмінності: Джастер і Стерн говорять про Усну Тору, яку треба критично оцінювати крізь призму Нового Завіту: «Усна Тора може бути корисною для

¹⁴ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 271.

розуміння та інтерпретації галахи Нового Завіту. Тора, якої слід дотримуватися, – це Тора Єшуа та Його послідовників, з певними корективами, потрібними сьогодні»¹⁵. Грисенко вважає, що Новий Завіт замінив Старий Завіт і критично ставиться до рабинського юдаїзму.

Стерн і Джастер поділяють есхатологічну доктрину преміленаризму¹⁶. Грисенко не розкриває своїх поглядів на питання есхатології.

Тип 5. Традиційний юдаїзм та Месія.

Поглядам представників цього напрямку у порівнянні з богословськими поглядами Грисенка властиво більше відмінних рис, аніж спільних. Спільним можна вважати те, що в основі їхнього вчення, як і богословських поглядів Грисенка, лежить християнська ортодоксія. Проте й тут є суттєві відмінності. Гарвей зазначає, що ця група єврейських месіанських лідерів (Шіфман, Фішер, Берковіч) дотримується ортодоксальних християнських переконань, але одночасно взаємодіє з традиційними єврейськими поглядами та запереченнями щодо природи Бога, Месії та Тори¹⁷. Грисенко дотримується християнської ортодоксії, виражаючи її в єврейських термінах.

Відмінності: Шіфману, Фішеру та Берковічу властиве позитивне ставлення до Тори та до рабинської традиції, яку вони, однак, приймають не повністю: «їх доктрина Одкровення не визнає рабинську традицію за натхненний Богом даний Ним засіб для збереження єврейського народу»¹⁸, хоча вони більшою мірою ніж Джастер і Стерн дотримуються рабинської галахи¹⁹. Грисенко вважає, що Новий Завіт замінив Старий і Закон було скасовано та критично ставиться до рабинського юдаїзму. Групі «традиційного юдаїзму та Месії» властива преміленарна есхатологія. Есхатологія Грисенка не визначена.

Тип 6. «Постмісійний месіанський юдаїзм».

¹⁵ Поп. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 271.

¹⁶ Поп. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 271.

¹⁷ Поп. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 272.

¹⁸ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 272.

¹⁹ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 272.

Спільні риси: Кінзер, як і Грисенко, говорить про те, що Тіло Христа складається з єврейської і неєврейської частини. Обоє вважають, що Ізраїль надалі є вибраним Божим народом і виступають проти теорії заміщення.

Відмінності: Погляди Кінзера виходять поза межі основної течії євангельського протестантизму. Гарвей звертає увагу на позицію Кінзера щодо дотримання Тори та життя єврейських віруючих в Ісуса: «Тори слід дотримуватися у світлі ортодоксальної та консервативної галахи, з незначними модифікаціями. Таким чином, єврейські віруючі поєднують месіанські вірування з традиційним життям синагоги та свідчать про Месію через свою присутність усередині єврейської громади, а не шляхом відвертого заклику до окремих осіб ззовні неї»²⁰. Грисенко критично ставиться до рабинського юдаїзму і заохочує до створення окремих єврейських месіанських спільнот або єврейських служінь всередині християнських церков.

Кінзер вважає, що месіанські євреї мають бути частиною єврейської громади і свідчити в ній про Месію. Для нього «основним місцезнаходженням ідентичності є «єврейська громада», щоб месіанські євреї могли «мати єврейських онуків». Мета цього – відкинути звинувачення в асиміляції, яке єврейська громада висуває супроти євреїв, віруючих у Єшуа»²¹. В КЄМГ є як євреї, так і не євреї, що, на думку Грисенка, і має характеризувати новозавітню громаду. Хоча євангелізаційна діяльність КЄМГ скерована насамперед до євреїв.

Тип 7. Рабинська галаха у світлі Нового Завіту.

Відмінності: Шулам використовує як рабинський юдаїзм, так і Новий Завіт, водночас Грисенко критично ставиться до рабинського юдаїзму, називаючи КЄМГ новозавітньою громадою. Шулам закликає месіанський юдаїзм розірвати зв'язок із християнськими конфесіями, натомість Грисенко бачить важливу роль церкви з народів в наверненні Ізраїлю до свого Месії,

²⁰ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 274.

²¹ Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 273.

активно співпрацює з християнськими церквами, а КЄМГ належить до Української Міжцерковної Ради.

Шулам трактує Святе Письмо з допомогою домінуючої герменевтичної системи в рамках єврейської традиції та використовує містичне вчення кабали. Грисенко вважає, що Біблію треба читати з розумінням єврейського контексту, в якому вона була написана, а трактування рабинів не вважає нормативним для пояснення Біблії.

Тип 8. Месіанська рабинська ортодоксія.

Відмінності: Брандт, на відміну від Грисенка, ставить вірність Торі понад вірність Месії²². Він вважає, що Тору потрібно тлумачити буквально. Також він закликає повернутися до галахічної ортодоксії. Маркус виступає за тлумачення Писань з точки зору рабинської традиції. Грисенко критикує рабинський юдаїзм і не вважає тлумачення рабинів нормативними.

Для Маркуса Ісус не є Богом, а лише людським Месією. Він заперечує можливість існування Трійці. Грисенко вважає Ісуса Божественною Особою, Сином Божим, його богослов'я базується на християнській ортодоксії.

Порівнюючи богослов'я КЄМГ з богослов'ям представників основних напрямків сучасного єврейського месіанського руху, ми прийшли до висновку, що КЄМГ не можна віднести до якогось одного з цих типів богослов'я. Відповідно до проведеного нами аналізу, богословські погляди Грисенка є найближчими до поглядів Джастера та Стерна, тобто до найпопулярнішого типу єврейського месіанського богослов'я. Проте ми не можемо порівняти погляди Джастера, Стерна і Грисенка щодо есхатології, оскільки Грисенко не конкретизує свого бачення в цій частині богослов'я.

Погляди Грисенка є близькими до поглядів Маоза, проте між ними є відмінність у самоідентифікації. Крім того, Грисенко, на відміну від Маоза, належить до харизматичного напрямку богослов'я.

Богословське бачення Грисенка певною мірою відповідає баченню Фрухтенбаума. Попри те, що певний час Фрухтенбаум вважав, що єврейські

²² Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 275.

віруючі в Ісуса повинні належати до місцевих церков, а не створювати окремі громади, згодом його погляди змінилися і він сам заснував декілька єврейських месіанських громад, що нагадує бачення Грисенка. У Фрухтенбаума чітко виражені погляди на есхатологію і його богословська система зосереджена навколо диспенсационалізму, чого ми не бачимо у Грисенка.

Нерел не має чітко вираженої богословської системи а його погляди, названі Харвеєм «Ізраїльська національна програма відновлення», зосереджуються навколо держави Ізраїль, що віддаляє його від бачення Грисенка.

Найменше спільного у богословському баченні Грисенка з поглядами Брандта та Маркуса («месіанська рабинська ортодоксія») та Шулама («рабинська галаха у світлі Нового Завіту»). З Кінзером у Грисенка є як спільні, так і відмінні погляди. Відмінності стосуються насамперед розуміння дотримання Тори та особливостей свідчення єврейській громаді.

3.3. Екуменічний потенціал месіанського юдаїзму на прикладі ініціативи ТЈСІІ

Як ми вже зазначали у розділі 2 нашої праці, КЄМГ активно співпрацює з християнськими церквами різних конфесій та месіанськими єврейськими громадами. У цій частині хочемо звернути увагу на міжнародну ініціативу «Назустріч ІІ Єрусалимського собору». Ця ініціатива є цікавою нам з огляду на масштаб її діяльності, присутність у ній богословської групи з представників різних конфесій та месіанських громад, а також через спільну участь у її керівництві лідерів месіанських громад та християнських церков. Старший рабин КЄМГ Борис Грисенко є членом Міжнародної ради лідерів цієї ініціативи. На основі богословських поглядів та декларацій ТЈСІІ можна краще зрозуміти погляди КЄМГ.

На офіційному сайті ТЈСІІ зазначено:

Назустріч Другому Єрусалимському Собору – це ініціатива покаяння та примирення між єврейською та неєврейською частинами Церкви. Відповідно до візії ТЈСІІ, одного дня має відбутися другий Єрусалимський Собор, який буде зворотною стороною першого Собору, описаного в Діяннях Апостолів 15. У той час як перший Собор складався з єврейських віруючих в Єшуа (Ісуса), які вирішили не нав'язувати язичникам вимог єврейського закону, другий Собор складався б із провідників церков із неєвреїв, які визнавали б і прийняли єврейських віруючих в Єшуа, не вимагаючи від них відмови від своєї єврейської ідентичності та практики»²³.

Фіхтербауер зазначає, що в основі ініціативи ТЈСІІ є візія «одної нової людини» (Еф 2:15). Йдеться про єдність між євреями та неєвреями в Тілі Месії:

Бачення «однієї нової людини» – це перший внесок і підстава для відновлення миру і єдності людства [...] доки ці дві частини Тіла Месії залишатимуться розрізненими, всі спроби примирити різні деномінації та групи людей залишатимуться частинками розкладеної мозаїки. Ключем до відбудови Церкви і світу є зцілення першого розколу²⁴.

Історія виникнення ТЈСІІ починається у 1995 р. в США. Рабин месіанської синагоги Барух Га-Шем (Baruch HaShem) в Даласі (Техас, США) Марті Вальдман під час підготовки до виступу на конференції Союзу месіанських єврейських спільнот отримав візію від Бога про Другий Єрусалимський собор²⁵. Візія, якою Вальдман поділився зі знайомими лідерами єврейських месіанських середовищ, отримала позитивне сприйняття. Незабаром була сформована Міжнародна рада лідерів (МРЛ), до якої увійшло 14 осіб – 7 євреїв на 7 неєвреїв.

Сьогодні до Міжнародної ради лідерів входять Бенжамін Бергер (пастор єврейської месіанської громади «Агнець Божий на горі Сіон», Єрусалим), Мартін Бюльман (національний директор руху «Виноградник» в Німеччині, Австрії та Швейцарії), преподобний канонік Браян Кокс (єпископальний священник, президент Інституту дипломатії, що базується на вірі, США), Джон Довсон (міжнародний директор організації «Молодь з місією», засновник Міжнародної коаліції примирення), Йоганес Фіхтенбауер (головний диякон Віденської архієпархії РКЦ, президент Європейської мережі спільнот завіту),

²³ Who we are // <https://www.tjcii.org/about-us/> (02.12.2020).

²⁴ Фіхтенбауер. *Містерія оливкового дерева*, 110.

²⁵ Поп. *Broszura TJCII – wizja, geneza, dokumenty* / перекл. Bartosik M, Dylus J., 3.

Даніель Джастер (перший президент, а згодом генеральний секретар Союзу месіанських єврейських спільнот, один із керівників Tikkun International – міжнародної мережі єврейських месіанських служінь, конгрегацій та лідерів, Ізраїль), о. Васіле Міхок (православний священник, член-засновник Міжконфесійного біблійного товариства та Міжконфесійної спілки біблістів в Румунії), Аві Мізрачі (виконавчий директор Дугітського месіанського просвітницького центру та пастор громади «Адонай Рой» (з івр. Господь мій Пастир), Ізраїль), Марсель Ребіай (директор «Спільноти примирення», старійшина месіанської громади в Єрусалимі), Уейн Вілкс (президент Месіанського єврейського біблійного інституту²⁶), Даг Бічем (Генеральний наглядач та головний єпископ Міжнародної церкви Святості П'ятидесятників, США), а також Марті Вальдман та Борис Грисенко²⁷, про яких уже було згадано в цій праці.

Перша зустріч МРЛ відбулася в 1996 р. в месіанській синагозі Барух Ха-Шем в Даласі. Вже через рік члени ради здійснили офіційні візити до Англії, Франції, Чехії, Словаччини та Австрії. В 1998 р. відбулася перша молитовна подорож до Іспанії, а згодом і до Рима, де відбулася зустріч з кардиналом Йосипом Ратцінгером. Далі діяльність ТІСІІ швидко розвивалася. 2001 р. було створено європейський офіс ТІСІІ у Відні, а згодом проведено консультації та зустрічі ініціативи в Ефіопії, Аргентині, Туреччині, Румунії, Голландії, Німеччині, Ізраїлі тощо²⁸.

Сьогодні ТІСІІ діє у Північній та Південній Америках, в Європі, Азії, Африці та в Ізраїлі. Перед заснуванням нового осередку ТІСІІ формує молитовні заступницькі групи, які збираються разом на молитву в намірах ініціативи.

Крім регулярних консультацій, що відбуваються в різних частинах світу, ТІСІІ проводить зустрічі богословів, намагаючись у кожному регіоні створити теологічні робочі групи. У 2009 р. богословська група ТІСІІ створила документ

²⁶ Поп. *Messianic Jewish Bible Institute* // <https://mjbi.org/>

²⁷ Поп. *International Leadership Council* // <https://www.tjci.org/leaders/>

²⁸ Поп. *Broszura TJCII – wizja, geneza, dokumenty*, 27-30.

«Богословське завдання ініціативи ТЖСІІ». У документі насамперед звертається увага на те, що джерелом богослов'я, на якому заснована дана ініціатива є об'явлення Бога в Писаннях. Базовим богословським питанням ТЖСІІ є розрізнення між Ізраїлем (Вибраним народом) та іншими народами (поганами): «Ця різниця обґрунтовує подвійний характер Церкви Ісуса Христа, який виражається в образі «однієї нової людини» (Еф 2:15) і творить основу візії ТЖСІІ, в якій йдеться про поєднання єврея і язичника в одному Тілі Месії»²⁹. В документі «Богословське завдання ініціативи ТЖСІІ» подано перелік тем, які потребують вивчення та рефлексії. Запропоновано звернути увагу на питання повернення до біблійного розуміння відносин між Ізраїлем та народами; на хибні думки, породжені богослов'ям заміщення; подискутувати над роллю землі Ізраїлю та Єрусалиму під час приготування до приходу Господа в славі; подумати про покуту за гріхи минулого тощо³⁰.

В Україні ініціатива ТЖСІІ поширилася завдяки Йоганесу Фіхтенбауеру. Після Форуму ТЖСІІ в Києві у 2014 р., Фіхтенбауер зустрівся з лідерами львівських харизматичних спільнот, а згодом, на відкритій зустрічі – з усіма охочими членами харизматичних спільнот у Львові. З цього часу розпочалася співпраця Європейської мережі спільнот завіту, яку очолює Фіхтенбауер та Об'єднання католицьких спільнот України. Оскільки Фіхтенбауер є європейським директором ТЖСІІ, то візія ініціативи поступово поширилася у католицьких середовищах України, зокрема 2019 р. було засновано дві молитовні заступницькі групи – одну в Києві, на базі Християнської служби порятунку (лідер групи – Юлія Скубій, католичка, єврейка), а другу у Львові, на базі католицької спільноти «Живий вогонь» (лідер – Лідія Бабінцева, католичка, що має єврейське коріння). Члени обох груп підтримують контакти з КЄМГ. У 2019 р. відбулася перша спільна зустріч обох груп, до якої приєдналися члени КЄМГ та координатори ініціативи ТЖСІІ в Польщі – Адам та

²⁹ Broszura TJCII – wizja, geneza, dokumenty, 64.

³⁰ Пор. Broszura TJCII – wizja, geneza, dokumenty, 65-66.

Беата Дилюси. На зустрічі був присутній о. Петро Октаба ОР, який раніше був учасником зустрічей богословської групи ТЖСІІ.

Як ми уже зазначали, у 2014 р. в Києві за організаційної підтримки КЄМГ було проведено Форум (консультації)³¹ ТЖСІІ для Східної Європи³². Виступаючи на цьому Форумі, Грисенко зазначив, що вперше брав участь у схожих консультаціях ТЖСІІ одинадцять років тому³³ у Відні³⁴. Господарем заходів, які тоді відбувалися, був кардинал Крістоф Шенборн. Під час цих консультацій старший рабин КЄМГ познайомився з представниками ТЖСІІ. Грисенко зазначив:

Від самого початку Київської єврейської месіанської громади ми розуміли, що відновлення єврейської складової в Тілі Месії повинно бути у єдності з християнами з усіх «нормальних» церков. Ми не можемо діяти в ізоляції і не можемо дозволити ні відкинутості, ні гордості втручатися у це відновлення³⁵

Грисенко зазначає, що цілі ТЖСІІ були для нього зрозумілими і біблійними і там він побачив людей із більшим досвідом, а водночас, простих та смиренних. Згодом старший рабин КЄМГ побував в рамках ТЖСІІ у румунському православному монастирі Симбета-де-Сус, де познайомився з кількома православними єпископами та представником Грецької православної церкви, який запросив його на Афон. Після цієї зустрічі Грисенко відвідав Афон³⁶.

Розповідаючи про свій досвід зустрічей із представниками різних конфесій, які належать до ТЖСІІ та звертаючи увагу на важливість проведення консультацій ТЖСІІ в Києві, Грисенко наголосив:

³¹ В Україні для опису цієї події вжили слово «форум»; зазвичай такі заходи називають «консультаціями».

³² Періодично (кожні кілька років) ТЖСІІ організовує місцеві (регіональні) консультації, запрошуючи церковних провідників та всіх зацікавлених цією ініціативою у певному регіоні. Мета таких консультацій – закласти добрий фундамент для зростання ТЖСІІ у відповідному регіоні та забезпечити можливість побудови зв'язків між лідерами. Пор. <http://tjcii.eu/tjcii-eastern-europe-consultation/> (02.12.2020).

³³ Оскільки Грисенко говорив про це у 2014 р., то найімовірніше йдеться про другі європейські консультації, що відбулися у Відні у 2003 р. // *Broszura TJCII – wizja, geneza, dokumenty*, 28.

³⁴ Пор. *Виступ Бориса Грисенка на форумі ТЖСІІ*.

³⁵ *Виступ Бориса Грисенка на форумі ТЖСІІ*.

³⁶ Пор. *Виступ Бориса Грисенка на форумі ТЖСІІ*.

Я побачив дивовижно широкий спектр християнських служителів з тих конфесій, з якими раніше не зустрічався. Побачив людей, у яких можна багато чого вчитися. І те, що зараз відбувається такий самий закритий конгрес у Києві, – це велике благословення не лише для єврейських новозавітніх спільнот України і колишнього Союзу, а якоюсь мірою і в цілому для України. Я впевнений, що це спілкування відіграє важливу духовну роль³⁷.

3.4. Месіанський єврейський рух та КЄМГ: небезпеки та виклики

Аналізуючи богослов'я КЄМГ в контексті основних течій сучасного месіанського єврейського руху та зіставляючи його з критеріями дійсного єврейського богослов'я та основними цінностями Хашівену ми бачимо, що богослов'я КЄМГ перебуває на початковій стадії розвитку. Перед його майбутнім постає багато викликів. Ці виклики є подібними до тих, що стоять перед месіанським юдаїзмом в цілому.

Звертаючи увагу на майбутнє месіанського єврейського богослов'я, Гарвей зазначає, що існують важливі теми, які ще не достатньо обговорені та які потребують богословського опрацювання та висвітлення. Розкриття цих тем є одним із головних викликів, що стоять перед майбутнім месіанського юдаїзму.

З-поміж цих тем можна виокремити такі:

- Одкровення і традиція – взаємозв'язок між Одкровенням, Писанням і традиціями юдаїзму та християнства;
- еклезіологія та ізраїлелогія – розуміння стосунків Церкви та Ізраїлю та місця месіанських євреїв в цих стосунках;
- христологія та її зв'язок з питанням вибраності – людини, Церкви, Ізраїлю;
- месіанське єврейське богослов'я Голокосту;
- пневматологія – роль Святого Духа в месіанському юдаїзмі;
- месіанська єврейська ідентичність;
- єврейсько-християнські відносини, екуменізм та міжрелігійна діяльність³⁸.

³⁷ Виступ Бориса Грисенка на форумі ТЖСІІ.

³⁸ Пор. Harvey. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach*, 279-283.

Даніель Джастер звертає увагу на важливість побудови міцної богословської основи руху. На думку Джастера, Святе Письмо має бути непорушним фундаментом месіанського юдаїзму³⁹. Джастер перелічує небезпеки, в які може потрапити ще недозрілий месіанський єврейський рух. Звернемо увагу на те, що погляди Джастера не є універсальними для всіх напрямків месіанського богослов'я, а відображають позицію того типу богослов'я, який Гарвей назває «новозавітня галаха, харизматична та євангелічна», головним представником якої є сам Джастер разом зі Стерном. Як ми уже зазначали, на нашу думку, погляди КЄМГ є найбільш близькими до поглядів цього богословського напрямку. Отже, головні загрози, про які говорить Джастер, такі:

1. Легалізм. Йдеться про надмірне відчуття обов'язку перед традицією, чітке дотримання правил та ритуалів, що забирає свободу і радість.
2. Поверхневість. Відкинення всякої традиції та культури, що веде до відкинення цінності юдейського та християнського богослов'я, що формувалися віками.
3. Сепаратизм. Месіанські євреї є частиною Тіла Христа, хоча і мають в Ньому своє особливе покликання.
4. Єресь. Ця небезпека може мати різні прояви – надмірна ідентифікація з юдейською спільнотою, через що можуть бути принесені в жертву важливі біблійні правди; сприйняття Ісуса лише як морального прикладу для наслідування, а не як Спасителя людства; створення нових, небіблійних доктрин тощо.
5. Контроль. Джастер вважає, що месіанський єврейський рух є справою Святого Духа і небезпечно, коли хтось із лідерів руху вважає, що володіє абсолютною правдою та хоче домінувати над іншими⁴⁰.

³⁹ Поп. Juster. *Powrot do korzeni*.

⁴⁰ Поп. Juster. *Powrot do korzeni*.

Перша небезпека (легалізм), на нашу думку, найближчим часом не загрожує КЄМГ. Громада великий акцент робить на свободі дії Святого Духа, навіть під час богослужінь громада не дотримується строгого літургійного плану.

КЄМГ не відкидає, а навпаки, намагається розвивати біблійні єврейські традиції. Проте богослов'я громади не є достатньо визначеним, на нашу думку, на даний час воно формулюється лідерами громади досить поверхнево.

Сепаратизм КЄМГ зараз не загрожує, оскільки громада вважає себе частиною єдиного Тіла Христа, яке складається з єврейської та неєврейської складових.

Щодо небезпеки єресі, то вона, звісно є, як і в усіх нових рухах та спільнотах

Небезпека вважати свою громаду кращою за інші, на нашу думку в КЄМГ є мінімальною. Попри те, що КЄМГ є найбільшою у світі єврейською месіанською громадою, вона активно співпрацює з іншими месіанськими громадами та християнськими церквами та бере участь у спільних ініціативах, усвідомлюючи та цінуючи досвід інших.

Попри те, що богослов'я КЄМГ лише зароджується і багато його ділянок потребують визначення та формування, ми бачимо, що воно має багато спільних точок дотику з сучасним месіанським єврейським богослов'ям, яке Річард Гарвей представив у восьми головних напрямках. Богослов'я КЄМГ частково відповідає категоріям дійсного єврейського богослов'я, запропонованих Байроном Шервіном та великою мірою відповідає цінностям, визначеним групою Хашівену. КЄМГ має великий екуменічний потенціал, про що свідчить відкритість до діалогу з іншими церквами її старшого рабина Бориса Грисенка та його участь у Міжнародній раді лідерів ТІСІІ. Громада має великий потенціал для розкриття та розвитку свого богослов'я, щоб відповідати на виклики, які стоять перед нею та відігравати важливу роль у сучасному месіанському єврейському русі.

ВИСНОВКИ

У цій магістерській праці ми звернули увагу на проблематику визначення понять месіанського юдаїзму, яка починається з визначення базового поняття єврейства, а саме «Хто такий «єврей?» Немає одностайної відповіді на це питання, проте існують різні підходи та критерії. У нашій праці ми взяли за основу біблійний критерій (Фрухтенбаум, Джастер), згідно з яким євреї – це народ, нащадки патріархів – Авраама, Ісаака та Якова. Відповідно до цього критерію, особа, яка належить до єврейського народу, не може втратити свого єврейства через сповідання якоїсь релігії чи через те, що не сповідує жодної з релігій.

Ми розглянули визначення понять «месіанський єврей» та «месіанський юдаїзм» та виокремили дев'ять альтернатив, які вживаються для окреслення поняття «месіанський єврей», а саме: «єврейський віруючий», «месіанський віруючий», «єврейський християнин», «юдео-християнин», «християнський єврей», «сповнений єврей», «біблійний єврей», «єврей за Ісуса» та «єврейський віруючий в Ісуса». Для подальшого застосування у своєму дослідженні ми вибрали два поняття – «месіанський єврей» та «єврейський віруючий в Ісуса», під якими, зокрема, розуміється єврей, який вірить в Ісуса як свого Месію та Спасителя.

Месіанський юдаїзм, відповідно до поширеного визначення Союзу месіанських єврейських спільнот – це «рух єврейських конгрегацій та груп, відданих Єшуа Месії, які приймають завітну відповідальність за єврейське життя та ідентичність, що засновані на Торі, виражені в традиції та відновлюються і застосовуються в контексті Нового Завіту». Цей термін здебільшого не знаходить сприйняття в традиційних єврейських спільнотах, як і сам месіанський єврейський рух, в якому представники основних течій юдаїзму часто вбачають загрозу розмиття меж між юдаїзмом і християнством.

Від IV до майже XVIII ст. у нас немає даних про існування месіанських єврейських спільнот. Перші відомості, які дійшли до нас стосуються кінця XVII

ст., коли в Пінчуві (Польща) зустрілися 4 рабини, які прийшли до віри в Ісуса – Месію і Спасителя, охрестилися і почали засновувати таємні групи євреїв, які вірили в Ісуса. Наступними є відомості про графа Цінцендорфа, який пропонував євреям, які повірили в Ісуса, створювати окремі громади, а не входити в існуючі християнські конфесії.

Поштовхом до формування сучасного месіанського єврейського руху стало проголошення незалежності Ізраїля (1948 р.), а динамічне зростання та розвиток руху настали після об'єднання Єрусалима внаслідок «шестиденної війни» (1967 р.). Найактивніше рух розвивається в США, де важливу роль відіграв рух «Євреї за Ісуса». Швидкий розвиток спостерігається в Ізраїлі (від 1999 р. кількість громад зростає втричі). Рух поширюється в Західній Європі, зокрема, у Великобританії, Франції, Німеччині тощо. Унікальну історію руху має в Молдові, де у 1882 р. Йосип Рабінович заснував Спільноту Ізраїльтян Нового Завіту, яка мала свій унікальний культ, окремий храм і цвинтар. Рух активно поширюється по всій Східній Європі, а також в Латинській Америці та в інших частинах світу.

Умовно можна виділити вісім течій месіанського єврейського богослов'я, назви яким дав у своєму дослідженні Річард Харвей: «єврейське християнство, христоцентричне та реформоване», «диспенсационалістичне юдео-християнство», «ізраїльська національна програма відновлення», «новозавітня галаха, харизматична та євангелічна», «традиційний юдаїзм та Месія», «постмісійний месіанський юдаїзм», «рабинська галаха у світлі Нового Завіту» та «месіанська рабинська ортодоксія». Перші чотири напрямки відповідно до свого вчення є ближчими до християнства, наступні чотири – до юдаїзму. Кожна з цих течій потребує випрацювати більш повну богословську базу.

Заснування КЄМГ наприкінці 1994 р. стало підсумком єврейського фестивалю «Слухай, Ізраїлю», який відбувся в Києві з ініціативи месіанського єврейського місіонера з США Джонатана Берніса. Організаційними питаннями фестивалю займалася церква «Живе Слово», яку очолює пастор Анатолій Гаврилук. Він запропонував служителю церкви «Живе Слово» Борису

Грисенку заснувати в Києві месіанську єврейську громаду. Незабаром, громада була заснована, а окрім Грисенка, з дозволу пастора Гаврилюка, до новоствореної громади перейшло понад 20 служителів «Живого Слова». Сьогодні до КЄМГ належать понад 2200 осіб – євреї та неєвреї (приблизно однакове співвідношення).

Громада почала святкувати суботу та відзначати біблійні свята Ізраїлю. В молитві використовуються хасидські напиви – нігуни; розвинулося також танцювальне служіння, яке відображає властиве для єврейського народу вираження хвали та радості перед Богом. Основу КЄМГ становлять домашні групи, де члени громади формуються, зростають у вірі та підтримують одне одного. Громаду очолює старший рабин, який керує радою старійшин. КЄМГ поділяється на коліна, коліна – на регіони, регіони – на домашні групи. В громаді діє також молитовна і навчальна структури та структура служінь. Основним напрямком служіння і першочерговим завданням громади є євангелізація, спрямована насамперед на євреїв. Громада активно займається соціальними служіннями різних напрямків. Важливе місце в КЄМГ посідає співпраця з церквами різних деномінацій та з іншими месіанськими єврейськими громадами.

Богослов'я КЄМГ не має офіційного формулювання, виражається здебільшого у богословському баченні старшого рабина громади Бориса Грисенка і має свої характерні особливості. Зокрема, КЄМГ визначає себе як громада, а не як церква чи синагога. [REDACTED]

[REDACTED] Христологічні погляди Грисенка відображають християнську ортодоксію. Громада визнає два таїнства – твілу (Хрещення) та Євхаристію, яку розуміє як прийняття Тіла і Крові Господа, а не як спомин чи символи. Новий Завіт прийшов на зміну Старому і Закон був скасований. Обрізання та інші традиційні речі уже не є необхідними. Народ Ізраїлю залишається народом Завіту. Друге пришестя Ісуса настане після масового покаяння євреїв, до якого має спричинитися церква з неєвреїв. В наші дні відбувається відновлення єврейської частини Тіла Месії. Біблію треба читати з

урахуванням єврейського контексту, в якому вона була написана. Рабинський юдаїзм має помилкову ціннісну градацію, в якій ставить небіблійні тексти на рівні з Писанням. Праці рабинів не можна сприймати як норму при тлумаченні Біблії.

Щотижня громада збирається на спільне святкування шабату. Богослужіння КЄМГ мають харизматичний характер, наголос ставиться на свободі дії Святого Духа. КЄМГ святкує єврейські традиційні свята – Песах, Шавуот, Йом Троя (Рош Га-Шана), Йом Кіпур, Сукот, Хануку та Пурім у новозавітному контексті. Святкування біблійних свят допомагає зрозуміти стосунки Бога зі своїм народом, краще пізнати історію та традиції Ізраїлю.

Зіставляючи богослов'я КЄМГ з категоріями дійсного єврейського богослов'я Шервіна, такими як автентичність, узгодженість, сучасність та загальне прийняття, ми дійшли висновку, що богослов'я КЄМГ, як і богослов'я месіанського єврейського руху в цілому лише частково відповідає цим критеріям. Воно тільки починає говорити «власним внутрішнім голосом», потребує чіткого окреслення, систематизації та прийняття як з боку християнських, так і юдейських спільнот.

Розглядаючи богослов'я КЄМГ в контексті основних цінностей та переконань групи Хашівену (в їх ширшому формулюванні, завдяки якому можна зрозуміти їх значення), ми виявили, що воно є близьким до таких цінностей і переконань: Тора – це Божий дар єврейському народові; єврейський народ – це «ми», а не «вони»; справжнє благочестя вимагає людської порядності. Частково погляди КЄМГ збігаються з такими переконаннями Хашівену: месіанський юдаїзм є юдаїзмом; Єшуа є повнотою Тори; рабинська традиція багата і яскрава; зрілість вимагає відкритості та переконання.

Порівнюючи богослов'я КЄМГ з основними напрямками сучасного єврейського месіанського богослов'я, ми дійшли висновку, що воно є найближчим до богослов'я Данієля Джастера та Давида Стерна, які представляють «новозавітню галаху, харизматичну та євангелічну», хоча його й

неможливо класифікувати лише в якусь одну з цих течій. Грисенко, як і Джастер зі Стерном, в основу своїх поглядів поклав християнську ортодоксію. Віра виражається в харизматичний спосіб, наголошується на важливості свідчення євреям. Усі троє виступають проти теорії заміщення та наголошують на вибраності Ізраїля. Крім того, погляди Грисенка частково збігаються з поглядами Маоза, Фрухтенбаума, Нерела та Кінзера. Найменше спільного у богословських поглядах старшого рабина КЄМГ з баченнями Брандта, Маркуса та Шуляма.

КЄМГ має великий екуменічний потенціал, про що свідчить її залучення в міжнародну екуменічну ініціативу «Назустріч Другому Єрусалимському Собору». Старший рабин КЄМГ є членом Міжнародної ради лідерів ТІСІІ. В основі ініціативи є візія «одної нової людини» (Еф 2:15) – йдеться про примирення єврейської та неєврейської частини в Тілі Месії. У 2014 р. Форум ТІСІІ для Східної Європи відбувся в Києві на базі КЄМГ.

Перед майбутнім КЄМГ, як і перед майбутнім усього месіанського єврейського руху, постає багато викликів. Вони полягають насамперед у важливих темах, які потребують обговорення та богословського опрацювання, зокрема Одкровення і традиція, еклезіологія та ізраїлелогія, христологія та її зв'язок із питанням вибраності, месіанське єврейське богослов'я Голокосту, пневматологія тощо.

Небезпеками, які можуть загрожувати месіанським єврейським спільнотам, зокрема КЄМГ, є легалізм, поверхневність, сепаратизм, ересь і контроль.

Підсумовуючи, можна ствердити, що богослов'я КЄМГ хоча і перебуває на початковій стадії формування, має свої характерні особливості, органічно вписується в картину основних напрямків месіанського єврейського богослов'я, а сама громада є важливою та унікальною частиною світового месіанського єврейського руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела й основна література:

1. Гаврилук А. Аудіоінтерв'ю від 31.10.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.
2. Луговський А. Аудіоінтерв'ю від 10.09.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.
3. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.
4. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 08.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.
5. Грисенко Б. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.
6. Прокашева В. Аудіоінтерв'ю від 06.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л., CD-ROM.
7. *Борис Грисенко: Почему Шавуот называют Троицей?* // <https://www.youtube.com/watch?v=n2hP8CacCak> (08.10.2020).
8. *Виступ Бориса Грисенка. Екуменічна месіанська конференція «Єдність Церкви і народу Ізраїлю у Божому Задумі», 17.06.2018* // https://www.youtube.com/watch?v=n_errtlv67I&list=PLVj-WA9QFSpTaknYtEgWOypxiU959xGJ&index=9
9. *Виступ Бориса Грисенка. Екуменічна месіанська конференція «Єдність Церкви і народу Ізраїлю у Божому задумі», 27.06.2020* // <https://www.youtube.com/watch?v=wN1prx95ufQ&t=5250s>
10. Грисенко Б. *Знаменія последнего времени* // <https://pretreat.in.ua/svjaz-mezhdu-probuzhdeniem-poslednego-vremeni-spaseniem-evrejskogo-naroda-i-vozvrashheniem-messii-boris-grisenko/> (12.10.2020).

11. Грисенко Б. *Нужно ли сегодня еврею делать обрезание?* / Спроси у ребе // https://www.youtube.com/watch?v=7sDJ5Wmu1S0&feature=emb_logo (10.09.2020).
12. Грисенко Б. *О важности еврейского восприятия Библии. Ч2.* // <https://pretreat.in.ua/o-vazhnosti-evrejskogo-vozprijatija-biblii-chast-2/> (02.09.2020).
13. *Еврейские праздники* / ред. Грисенко Б., Кадырова Л. и др. Київ 2017, 138.
14. *Интервью с «Пасторского ретрита-2010».* Раввин Борис Саулович Грисенко (Украина, КЕМО) // <https://pretreat.in.ua/intervju-s-pastorskogo-retrita-2010/> (10.10.2020).
15. *Киевская еврейская мессианская община. Наша история* // <https://old.kemokiev.org/aboutus> (03.07.2020).
16. *Ключ восстановления всего мира. Часть 1. Джонатан Бернис* // <https://pretreat.in.ua/kljuch-vostranovlenija-vsego-mira-chast-1-dzhonatan-bernis/> (01.07.2020).
17. *Кто такой Иешуа? Почему Он — Бог евреев?* | Спроси у ребе // <https://www.youtube.com/watch?v=0gm6mNtuXHw&list=PLbTgLLwXkgs9oEMTInqrSGfvym2lAfs0K&index=5> (10.10.2020).
18. Стерн Д. *Мессианский еврейский манифест* // <https://kifa.kz/bible/stern/mem/> (08.04.2020).
19. Фіхтенбауер Й. *Містерія оливкового дерева. Об'єднання Церкви задля Христового пришествя.* Львів 2018, 130.
20. Фихтенбауэр Й. *Один Новый Человек (Церковь из евреев и язычников).* Киев 2014, 74.
21. Фрухтенбаум А. Г. *Мессианская Христология.* Иерусалим, 2007, 240 [PDF].
22. Фрухтенбаум А. *Иисус был еврей.* Санкт-Петербург 1998, 159.
23. Хокен П. *Еврейское мессианское движение* // Два Завета единой истории спасения. Одесские богословские чтения. Выпуск 3 / ред. А. Доброер. Одеса 2007, 17-24.

24. *Broszura TJCII – wizja, geneza, dokumenty* / перекл. Bartosik M, Dylus J., 72.
25. Harvey R. *Mapping Jewish Theology. A Constructive Approach (Studies in Messianic Jewish Theology)*. Milton Keynes: Paternoster 2009, 316.
26. Hocken P. *The Challenges of the Pentecostal, Charismatic and Messianic Jewish Movements*. Farnham UK 2009, 164.
27. Juster D. *Powrot do korzeni* // http://alija.4me.pl/pdf/PK_Juster_Powrot_dokorzeni.pdf (07.04.2020).
28. Kinzer M. *The Nature of Messianic Judaism: Judaism as Genus, Messianic as Species*. West Hartford. 2000 [PDF].
29. Kinzer M. S. *Zgłębiając własną tajemnicę*. Krakow. Bratni Zew 2017, 360.
30. Nerel G. «Messianic Jews» in Eretz-Israel (1917-1967). *Trends and Changes in Shaping Self Identity* // *Mishkan* №27 (1997), 11-25.
31. Nerel G. *From Death to Life: The Restoration of Jewish Yeshua-Believers in the Land of Israel*, 1 (PDF) // http://www.seeisrael.co.il/?page_id=16 (12.05.2020).
32. Schiffman M. *Resztką Izraela powraca. Odrodzenie judaizmu mesjanistycznego* // <http://www.mesjasz.info/sites/default/files/resztkaiizraelapowraca> (22.03.2020).
33. Shapiro F. *Jesus for Jews: The Unique Problem of Messianic Judaism* // *Marburg Journal of Religion: Volume 16* (2011) <https://core.ac.uk/download/pdf/161982675.pdf> (08.04.2020).
34. Snyder B. J. *From Jerusalem to Jerusalem: Essential Contours of the Modern Messianic Movement* // *The Asbury Journal* Wilmore 71 (2016), 83-108.

Допоміжна література:

1. Бергер Б. *Восстановление*. Москва 2015, 208.
2. Доброер А. «Младшая сестра» и «старшие братья»: надежда на примирение // Два Завета единой истории спасения. Одесские богословские чтения. Выпуск 3 / ред. А. Доброер. Одеса 2007, 25-34.

3. Закон о Возвращении (1950 г.) // https://knesset.gov.il/laws/ru/LawOfReturn_ru.htm (20.02.2020).
4. Кьер-Хансен К. *Иосиф Рабинович и мессианское движение*. Санкт-Петербург 1997, 160.
5. Ларшон Й. *Евреи, Ваше Величество!* // Иерусалимский Центр библейских исследований. Иерусалим 1973 [PDF].
6. Маоз Б. *Еврейская принадлежность во Христе* // Милость и Истина. №4 // <https://sites.google.com/site/zurnalmilostiistina/home/milost-i-istina-no4> (20.05.2020).
7. Маоз Б. *Как проповедовать Евангелие евреям?* // Милость и Истина. Христианский журнал Израиля. Выпуск 16 // <https://sites.google.com/site/zurnalmilostiistina/home/---16> (12.06.2020).
8. Нойбергер Б. *Религия, государство и политика // Власть и политика в государстве Израиль. Исторические корни и конституционное устройство*. Издательство Открытого университета. Тель-Авив 1997, 121.
9. Русняк И. *Путь с Мессией: Основы мессианской веры*. Киев 2018, 208.
10. Стерн Д. *Комментарий к Еврейскому Новому Завету*. Москва 2004, 1156.
11. Фрухтенбаум А. Г. *Праздники Израиля. Керен Ахва Мешихит*. Израиль, ноябрь 2007, 288 [PDF].
12. Хокен П. *Учение Католической Церкви об Иудаизме* // Два Завета единой истории спасения. Одесские богословские чтения. Выпуск 3 / ред. А. Доброер. Одеса 2007, 6-16.
13. Шелехова Г. – Поздырка Н. *Сборник речей Йосифа Рабиновича*. Кишнев 2014, 128.
14. Abramovich D. *Jesus-Believing Jews in Australia: Celebrate Messiah as a Case Study. The University of Melbourne. Studies in Christian-Jewish Relations. Volume 4, (2009)* // <http://escholarship.bc.edu/scjr/vol4> (13.03.2020).
15. *Am-Israel as the founding principle of a Messianic ecclesiology* Fr. Antoine Levy, OP (Paris, June 2011) // Helsinki Consultation on Jewish Continuity in the Body of Christ [PDF].

16. Ariel Y. *A different kind of dialogue? Messianic Judaism and Jewish-Christian Relations* // CrossCurrents // 2012 Association for Religion and Intellectual Life, 318-327.
17. *Ariel Ministries History* // <https://www.ariel.org/about/ariel-ministries-history> (03.06.2020).
18. Farrow D. *Jew and Gentile in the Church Today*. McGill University, Montreal, Canada. Nova et Vetera, English Edition, Vol. 16, No.3 (2018), 979-993.
19. Fruchtenbaum A. G. *The Remnant of Israel: The Theology, History, and Philosophy of the Messianic Jewish Community*. San Antonio 2011, 184.
20. Gershon N. *Modern Assemblies of Jewish Yeshua-Believers between Church and Synagogue, in How Jewish is Christianity? Two Views on the Messianic Movement*. Grand Rapids 2003, 92-107.
21. Gregerman A. *Superiority without Supersessionism: Walter Kasper, The Gifts and the Calling of God Are Irrevocable, and God's Covenant with the Jews* // Theological Studies 2018, Vol. 79 (1), 36-59.
22. Harvey R. *Jesus the Messiah in Messianic Jewish Theology: The Shaping of Messianic Jewish Christology* // LCJE International Conference. Finland 2003 [PDF].
23. Harvey R. *Messianic Jewish Theology: A Preliminary Typology* // Norwegian Journal of Missiology. 3-4/2019, 69-83.
24. Harvey R. *Messianic Jews in the State of Israel 1948-2017: Mapping the Contours of Theological, Political and Social Engagement* // Paper presented at the 17th World Congress of Jewish Studies, Hebrew University, Jerusalem, 6-10 August 2017-08-11 [PDF].
25. *Helsinki Consultation on Jewish Continuity in the Body of Messiah – 2011 Paris Statement* // <http://helsinkiconsultation.squarespace.com/books/> (22.03.2020).
26. Hocken P. *Azusa, Rome and Zion. Pentecostal Faith, Catholic Reform, and Jewish Roots*, Oregon 2016, 244.

27. Hocken P. *The Historic Churches and the Messianic Jews* // TJCII European Consultation in Vienna, 19th February 2003 [PDF].
28. Hocken P. *The Marranos. A History in Need of Healing*. Toward Jerusalem Council II 2006, 64 [PDF].
29. Hocken P. *Uzdrawianie ran przeszłości*. Katowice 2015, 40.
30. *How Many Messianic Jews in Israel?* // <https://www.caspari.com/2019/10/07/how-many-messianic-jews-in-israel/> (25.05.2020).
31. Cantalamessa R. *On the Jewish-Christian relations "Christ has broken down the dividing wall"*. Vatican 1998. [PDF].
32. Kinzer M. *Messianic Jewish Community: Standing and Serving as a Priestly Remnant* // Helsinki Consultation – Paris 2011 [PDF].
33. Kinzer M. S. *21st Century Messianic Judaism: Evangelical and Post-Evangelical Trajectories*. A paper delivered at the 2014 Conference of the Society of Biblical Literature [PDF].
34. Kinzer M. *Scripture as Inspired, Canonical Tradition* // The Third Hashivenu Forum, February 5, 2001. Pasadena, CA [PDF].
35. Lévy A. *Priesthood and apostolic ministry* // Paper in view of the 2012 meeting of the Catholic-Messianic dialogue (Castel Gandolfo 26-30.08) Helsinki, 2012.
36. Liebenberg W. *What are Hebrew Roots, Messianic Believers and Messianic Judaism?* Hebraic Roots Teaching Institute Pretoria – South Africa [PDF].
37. Maoz B. *Jerusalem and Justice: A Messianic Jewish Perspective* // Jerusalem Past and Present in the Purposes of God. Cambridge 1992, pp.150-173.
38. Nerel G. *Eusebius Ecclesiastical History and the Modern Yeshua-Movement: Some Comparisons* // Mishkan 39 (2003), 65-86.
39. Nerel G. *A-Messianic Jewish Church in Eretz Israel* // Mishkan №29, Jerusalem 1998, 52-69.
40. Nerel G. *The End of the Present Millennium: A Special Event for Us?* // The Messianic Jew. №70 1997, 47-48 // http://www.seeisrael.co.il/?page_id=16 (04.02.2002).

41. Nessim D. *The Christology of Nascent Messianic Judaism* // European Messianic Theological Symposium London, 24 February 2014 [PDF].
42. Nessim D. *The Hebrew Christian Shoah and its Soteriological Legacy* // European Messianic Theological Symposium Berlin, 23 February 2011 [PDF].
43. Oliver I. W. *Messianic Jews and the Early Jewish Followers of Jesus* // Bradley University Hebrew Studies. 57 (2016), 367-375.
44. Orczykowski M. *Wielki plan Boga. Eschatologiczna Eklezjologia Petera Hockena* // Rozprawa doktorska. Nr albumu: 122241. Lublin 2014.
45. Pfister R. *In search of unity: Concrete steps towards reconciling (Messianic) Jews and Gentiles*. Part 1: A Shared History/Caspari Centre for Biblical and Jewish Studies Jerusalem, Israel – Open Lectures – 22 May 2012 [PDF].
46. Pikman V. *How European Messianic Jews Can Fulfil Their Role* // 2nd European Messianic Theological Symposium, Berlin, February 26-27, 2013 [PDF].
47. Pikman V. *Jewish and Historical Foundations for Post-Holocaust Messianic Soteriology* // First European Messianic Theological Symposium, Berlin, 23-25 February 2011 [PDF].
48. Rudolph D. – Willitts J. *Introduction to Messianic Judaism: Its Ecclesial Context and Biblical Foundations*. Zondervan, Grand Rapids, Michigan 2013, 335.
49. Rudolph B. *History of Judeo-Christian Communities in the Jewish Diaspora* // Encyclopedia of the Jewish Diaspora: Volume 1 (Themes and Phenomena), 136-139.
50. Saal P. *Messianic Jewish Communities by Design: Open Doors and Reserved Seating*. Hashivenu Forum. Beverly Hills, CA. January 2012 [PDF].
51. Shapiro F. *Beyond Dialogue: Envisioning a Jewishly Enriched Body of Christ* // Pro Ecclesia: A Journal of Catholic and Evangelical Theology // <https://journals.sagepub.com/> (03.03.2020).
52. *Values and convictions of Hashivenu* // <http://hashivenu.org/> (18.11.2020)

53. *Who We Are. Our Mission and Vision* // <https://www.jewishvoice.org/about/who-we-are> (03.07.2020).
54. Willitts J. *Jewish fish (ΙΧΘΥΣ) in post-supersessionist water: Messianic Judaism within a post-supersessionistic paradigm* // HTS Theological Studies. 72(4), a3331 // <http://dx.doi.org/10.4102/hts.v72i4.3331> [PDF] (22.06.2002).
55. Woods D. *One New Man. First Fruits of Zion*. Israel – United States – Canada 2015 [PDF].

Інтернет-ресурси:

1. *Євреї за Ісуса* // <https://cis.jewsforjesus.org/o-nas/> (02.05.2020).
2. *Єврейський месіанський портал* // <http://ieshua.org/obshhiny/kiev.htm> (18.03.2020).
3. *Месіанський Єврейський Біблейський Інститут* // <https://mjbitalmidim.com/> (03.06.2020).
4. *Сайт Київської єврейської месіанської громади* // <https://old.kemokiev.org/> (10.02.2020).
5. *Українська євангельська теологічна семінарія* // <https://www.uets.net/uk/prohramy/bohoslovia/mesianska-teolohiia-i-misiolohiia-bakalavrat> (03.06.2020).
6. *Електронная еврейская энциклопедия* // <https://eleven.co.il/state-of-israel/government-system/11585> (10.05.2020).
7. *Association of Messianic Congregations* // <http://www.messianicassociation.org/ezine01-uk.htm> (27.05.2020) .
8. *Caspari Center for Biblical and Jewish Studies* // <https://www.caspari.com/> (22.05.2020).
9. *Hashivenu* // <http://hashivenu.org/> (12.05.20).
10. *International Alliance of Messianic Congregations and Synagogues* // <https://iamcs.org/home> (12.05.2020).
11. *The Association of Hebrew Catholics* // www.hebrewcatholic.org (12.05.2002).

12. *The British Messianic Jewish Alliance* // <http://www.bmja.net/history.htm>
(27.05.2020).
13. *The Messianic Jewish Alliance of Israel* // <https://www.mjai.co.il/> (20.05.2020).
14. *The Union of Messianic Jewish Congregations* // <https://www.umjc.org/history>
(10.05.2020).
15. *Toward Jerusalem Council II* // <https://www.tjcii.org/> (29.05.2020).
16. *Union of British Messianic Synagogues* // <http://www.ubmsonline.co.uk/>
(29.05.2020).

Додаток 1.

Опитувальник для членів КЄМГ (опитування тривало від 04.11.2020 до 07.11.2020 р.).

1. Будь ласка, вкажіть свій вік.
2. Будь ласка, вкажіть свою стать.
3. Скільки часу Ви є членом Київської єврейської месіанської громади?
4. До якої національності Ви себе відносите?
5. В якому віці Ви вперше задумались про свою національну приналежність?
6. Чи святкуєте Ви єврейські свята (Песах, Шавуот, Хануку, тощо)?
7. Чи святкуєте Ви шабат?
8. Чи святкуєте неділю?
9. Чи були Ви знайомі з юдаїзмом до приходу в КЄМГ?
10. Чи приналежність до КЄМГ укріплює Ваш зв'язок з єврейським народом?
11. Чи Ви здійснюєте служіння в КЄМГ? Якщо так, то яке саме?
12. До приходу в КЄМГ Ви:
 - А) Відвідували богослужіння в Церкві;
 - Б) Не відвідували жодних християнських служінь;
 - В) Відвідували церковні богослужіння нерегулярно.
13. Що для Вас є найважливішим в Київській єврейській месіанській громаді?

Додаток 2.

CD-ROM з записами аудіоінтерв'ю:

1. Гаврилюк А. Аудіоінтерв'ю від 31.10.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л.
2. Луговський А. Аудіоінтерв'ю від 10.09.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л.
3. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л.
4. Береза О. Аудіоінтерв'ю від 08.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л.
5. Грисенко Б. Аудіоінтерв'ю від 05.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л.
6. Прокашева В. Аудіоінтерв'ю від 06.11.2020 р. / інтерв'юер Москаль Л.